tarih VE toplum

7000 TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ EYLÜL 1991

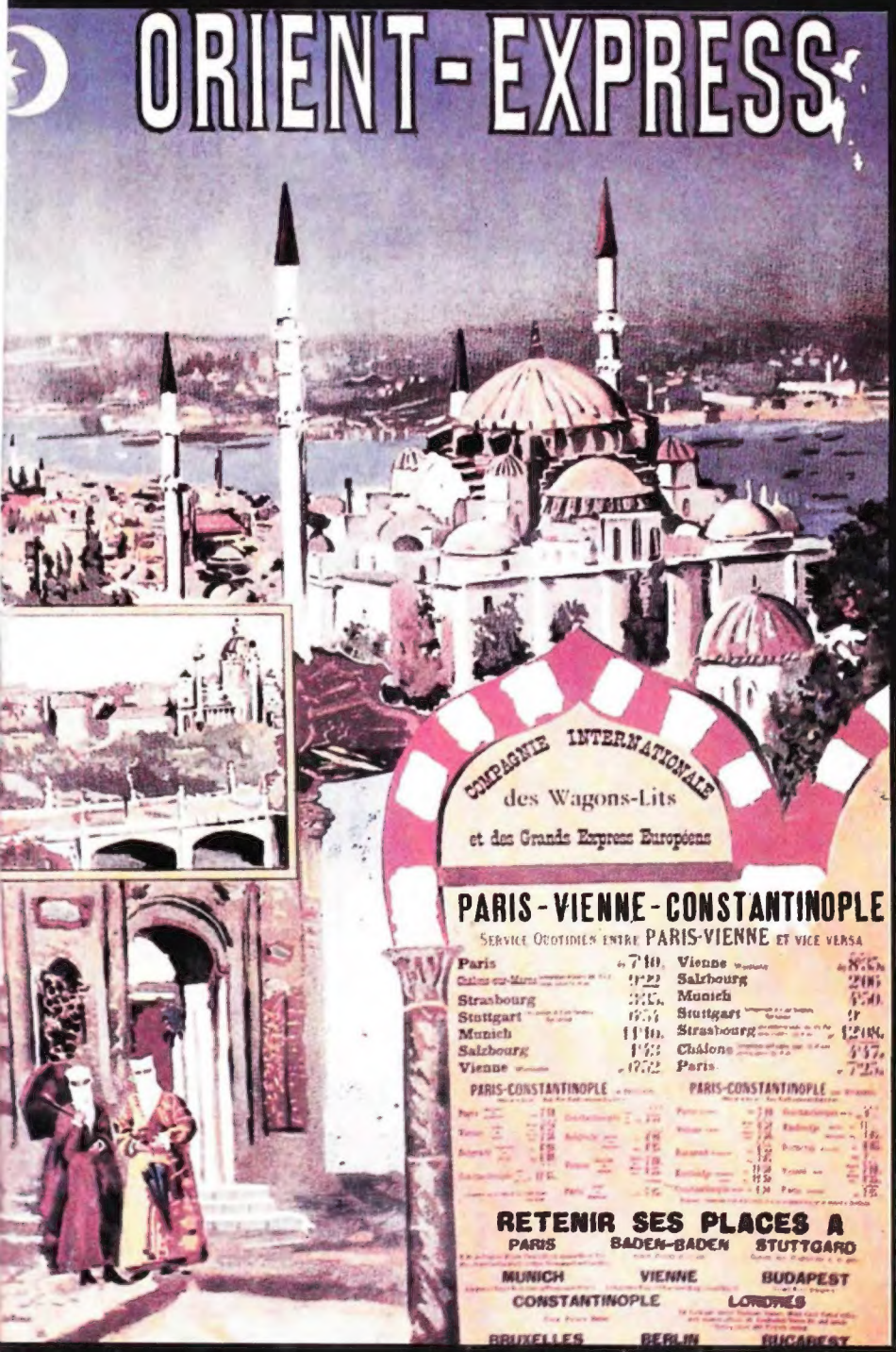

93
İletişim Yayınları

tarih ve toplum

Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay	*Ayşe Şen*	4
III. Mustafa Zamanına Ait Bir Savaş Türküsü	*Jean-Louis Mattei*	6
Plevne Savaşı III	*Bedi Yazıcı*	9
Bütünleşme Militanı	*M. Şehmus Güzel*	17
Kazeruniye ve Bursa'daki Dergâhı	*Mustafa Kara*	23
1798'den Günümüze Paris'te Osmanlı Elçilikleri	Taner Timur	30
Beyoğlu'nun Eski ve Ünlü Otelleri-I	*Behzat Üsdiken*	34
Nefî'nin Kirli Nigârı	*H.Erdoğan Cengiz*	39
Alman Kültür Tarihinde Türk İmgesi VII	*Onur Bilge Kula*	43
İşte Eser	*Orhan Şaik Gökyay*	47
Mütarakede Ses Gazetesi	*Bayram Bayraktar*	52
Kitabiyat		57
Vakıf Müessesesi Adındaki Kitaba Yaptığımız Tenkide Verilen Cevaba Dair	*Hasan Yüksel*	
İspanya:Tarihçi ile Toplum Arasında Bir Tarih	*Salih Özbaran*	
İlm-i Tedbir-i Menzil	*İlhan Yerlikaya*	
Anadolu Uygarlığının Görkemli Öyküsüne Bir Tanık	*Onur Bilge Kula*	

Kapak: Uluslararası Yataklı Vagonlar Kumpanyası'nın Paris-İstanbul arasında işleyen Şark Ekspresi'ne ait eski bir afiş.

EYLÜL 1991 • CİLT 16 • SAYI 93

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay
Görsel Tasarım ve Düzenleme: Bedahet Tosun

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları **Genel Yönetmen:** Murat Belge / **Genel Müdür:** Nihat Tuna / **Teknik Yönetmen:** Miray Yüzgeç
Düzelti: Fatih M. Öztan, Mustafa Şahin / **Okur İlişkileri:** Ayten Törün / **Satış ve Dağıtım:** Murat Dönmez

Ofset Hazırlık: Ağaçkakan Ltd. Tel: 516 82 80 - 516 07 59 / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** Hür Basın Dağıtım A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1991

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34400 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60 -61-62
Konur Sk. No:24/4 06640 Yenişehir/ANKARA Tel: 125 36 00-125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No: 306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 84.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum Abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 7.000. TL.

Türkiye'nin 23.2.1945 Tarihinde Almanya'ya Savaş İlân Etmesinin Sebebi Nedir?

Hitler'in baş tercümanı, yedi lisanı fevkalâde konuşan ve Weimar Cumhuriyeti zamanında Stresemann'ın bakanlığı sırasında Dış İşleri Bakanlığı'nın 1. çevirmeni olan elçi Paul Schmidt, Hitler'e karşı olan gruba dahil kişilerdendi. Kendisi *"Statist auf diplomatischer Bühne"* isimli kitabında Molotov'un 12-13 Kasım 1940 tarihinde Berlin'e yapmış olduğu ziyareti anlatarak Molotov'un Ribbentrop ve Hitler ile Rusya'nın "Dreimächte pakt" a katılımı konusunda yaptığı görüşmelerle İngiltere'nin yenilgisinden sonra dünya üzerinde çıkar bölgelerinin dağılımı ve İngiliz İmparatorluğunun paylaşılması konusundaki düşüncelerini açıkladı. Molotov ön şart olarak Sovyetlerin Finlandiya, Romanya ve Bulgaristan'la ilişkisini ve bazı taleplerini ve Türkiye'de Boğazlarda üs istemini ileri sürdü. Bundan başka, Hitler Montreux Anlaşmasının revizyonunun gündeme getirilmemesini isterken, Molotov da Çanakkale Boğazı üzerinden Karadenize bir saldırıda bulunulmaması garantisinin yalnızca kâğıt üzerinde kalmaması arzusunda bulunduğunu ve bu konuyu sadece Türkiye ile açıklığa kavuşturmak istediğini belirtti; aynı zamanda Bulgaristan'a da Ege Denizi'ne çıkış garantisi verilecekti.

Berlin'de yine bir alarm esnasında Ribbentrop ve Molotov sığınağa indiler. Sığınakta Molotov niyetlerini biraz daha açığa vurarak, Türkiye ve Bulgaristan'a ilişkin taleplerinin ötesinde Romanya, Macaristan, Yugoslavya, Yunanistan ve Polonya'ya ilişkin taleplerinin de bulunduğunu ihsas etti.Ancak, Molotov'un Ruslar'ın Doğu Denizi (Ostsee) üzerinde de bazı beklentilerinin olduğunu bir şekilde ifade etmesi üzerine, Ribbentrop bundan çok etkilendi; ve zaten daha sonra Hitler ve Alman Dışişleri Bakanı da diğer ziyaretçilerle yaptıkları görüşmelerde -ki bu görüşmelerde ben(Scmidt) de vardım- bu konuya hep değindiler; böylece Sovyet Rusya ile güvenli bir ilişki kurulamıyacağını ispatlamak istiyorlardı. Ribbentrop'un sığınağındaki bu görüşmede Molotov, Doğu Denizi'ne olan çıkışlara Rusya'nın ilgisiz kalmıyacağını ifade ederek, bu arada "Kattegott" ve "Skagerak" adlarını da anmıştı.

25.11.1940 tarihinde Sovyetler Alman Hükûmetine bir nota vererek Molotov'un 12-13 Kasım tarihlerinde Berlin'i ziyareti esnasında değindiği, Sovyetlerin "Dreimächtepakt"ına girmeye ilişkin ön şartlarını açıkladı. Aynı zamanda Moskova'daki Alman Büyükelçisi de Molotov'un "İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı'ndan kara ve deniz üsleri talebinde" bulunduğunu, ve de eğer Türkiye katılımı red ederse, "Gerekli askerî ve diplomatik tedbirlerin" alınabilmesi için bir protokol yapılmasını önerdiğini bildiriyordu.

Hitler, bu Sovyet notasını cevapsız bıraktı. Böylece Berlin ve Moskova arasındaki görüşmeler de kapanmış oldu. Schmidt kitabında, Hitler'in Rusya'ya saldırısına sebep olan bazı kararların da bu günlerde alındığından emin olduğunu yazmaktır.

Aynı şekilde 27 Mart 1941 tarihinde Japon Dışişleri Bakanı görüşmeler için Berlin'e geldiğinde. Ribbentrop Molotov'un taleplerini gündeme getirdi: "Rusya'ya Dreimächtepakt'a girmesini önerdiğimiz Molotov ziyaretinde, Ruslar bizden kabul edemeyeceğimiz taleplerde bulundular. Bizden, Almanya'nın Finlandiya'daki çıkarlarını feda etmesini, Ruslara Balkanlarda güçlü bir etki pozisyonu bırakılmasını ve yine Çanakkale Boğazı'nda da Ruslara üs verilmesini istediler. Böyle birşeyi Führer asla kabul etmez."

Baş tercüman Schmidt'in, Hitler'in Rusya ile yaptığı her görüşmede, Rusya'nın Boğazlarda etkili bir pozisyon alma isteklerini reddetmek suretiyle Türkiye'nin çıkarlarını temsil etmiş ve borcunun olduğunu açıkça ifade eden sözleri bu kadar.

Benim hatırladığım kadarıyla, 1933'den sonra Alman İmparatorluğu Kemal Atatürk ile de bir anlaşma yaptı; ki bu anlaşmaya basın büyük yer verdi. Kamuoyunda yankı uyandırdı. Ancak bu anlaşmanın ticarî bir anlaşma mı, yoksa bir dostluk anlaşması mı, ya da başka bir anlaşma mı olup olmadığını bilmiyorum.

Türkiye ile Almanya arasında gerek savaş öncesi gerek savaş sonrası bir gerginlik durumu olduğunu da hiç duymadım. Bu durumda Türkiye 23.2.1945 tarihinde Alman İmparatorluğuna neden savaş ilân etti? Savaş ilânı o zamanlar nasıl gerekçelendirildi? Veya bugün nasıl bir sebep gösterilebilir?

Türkiye Almanya'ya savaş ilân ettikten sonra, Almanya'ya karşı a) askerî, b) ekonomik ne gibi önlemlere başvurdu?

Türkiye, Türkiye'de yaşayan Almanlara karşı hangi tedbirleri aldı?

- Bu Almanlar enterne edildiler mi?
- Mal varlıklarına el konuldu mu?
- Banka hesaplarına el konuldu mu?
- Alman ticaret veya endüstri firmalarına el konuldu mu?
-Alman gemilerine el konuldu mu veya Almanların elinden alındı mı?

Bu soruları cevaplandırırsanız veya bu sorulara cevap bulabileceğim kaynak kitapların adlarını bana verebilerseniz müteşekkir olurum.

Otto Randoll —ERLANGEN

Türkiye'de Th. Cook'un Yataklı Vagonları'ndan geriye, yalnızca DDY Yataklılarındaki kondüktörlerin Fransız usulü başlıkları kaldı. Behzat Üsdiken dostumuzun Beyoğlu Otelleri tarihi dizisine başlarken, Pera Palas'a giriş babında anlattığı Wagons-Lits, bu ayki kapağımızda eski bir reklamıyla boygösteriyor. Yazısının metni de, ilginç resim ve ilanlarla süslü.

Bu son aylarda, ***Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*** *başlıklı bir kitabı çıkan (Afa Yay.), Paris'ten, sınıf arkadaşım Taner Timur bizim için o şehirdeki Osmanlı elçilik binaları üstüne güzel bir araştırma yapmış; kendi çektiği renkli resimlerle birlikte bu yazıyı sizlere sunmaktan kıvanç duyuyorum. Öteki Parisli arkadaşım Şehmus Güzel'in Kont Leon Ostrorog hakkında hazırladığı ilginç üçleme, bu sayıdaki Çinli Şeng Çeng haberiyle tamamlanıyor. Fransız Türkolog J.L. Mattei'nin tanıttığı ikiyüz elli yıllık "Savaş Türküsü"de, mutlaka ilginizi çekecektir.*

Sedi Yazıcıbeyefendinin yayına hazırladığı, özgün Plevne Savaşı anıları da, bu ay üçüncü bölümüyle sona eriyor. Önce, geçen sayıda gözden kaçan bir dizgi atlamasını, meraklı okuyucularımızın düzeltmeleri dileğiyle belirteyim. Dergimizin 22'nci sayfasının ("Lofça'nın Geri Alınışı" başlığı altındaki) orta sütununda dördüncü satırdan itibaren, asıl metindeki iki "kuvvetin" arasında bir kopukluk olmuş. Oraya eklenmesi gereken sözleri italikle dizdirerek belirtiyorum:

...Plevne'ye askerî gücün varmasına kadar düşmana karşı koymak için hazır elimizde bulunan kuvvetin ***dağınık hale getirilmemesi gereği hakkında hem İstanbul'a hem de Osman Paşa Hazretlerine yapılan israr uygun görüldüğünden, o süratle sözü geçen taburlar Plevne'nin önemli noktalarına konulmuştur.***

Yukarıda tarif ve beyan olunduğu gibi Osman Paşa Hazretleri, varmasıile beraber düşmanla savaşa başlandığı cihetle elde bulunan kuvvetin *bölünmesi yerinde olamayacağından Orhaniye'den ve Sofya'dan ve Şehir köyünden ve başka taraflardan kuvvet getirilmeye başlandı.*

Bu bölümün son paragraflarında, Gazi Osman Paşaya yöneltilen eleştiriler, övgücü Plevne yazınımızda, sanırım hiç rastlanmayan niteliktedir. Gerçekten, Plevne Savunması hakkında, Türkçe pek çok kaynak var. Bunların arasında, çeviri olanları: İngiliz Yüzbaşısı W.von Herbert'in tanıklığı (Ankara 1938), von der Goltz Paşanın incelemesi (İstanbul 1930) ve Rupert Furneau'nun ***Tuna Nehri Akmam Diyor'u*** *(İst. Milliyet 1972). Telifler ise, Keçecizade İzzet Fuat Paşanın* ***Kaçırılan Fırsatlar*** *başlıklı anılarından (İstanbul 1909) başlayarak Enver Behnan Şapolyo'nun kitabına (İstanbul 1959), Yılmaz Öztuna'nın resimli* ***93 Harbi****'ne (İstanbul 1969) ve Nail Uçar'ın çalışmasına (İstanbul 1978) kadar sıralanabilir. İ. Halil Sedes Paşanın 1936'da çıkan* ***1877-78 Osmanlı-Rus Harbi****'nin yerine geçmiş olması gereken ATASE yayını resmî harp tarihinin Kafkaslar'daki harekâta dair ikinci cildini aldım (1985), ama herhalde Balkanlar/Tuna cephesini kapsayan birinci cildi bulamadım. Plevne'nin en yetkili anlatısı oradadır.*

Enver Paşanın anılarını baskıya hazırlamakla uğraştığı için, Geçmiş Zaman Olur ki... yazılarına ara veren Halil Erdoğan Cengiz dostumun Kirli Nigâr'ı, edebiyat tarihi tiryakilerinin büyük keyifle okuyacakları bir inceleme. (Kir'in diğer anlamını bilmeyenlerin sözlüğe başvurmalarını salık veririm!) Yine, bir süredir bize yazılarını özleten Orhan Şaik Gökyay hocamıza da, bu sayımızda bir kitap tanıtma vesilesiyle de olsa, yeniden kavuşmakla mutluyuz. Övgüyle özetlediği eser, Tarih Kurumu'nun yayımladığı (ama niye Atatürk Kültür Merkezi?) Türk Kütüphaneler Tarihi'nin ilk çıkan, Osmanlıların başından Tanzimat'a kadar Vakıf Kütüphanelerine ayrılmış ***ikinci*** *cildi. Bir başkasının hazırlayacağı, Tanzimat'tan bu yana üçüncü cildi anladım da, Osmanlı-öncesi Türk Kütüphanelerine ayrılan birinci cildi kimin, nasıl dolduracağını düşünemiyorum. Ama koca Kurum'un, umarım bir bildiği vardır. Ömrümüz yeterse, görürüz!*

Onur Bilge Kula'nın Alman Kültür Tarihinde Türk İmgesi dizisi devam ediyor. Mütareke döneminde yayımlanan ***Ses*** *gazetesine ait inceleme gibi, Bursa'daki Kazerunî dergâhına ilişkin araştırma da, bu sayımızın kalıcı katkılarından. Koleksiyoncu'nun Dağarcığından köşemizde, bu ay Romanya'da 1918'de kurulan kısa ömürlü "Osmanlı Askeri Valiliği" başlıklı bir kartpostal nedeniyle, adının etrafında fırtınalar koparılan Dr. Rıza Nur'un Taha Toros Arşivinden, görülmemiş iki fotoğrafını koyduk.*

Kitabiyat sayfalarımızda, Vakıf eleştirisi için cevaba-cevap yazısından sonra, üç tanıtım yer almakta. ***İspanya****'yı tarihinden bugününe kucaklayan* ***Bir Başka Avrupa*** *telif, Nemrut heykellerinin sahibi Kommagene krallığını anlatan* ***Tanrıların Tahtları*** *çeviri,* ***İlm-i Tedbir-i Menzil*** *de (iktisat tarihi) eski kitap kontenjanından. Yüz Yıl Önce bu ayın Osmanlı Basınından seçmelerde ilginç örnekler sergileniyor. Ekimde yeniden buluşmak üzere, hepinizi saygı ve sevgiyle selâmlarım.*

METE TUNÇAY

■ Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. Selim Deringil 'in *Turkish Foreign Policy during the Second World War* (Cambridge Univ. Press, 1989) adlı kitabı, genel sorularınızın karşılığını bulabileceğiniz en yeni kaynaktır.

Atatürk'ün sağlığında Almanya ile aramızda dostluk ve ticaret antlaşmaları yapılmıştır. O'nun ölümünden sonra (ve Almanya'nın Rusya'ya hücum etmesinin öncesinde), 18 Haziran 1941'de bir Saldırmazlık Antlaşması imzaladık.

Türkiye'nin Almanya'ya (ve Japonya'ya) sembolik savaş ilânı, kurulacak yeni Birleşmiş Milletler örgütünde yer alabilmek amacıyladır. Nitekim, aynı kararda B. M. Beyannamesine katılmak iradesi de vardır. Sorularınızın ayrıntılı olanları hakkında, yapılmış bir inceleme bilmiyoruz. Fakat savaş ilânından yedi ay önce 2/3 Ağustos 1944'te İngiliz Hükümeti'nin isteği üzerine, Almanya ile siyasal ve ekonomik ilişkilerimizi kesme kararı alınınca, Türkiye'de faaliyet gösteren Deutsche Bank vb. gibi firmalar tasfiye edilmiştir. Savaş ilânının ardından da, Türkiye'de yaşayan Reich teb'ası Almanlar, yanılmıyorsam Yozgat'ta kurulan bir kampta entegre edilmişlerdir. Ancak birçoğu T.C. uyrukluğuna geçmiş bulunan mülteci Almanlara (Üniversite profesörleri vb.), doğal olarak herhangi bir şey yapılmamıştır.

M.T.

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

« Tarik» ten Seçmeler (Eylül 1891)

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVAL
Enflasyon Savaş Habercisi mi?

✦ Rusya'da kâğıt Ruble fiyatlarının gittikçe mütenezzil [düşmüş, aşağı inmiş] bulunması bu sırada havadis-i müheyyice zuhuruna bâis [heyecan veren haberlerin ortaya çıkmasına sebep] oluyor.

Güya Rusya ile Fransa arasında hasıl olan mukarenetin [yakınlığın] şerâit-i in'ikadiyyesinden [kurulma şartlarından] birisi de Fransa'nın vesile-i münasebe bulduğu anda Almanya'ya hücum eylemesine Rusya tarafından ses çıkarılmaması hususu olduğu cihetle, bu hal istikbâl için her zaman bir tehlike teşkil ederek hiç kimse âtiden emin olmadığı için kâğıt Rublelerin fiyatı gittikçe tenezzül eylemekte ve Rusya'dan Avrupa'ya gönderilen kambiyoların fiyatı dahi yükseldikçe yükselmekte imiş. İşte Rusya'dan Avrupa gazetelerine şu zeminde bazı malûmat yazıldığı sırada Rusya efkâr-ı umumiyyesinin Avrupa'da en evvel hangi devletin ateş-i harbi ikâd edeceğini [harp ateşini yakacağını] cay-i sual görmekte bulunduğundan da bahs olunarak Avrupa'da bir nâire-i harb ü vegâ [harp ve kavga ateşi] uyandırılacak ise bunun Rusya efkâr-ı umumiyyesince mahsûs bulunduğu [hissedildiği] rivayet kılınmaktadır...(3 Eylül 1891)

DAHİLİYE
Hamutuyla Birlikte

Hidmet Gazetesinde Okunmuştur:

✦ Geçen gece saat dokuz raddelerinde bir katar devesiyle kuru üzüm nakl etmekte olan deveci Mahmut Çamdibi karakolhânesine karib bir mahalden geçmekte iken katarın sonunda bulunan bir devesini üzümüyle beraber çalmışlar ve deveci tâ bir hayli müddet sonra vak'adan haberdar olmuştur. Üzüm nakl eden develer her gün meş-hûdumuz olmakta ise de böyle üzüm çuvallarının takımıyla hatta devesiyle aşırıldığını yeni işidiyoruz... (5 Eylül 1891)

Rumeli Haritası

✦ Rumeli-yi Şâhâne haritasının tashihi için bir müddetten beri Selânik ve Kosova cihetlerinde bulunan erkân-ı harbiyye kaymakamlarından izzetlû Hasan beyin taht-ı riyasetinde olan topografya heyetinin Edirne vilâyet-i celilesince dahi takib-i ameliyyât için bu kere Gelibolu'ya geldikleri mahallinden yazılıyor...(8 Eylül 1891)

Aya Yorgi'ye Giriş Bedava

✦ Büyükada'da Aya Yorgi Manastırı papazı tarafından oraya gelen züvvârdan [ziyaretçilerden] duhûliye nâmıyla onar kuruş alınmakta olduğu hakkında «Servet» Gazetesinin 199 numerolu nüshasında bir fıkra görülmesi üzerine Büyükada Kaymakamlığınca icra edilen tahkikât neticesinde bunun kat'en asıl ve esası olmadığı anlaşıldığı mezkûr kaymakamlığın iş'ârına atfen Şehremanet-i celilesinden beyan olunmakla tekzib-i keyfiyete ibtidar kılındı...(8 Eylül 1891)

Âlem Yaparken Cinayet

✦ Bergama'nın Şeytankırında on onbeş kadar eşhas işret etmekte ve fahişe oynatmaktalar iken içlerinde Kalaycı Mehmet tüfengle Muhacir Süleyman Çavuşu baldırından vurup öldürmekle, kâtil ile refiklerinden Topal Ahmet ve Muhacir Ömer'in der-dest olunarak diğerinin taharrî edilmekte [araştırılmakta] olduğu; Tire'nin Karauhud karyesinden Ödemişli Mehmedin dört yaşlarındaki oğlu Ahmet bostan tarlasındaki çardakta asılı olan tabancayı kurcalamakta iken ateş almasıyla çocuğun sağ gözünden isabetle fevtine sebep olduğu Hidmet Gazetesinde okunmuştur...(20 Eylül 1891)

HARİCİYE
Rus Modası

✦ Bu aralık Fransa'nın her cihetinde ve bâhusus Paris şehrinde halkın Rusyalılara ve onlara müteallik olan şeylere göstermekte oldukları temâyül ve teveccüh-i mahsusanın derecesini göstermek üzere Fransız gazeteleri bazı vak'alar yazmaktadırlar. Bu cümleden olarak mezkûr gazetelerden birisinde okunduğu vechile Paris tüccarından birisi modası geçmiş olduğu cihetle satılamayıp mağazasında kalmış olan bir takım boyun bağları sürmek üzere dükkânın önündeki camekânın üzerine «Rus boyun bağlarının envâ'-ı muhtelifesi» ibaresini yazmış olmakla bu sayede beş on senede satamadığı boyun bağlarını bir iki saat zarfında bir adedi kalmamak üzere kâmilen satmıştır...(5 Eylül 1891)

Acayip Mezar Taşı

✦ Fransa'da Eyfel kulesinin sanayide pek çok taklid edilmiş ve mezkûr kule şeklinde şamdan, baston başı,

bıçak ve sâire yapıldığı işidilmiş iken bu taklidin şimdiye kadar mezaristana intikal ettiği görülmemişti. (Dameri) şehri ahalisinden zengince bir bakkal bu kere şehr-i mezkûr mezaristanında kendisi için iştirâ eylediği [satın aldığı] mezarının üzerine yontma taştan (Eyfel) kulesi şeklinde bir heykel inşâ ettirmiştir. Bakkal cenabları öldüğü zaman (Eyfel) kulesini göğsünde taşımış olmakla iftihar edebilecektir... (5 Eylül 1891)

Lord Salisburi'nin Fransa'daki Sayfiyesi
İngiliz Başbakanı Rivyera'da

✦ (Figaro) gazetesi Lord Salisburi tarafından Fransa'da Bahr-ı Sefid [Akdeniz] sevâhili civarında inşâ ettirilen sayfiyenin hitam bulduğunu ve Eylülün on beşinde müşarünileyhin oraya nakl edeceğini beyan etmiştir.

Mezkûr konağın resmi Madam Salisburi tarafından tanzim olunmuştur.

Konak iki kat üzere olup birinci katında yemek ve bilardo odaları ve salonlar ve ikinci katında aile efrâdı için yatak ve sâir odalar vardır.

(Figaro) gazetesi Lord Salisburi'nin Fransa'da ikâmeti hengâmında Fransa ahalisinden bir zât sıfatında bulunduğunu ilâve-i makal eylemiştir [sözlerine eklemiştir]...(22 Eylül 1891)

MÜTENEVVİA
Elektrik Can Alıyor, Ama Vermiyor

✦ Terakki denilen şeyin Amerika'da yıldırım sür'atiyle vücuda gelmekte olduğu malumdur.

İdam cezasının elektrik ile icrâsı hususu şimdiye kadar cihanın hiçbir yerinde düşünülmemiş ve eskiden beri mer'î olan usule riâyete ceza-yi mezkur bazı yerlerde (giyotin) ile ve bazı yerlerde dahi darağacına salb ile [sayılmakla] vukû bulmakta bulunmuş iken Amerikalılar bu suret-i idamı terakkiyât-ı hâzıraya muvâfık görmeyerek elektrik ile cezâ-yı idamı kabul eylemişlerdir. Lakin Amerikalılara mahsus olan "terakki" bu derecede kalmayarak New York gazetelerinin ifadelerine göre şehr-i mezkur etıbbâsından birisi bu kere elektrik ile ihyâ-yi emvât eylemek [ölülere can vermek] tecrübesinde bulunmuştur.

New York şehrinde çay ticaretiyle meşhur olan bir zengin adamın geçende iki oğlunu birden köpek ısırarak ikisi de bir zamanda dâ-ül-kelb [kuduz] hastalığından vefat etmiş olmasıyla biçâre peder evlâdının elem-i can-sûz müfârekatına [can yakıcı ayrılığına] dayanamayarak şuuruna halel gelmiş ve binâenaleyh dâr-üş-şifâya nakl edilmiş ise de bir aralık fırsat bulup firar ile kendi kendisini asarak intihara tasaddî eylemiştir. Lâkin dâr-üş-şifâ bekçileri işin farkında olup heman ipi keserek herifi aşağıya almışlar ve der-akab bir tabib celb eylemişlerdir.

Herif kâmilen boğulup gitmiş zannolunduğu halde tabib kendisine elektrik ile iâde-i hayat ettirmek iddiâsını der-miyân eylemesin mi?

Tabib, elektrik için imkânsız şey olamaz iddiâsında bulunanlardan olmakla maslûbu [asılmış olanı] be-heme-hâl kendisine getireceğini beyân eylemiş ve nihayet icrâsı tecrübeye karar verilmiştir.

Dâr-üş-şifâ hastahânesinin bir cihetine bir masa konulup maslûb bunun üzerine yatırıldıktan sonra ellerine ayaklarına elektrik pilleri yerleştirilmiş ve cereyan-ı elektrikîye meydan verilmiştir. Cereyan-ı mezkûrun tesiriyle maslûbun sinirlerinde ihtizâz [titreme] peydâ oldu, gözkapakları aralandı, fakat mümkün değil vücudun her yerinde âsâr-ı hayat görülemedi...(6 Eylül 1891)

Dersaadet Tiyatrolarında Bu Ay

Handehâne-i Osmanî:

(Abdürrezzak Efendinin idaresinde olarak Boğaziçinde İçeri Göksuyu'ndaki Tiyotroda)

Bugün saat - 7'de

«Sahte Dilenci»

Gülünçlü oyun. 3 perde 2 tablo

Kanto 1 perde Komedi 1 perde...

(16 Eylül 1891)

Handehâne-i Osmanî:

(İdare-i Abdi)

Kadıköyünde Kuşdili Çayırındaki Tiyatroda

İşbu 1307 senesi Eylülün 6'ıncı Cuma günü saat —7'de fevkalâde olarak icrâ olunacaktır.

« Çin Gelini»

Operet 3 perde, Kanto 1 perde Komedi 1 perde... (18 Eylül 1891)

Handehâne-i Osmanî:

(İdare-i Abdi)

Kadıköyünde Kuşdili Çayırındaki Tiyatroda.

İşbu 1307 senesi Eylülün 13'ncü Cuma günü gündüz saat —7'de fevkâlâde olarak icrâ olunacaktır.

«Milano Antikası»

Şarkılı oyun 3 perde 2 tablo

«Zor İle Tabib»

Gülünçlü oyun 2 perde,

Kanto 1 perde.

Kadıkaryesi'nde Yoğurtçuçeşmesi'nde vâki Osmanlı Tiyatrosu:

Osmanlı Dram Kumpanyası tarafından Minakyan efendi marifetiyle işbu 1307 senesi Eylülün 13'üncü Cuma günü gündüz saat —7'de bed olunacaktır [başlayacaktır].

Tiyatro müste'cirânı Cemal ve Hidayet efendilerin menfaatine mahsus muntazam surette icrâ olunacaktır.

« Londralı Dikişçi Kız»

Dram 5 fasıl

«Madamın Komedyası»

Gülünçlü komedi 1 perde...(24 Eylül 1891)

Üsküdar'da Bağlarbaşında Vâki Osmanlı Tiyatrosu:

Osmanlı Dram Kumpanyası tarafından Minakyan efendi marifetiyle işbu Eylülün 14 ncü Cumartesi günü akşamı yani Pazar gecesi saat — 2'de bed'en [başlayarak];

Osmanlı Dram Kumpanyasının rejisörü Minakyan efendinin menfaatine mahsus muntazam surette icrâ olunacaktır.

«Fazilet Mağlub Olur mu?»

Dram 5 fasıl, 9 perde...

(24 Eylül 1891)

☆

III. Mustafa Zamanına Ait Bir Savaş Türküsü

JEAN - LOUIS MATTEI

Sayın okurlarımıza dikkatlerini çekmeğe değer (en azından öyle ümit ediyoruz) bir belgeyi sunmak istiyoruz.

Transkripsyonunu şimdiden verelim; orijinal metin yanda fotokopi olarak bulunmaktadır.

Verdiğimiz çevriyazı ve açıklaması her türlü tartışmaya açıktır.

Türkü

Hazır ol vaktuna Mosku kıralı
Okudup her yerde ferman-ı gali
Her taraftan tellal nida ederler
Hak içün baş ve can feda ederler
Hazır oldu cümle zaim sipahi
Din-i İslâma fırsat verir ehli
Topları mahfiyyen eyledi topçu
Alırlar ilinden pac-ı haracı
Şevketli emretti eyledi alay
Niçe yüz bin Tatar elinde ok yay
Rumeli askeri doldu kârhanlar
Deli levent atlı niçe yayaklar
Osmanlı küffarı yoktan sayarlar
Şehitlik ganimet derler sayarlar
Gaflet uykusundan İslâm uyandı
Şevketli Padişah İslâm uyandı
Sultan Mustafa'ya dua ederler
Dayan küffâr henüz İslâm uyandı
Cebeciler hazır etti silâhı
Putları söndürür İslâm uyandı
Çekip gelmektedir çok arabacı
Yen(i) çeri kulları İslâm uyandı
Kerim Sultan der Han- Krım Sahrayı
Çapul verir şimdi İslâm uyandı
Anadol'da küşad oldu bayraklar
Beylerin Beyleri İslâm uyandı
Kılavlı kılıçlar kıyma kıyarlar
Muhammed aşkına İslâm uyandı

On sekizinci yüzyıla ait bir defterde bu türkü bulunmaktaydı. Dini kuralları anlatan sayfalar ve dua metinleri arasındaydı. Bu türkünün yazarı kimdi? İki varsayım önümüzdedir:

1) Defterin yazarının ta kendisidir.

O zaman siyasi olayların etkisinde kalan hoca veya din adamı vatanseverlik dolu bu metni yazmıştır.

2) Bu türkü o devirde revaçta idi. O zaman, adamcağız sadece kağıda tanınmış bir şarkıyı çıkarmıştır.

Transkripsyonumuzda rastladığımız zorluklara biraz değinelim şimdi. Dizelerin ritmi 6+5, 11 dir. Bu öğe ünlüleşme için bize bayağı yardım etti. Diğer bir taraftan, başlangıçta yazar seslileri özenle not ediyor. Fakat beşinci dizeden sonra bu övgüye değer gayretten vazgeçiyor. On birinci dizenin son kelimesini okumada zorluk çektik, "kârhanlar" nihayet okuduk, büyük bir ihtimalle bu türkü için "kârhaneler" yerinde icat edilmiş bir kısaltma olması lâzım.

Aynı şekilde yirmi ikinci dizede "Yeniçeri" yerine "Yençeri" yazması. "Kırım" yerine "Krım" (23. dize).

"Anadolu" yerine "Anadol" (25. dize) ve nihayet "kılağılı" yerine "Kılavlı" (27. dize). Mesela döğüşüyor=dövüşüyor ve saire, bu aynı zamanda fonetik bir gerçektir. "Kerim

kelimesi (23. dize) "kef harfi" yerine "Kaf harfiyle" yazılmıştır. Bu bozuk yazım nereden kaynaklanıyor acaba? Sözkonusu yazar şüphesiz "Kerim" ve "Krım" arasında bir kelime oyunu yapmak istedi. Eski el yazısıyla bu kelime oyunu daha net bir şekilde kaf harfi yazılırken gerçekleştiriliyor. Çin şiiri, örneğin, aynı şekilde görsel bir şiirdir, fonetik trankripsyonunu ona gücünün bir parçasını kaybettiriyor.

Bizim türkümüzde, uyaklar da, büyük bir miktarda görseldir. Bu belgenin tarihsel değerine gelince. Her şeyden önce, bize göre, 1768 yılında yazılmıştır. Neden? 17. dizede Sultan Mustafa'dan bahsediliyor. İki olasılık o zaman ortaya çıkıyor. Söz konusu hükümdar II. Mustafa (1695-1703) veya III. Mustafa (1757-1774) olabilir. Daha doğrusu her iki devirde Osmanlı İmparatorluğu Rusya ile savaşmıştı. Fakat II. Mustafa zamanında özellikle Avusturya ve Polonya'ya karşı mücadele edildi. Çar Petro bu müşkülattan istifade eden Azak kalesini ele geçirebildi (1700). Ama yalnız Rusya'ya karşı bir seferberlik sözkonusu değildi. 1768'de yani III. Mustafa zamanında, durum farklı. III. Mustafa Rusya'ya karşı kolay bir zafer kazanacağını zannediyordu.

Gerçi bu türküde seferberlik hali gözümüze çarpıyor ve savaş sadece Rusya'ya karşı yöneliktir. Fakat o senede Rusya'da hükümdarlık eden imparator değil, imparatoriçe II. Yekaterina'dır. Buna rağmen, türkümüzde Mosku (yani Moskof) kıralından bahsediliyor! Bu çelişki ilginçtir. Bütün söz ettiğimiz sebeblerin yüzünden gerçekten şüphemiz yoktur ki bu "Moskof kralı", Çar Petro değil, İmparatoriçe II. Yekaterinadır.

Neden o zaman yazarımız bir erkekten bahsediyor?

İki nedeni görebiliyoruz:

1) Bir kadınla savaşmak Türk âdetlerine aykırıdır.

Böyle bir olaydan bahsetmek ayıp bile olurdu.

2) Yazar, Rusya'da filhakika kim hükümdarlık ettiğini kesin olarak bilmiyor. Moskof kralı (Metinde Mosku kıralı) geniş ve geleneksel bir lakaptır. Eski ve neredeyse ebedî düşmana karşı sistematik olarak kullanıldı. Öte bir yandan, ilginç noktalar da şunlar: 1683'ten beri ricat devri başlamıştı. Viyana hezimeti resmi olarak Osmanlı İmparatorluğunun tedennini işaret ediyor. Fakat 1565 senesinde de Osmanlılar Malta adasını ele geçiremediler. Bu bozgun İnebahtı'ndan daha önemli bir olay oluşturuyor belki. Unutmayalım ki Malta Akdeniz'in kilit noktasıydı. Ne olursa olsun, yazarımız bu ricattan haberdardır. Nitekim, "gaflet uykusu" ve "İslâm uyandı" ifadeleri kullanıyor. Osmanlı İmparatorluğu o zamana kadar metne göre "uyuyordu". Bu tarihte (1768) elbette, yazarımız, ve onunla bütün Osmanlılar ebedî düşmana karşı hızlı bir zaferi umut ediyordu. Ayrıca, sözkonusu yazar Tatarlara ve Hanlarına, Kırım Giray, büyük bir yer veriyor. Haksız yere değil tabii; Kırım, Osmanlı İmparatorluğu için hayati bir önem taşıyordu. Kırımın kaybı yüzünden, bu sefer I. Abdülhamit zamanında, başka bir harbe zaten gidilecekti. Nitekim 1768-1774 Harbinin en önemli olaylarından biri, Kartal bozgunudur. Kartal ovası, İsmail kalesi civarındadır (İsmail günümüzde Ukrayna Cumhuriyetindedir). Ruslar, kuşatılmalarına rağmen, bir kaç saat içinde Yeniçerileri bozdular ve pek çok mühimmat ele geçirdiler. Osmanlı ordusunun kaybı elli bin kadardı. Bozgunlara rağmen III. Mustafa harbe şiddetle devam taraftarıydı. Fakat savaşişlerinde ehliyetli değildi. Onun vârisi, I. Abdülhamit, Küçük Kaynarca antlaşmasını Türk tarafı için Resmi Ahmet Efendi ile İbrahim Münip Efendi'ye imzalattırdı (21 Temmuz 1774).

Fakat, görüldüğü gibi, halk bu harbe çok ümit besliyordu. Herkes seferber oldu. Yazarımız, hemen hemen bütün Osmanlı savaşçılarından, Yeniçeriler, Cebeciler, Deliler, Leventler, Atlılar, Arabacılar, Sipahiler, ve Topçulardan sözediyor. Osmanlı İmparatorluğunun büyüklük ve kuvvetini böylece göstermek istiyor. Osmanlı İmparatorluğu ayrıca Rusya'ya meydan okuyor (Vaktuna hazır ol... Dayan küffar). Bu harb, aynı anda, bir cihad türündedir. "Putları söndürmek" söz konusudur. Yazar, belki ortodoks ikonalarını kastediyor. Nitekim Din faktörü çok mühimdir. Metne göre tabîî ki, Osmanlılar düşmanı hor görüyorlar ve onlar için "Şehitlik" eşittir "Ganimet". III. Mustafa şahsen bu harbi istemişti ve onu etmek için her çareye başvurmuştu. Türkümüz, bu gerçeğin iyi bir yansımasıdır. Başka bir yansıma da III. Mustafa'nın şahsında bulunuyor. O Padişah aynı zamanda da şair Sultan idi. III. Mustafa, şiirlerini yazmak için, Cihangir takma adını kullanıyordu. Bütün bu bozgunlardan sonra üzüntüsünü kaleme alarak dokunaklı bir şekilde şöyle yalvarıyordu:

Ya Rab, beni bir mesned-i vâlâ'ya getirdin

★ ★ ★

Gördüm fukara kullarının hali perişan
Her biri eder mihnet ile çak-ı girîbân
Tahrib-i bilâd etmede çün düşmen-i islam
Mahzun ü mükedder ulemamız dahi hayran
Her semt-i memalikte nice türlü mehalik
Buldum ki taadile yıkılmış nice beldân

★ ★ ★

Ey kadir ü kayyûm, meded! Derdime derman
Tuttum yüzümü Ka'be-i uşşakına ya Rab!
Hak üzre döker kanlı yaşı dîde-i giryan
Ver asker-islama şecaatle metanet
Mansur u muzaffer olalar cümlesi her an
Sayemde cihan halkını asûde derun et
Bu bendeni kıl, mahzar-ı da'vat-ı zaifan

★ ★ ★

Ol iki cihan serveri Peygamber-i zişan
Vasıl ola, ol Şaha Cihangir tarafından
Ezkâ-yı tahiyyat ile teslim-i firavan

"Şair Sultanlar" yazan: Rüştü Şardağ. 239-240 sayfalar.

Gördüğümüz bu iki metin bir çok bakımdan tamamen zıt. Türkümüzün yazarı zaferden emindi, fakat ikinci şiirde III. Mustafa sanki imdat diye bağırıyor. Ayrıca, söz konusu din adamını hayal edebiliriz. O da seferber oldu, o da büyük ve hızlı bir zafere inanıyordu. Yazar, şüphesiz hayal kırıklığına uğradı. Ama, "ricat devrine" son vermek için daha köklü ıslahatlara ihtiyaç vardı. Yeniçeriler artık vefalı bir ordu teşkil etmiyorlardı. Paşalara gelince tesadüfen paşa oluyorlardı. Nihayet, modern bir deyimle "teknoloji" bakımından Osmanlı ordusu geri kalıyordu. Bütün bu sebepler dolayısıyla "Moskof kralı" (Yani II. Yekaterina!) kazanmış oldu. Fakat

Rusya'da da, Batı'ya açılışa rağmen çok problem vardı. Kölelik sistemi, bu problemlerin sadece biriydi. II. Yekaterina Pugaçof isyanına karşı karşıya bulunacaktı. Rus İmparatorluğunun zayıf taraflarını makale sonunda tartışmayı amaçlamıyoruz, ama kolaylıkla Osmanlı İmparatorluğu ile bir kıyaslama yapabiliriz. Ne olursa olsun, 1770 bozgunu ricat sürecinde sadece bir aşama idi ve Rusya daha uzun süre bir çok yönden de Türkiye'ye karşı bir tehdit oluşturmaya devam edecekti.

☆

HARB-İ UMUMÎ'NİN SONUNA DOĞRU BİR KARTPOSTAL

Die Friedensverhandlungen in Cotroceni
(März 1918)
Die türkischen Delegierten.

Hüsnü Göksel Koleksiyonu

Romanya Osmanlı Askerî Valiliği Sahra Postası
Bükreş'te Kotroceni'deki Sulh Müzakeratı Osmanlı Murahhasları
(Talât ve İzzet Paşalar vb.)
fi 10 Mart 918

Plevne Savaşı III

Hazırlayan: BEDİ YAZICI

Düşmanın tekrar Plevne'ye hücumu gazetelerin ilânı ile de herkesin malûmu olup gerçekleştirilmesi ise en önden Lofça'ya hücum ile eline aldıktan sonra Plevne etrafını abluka haline koymuştur.

O vakit Plevne'yi de eline geçirmiş olacağı düşmanın düşüncelerinden olduğu Osman Paşa Hazretlerinin de malûmu olmak gerektir; zira bu düşünceleri bizim gazetelerimiz onbeş gün evvel yazdıklarından herkes de bilirdi. Düşman civar köyleri bozup yaklaşmasından da anlaşılmakta idi.

Rumeli'de savaş hattımızın sağ yanı Hizargrad Rusçuk ve Şumnu olduğu gibi sol yanı da Plevne ve merkez Şıpka idi. Bu askerî tertibat düşmanın yararlanmasına uygun olup yanlarımızın haricinden olduğundan birbirlerine yardım etmek olanak dışı idi. Düşman o kadar sokulmuş idi ki Şıpka'dan ilerlemek olanak dışı olduğu gibi yanlar (cenahlar) hareket edemeyecek derecede düşman kuvvetile yaklaşmış idi. Savaş hattımızı güçlendirmek ve birbirlerine yardım etmek ancak Lofça'nın dayanıklılığı ile Gabrova'nın elde bulunmasına bağlı olduğu belli idi. Merkez ordumuzun Gabrova'yı elde edememesi ve sol yarısı Lofça'da bulunup da dayanıklandırılmaması düşmanın bu yanlışımızdan yararlanma için Lofça'yı eline geçirmesine neden olduğu gün gibi belli idi. Böyle yanlışlıkların yapılması Baş Komutanların savaş fennini bilmemelerinden ileri geldiği de bilinmektedir.

Osman Paşa Hazretleri ile Süleyman Paşa Hazretlerinin bilerek bu hatayı kabul edişleri kendilerinden mi bir başka nedenden mi, buralar fark edilememiştir.

Düşmanın Lofça üzerine evvel be evvel hücumu Osman Paşa Hazretlerince bilinmiş olmak gerekir ki civar karakollarına Lofça tarafından top sesleri işitilirse sür'atle haber vermeleri emir ve tembih edilmişti, ve hatta her vakit karargâhta yirmi tabur piyade harekete hazır bulunurlar idi. 22 Ağustos 93'de düşmanın Lofça üzerine şiddetli bir saldırısı vaki olmakla beraber Lofça ile Plevne arasındaki telgraf hattının kesilmiş olmasından dolayı haberleşilemediğinden o gün top sesi karakolların oldukları yerlerden işitilmiş ise de yazık ki Osman Paşa Hazretleri işitmediğinden ve hiç bir kimse tarafından bilgi de verilmediğinden Lofça'dan

Rıfat Paşa düşmanın kalabalık hücumunu ve yardıma muhtaç olduğunu zaptiye atlıları aracılığı ile bildirmiş ise de yolun düşman elinde bulunması nedeni ile sapa yollardan ancak on saatta güç hâl ile Plevne'ye ulaşmıştır.

Bu bildirinin içeriğinden bir gün evvel kendisinin muharebeye başladığı ve Plevneden yardım yetişmediğinde İslâm ahaliyi Orhaniye'ye kaçırdığı ve aynı gün geceleyin de muharebenin sürmekte olduğu ve düşmanın mevcudu kalabalık olmasıyla kesin surette yardıma muhtaç olduğu anlaşılmış ise de Osman Paşa Hazretleri bu haberi alır almaz hareket etmeyip tertibat almakla vakit geçirmiştir.

Rıfat Paşa tarafından feryatçılar çoğaldığından gündüz saat yedi buçukta Plevne'den harekete geçerek nihayet saat onda Plevne'nin ileri karakollarında toplanarak oradan hareketle hemen düşmanın keşif kollarına rastlamış ve bu keşif kolları da defedilmiş ise de bu halde yoldan gitmeye cesaret edemeyip Vid suyu kenarı ile Buçakova'ya doğrulup gece Medun köyü civarında kalıp ancak ertesi gün yani 24 Ağustos 93'de Bıçakova'ya varabilmiştir. Ne yazık ki düşman Lofça'yı alıp askerini yerleştirmiş ve Lofça'da olan askerimiz de bir gün evvel bozulup Orhaniye'ye dağınık bir surette çekilmişlerdir. Allaha hamdolsun ki bu çekilişte toplar ve İslâm ahali düşmana kaptırılmayıp kaçırılmıştır; fakat Lofça kasabasında yaralı ve yürüyemez durumda olan yüzelli kadar esir bırakılmış ve pek çok şehit ve yaralı da kalmıştır.

Osman Paşa düşmana kavuştuğu gün savaşı göze alamadığından ve yanında bulunan askerin de peksimeti yetmeyeceğinden Plevneden beş tabur asker ile yeter miktarda cephane ve peksimet gönderilmesini Ferik Âdil Paşa Hazretlerine bildirmesi üzerine Âdil Paşa hem Âtıf Paşayı görevlendirerek istenilen mühimmat sür'atle gönderilmiş ve Lofça yolu düşman elinde bulunduğundan ve Kraşeviçe köyü tarafından Bıçakova köyünde kendisini bulmak da Osman Paşa Hazretlerinin emirlerinden bulunduğundan Kraşeviçe köyüne de varılmış ise de esef olunur ki ordumuzun hücûm etmeksizin geri döndüğünü o sırada gelen bir kaç Çerkes atlısı tarafından haber verilmiş ve bu habere inanmakta biraz tereddüt edilmiş ve biraz beklenmiş ise de biraz sonra Osman Paşanın da geri çekilmekte olup bizim dahi geri dönmemizi emir etti kurmay başkanlığından yazı ile bildirilmiştir.

Köylerde bulunan İslâm ahalisi de mâdem Lofça gittikten sonra artık düşman kendilerine köylerinde rahat vermiyeceğini bildiklerinden bir taraftan Orhaniyeye bir taraftan da Plevneye göç ederler idi. O gün ve saatlar mahşer günlerini andırıyor idi. Sözün kısası ordu Plevneye geldikten iki gün sonra yani 26 Ağustos 93'de cuma günü sabah erken düşman ortaya çıkıp toplarına ateş vermeğe başladı. Osman Paşanın Lofçaya götürmüş olduğu savaş araçları dahi yirmibir tabur piyade iki alay atlı dört batarya top ile sonradan Âtıf Paşa ile gönderilen beş tabur piyade ve bir batarya top ve bir bölük de atlı idi.

Lofçanın konumu müdafaaya Plevneden daha uygun ise de adı geçen kişi (Osman Paşa) Lofça mevkiini görmediğinden ve keşfe göndermiş olduğu Kurmay Albay Tevfik bey de savaş fenninin noktasını bile bilmediğinden o da birşey söylemediği için indinde belki o kadar önemli değildi.

Bu kerre gidişinde iki saat geriden Lofçayı gördüğünde önemini kavradıysa da Basra harap olduktan sonra görmesi ve yanındaki komutanlar ile danışıp hücumdan vaz geçerek Plevneyi elden çıkarmamağa karar vermesi üzerine geri dönüldü.

Demek oldu ki kendisince hücum edip etmemekte tereddüt edilmiş evvelce davranmadığı tereddüdünü ima etmiştir.

Osman Paşa Hazretlerinin zâten bilinen kararsızlığı şu Lofçaya hareketinde de bir kat daha ortaya çıktı. Lofça mevkii savaş fenni açısından Plevneye yeğlenir; çünkü arkası sıra dağlar (Balkan) olduğundan hiç bir zaman kuşatılmaktan korkulmaz idi. Gabrova da Şıpka ile Lofça arasında kalacağından düşman Gabrovada da barınamayıp Süleyman Paşa ile yakında birleşir idi. O vakit savaş hattımızı oluşturan kolordular birbirlerine yardım ederek düşmanın ilerlemesi onlarca pek zor ve bu nedenle düşman perişan olur ve çöker idi.

Bir Lofçanın elden çıkışı ordularımızı çökertti ve Plevneyi ablokaya alıp sonunda sözü edilen sol yanı olan Plevneyi bozup topu ve tüfeği ile ve tüm askerleriyle düşman eline geçdikten sonra Şıpkayı dahi bozup yalnız bir sağ yan kalıp onun ise hiç hükmünde olacağı ve Sofya yönünde bulunan askerin çekilme hattı kesilmiş olup İstanbul'un yolu düşmana açılacağı geriden seyreden erbabı-vukuf (bilenler) in malûmu idi.

Nihayet aynı ile oldu.

Osman Paşanın yaptığı, gündüz ve gece, gereksiz evrakla meşgul olmak olduğu gibi kurmayların hizmetleri de çadırda oturmak ve jurnal yapmak ve atlıların hizmeti ise yalnız ileri karakol hizmetini görmek ile yetinmek olup yoksa öyle keşif ve araştırma kollarıyla yanları ve yönleri ne oluyor bunları bilip düşmanın halini öğrenmek Osman Paşa Hazretlerinin şanından değil idi.

Plevne'nin 26 Ağustos 93 Tarihinden 2 Kasım 93'e Kadar Geçen Süre İçinde Düşmanla Karşı Karşıya Vaziyetimizle Kuşatılmışlığımızın ve Vaki Olan Muharebelerin Ayrıntılı Olarak Anlatılışıdır

Mubarek Şaban ayının 29 uncu ve Ağustos'un yirmi altıncı günü sabah erkenden Plevnenin etrafından ansızın düşman top ateşine başladığından karşılık veren tabyalarımızdan dayanmağa başlanmakla karargâhta bulunan yedek taburlara hemen düşman karşısına sevk ve bulundukları yerlerden ayrılmayıp dayanılması emir olunduğu gibi komutanlar da semt semt görevli oldukları tabyalara hızla

şiddetli mukavemete başla-

Bu kadar ki karşımızda düşman [illegible] başka piyade ve atlı bulunmayıp bunlar sırtların arka [illegible] yerleştirilmiş idi.

Bu suretle beş gün top ateşi şiddetli olarak sürüp 30 Ağustos [illegible] gündüz saat dörtte düşman [illegible] top atışı yarım saat kadar kesildiğinden hücum olunacağı anlaşılmış idi.

Saat dört buçukta Radşova bayırı üzerinden Albay Ömer Beyin bulunduğu tabyaya hücum kolları gönderildiği görülünce Âtıf Paşanın bulunduğu taraf Ömer Beyin bulunduğu tabyayı top atışıyla koruyabilecek durumda olmakla iki batarya topla düşmanın hücum kollarına şiddetle top ateşi edilmiş ve tabyada bulunan asker tarafından tüfek ateşi ile mukavemete başlanmış ise de askerin geriye püskürtüldüğünü gördüğümüzde Albay Tevfik Bey beşinci talia ile Atıf Bey yanında bulunan Silistre taburunun yardıma gönderilmesi Osman Paşanın emri gereği diyerek haber vermesi üzerine derhal gönderilip geriye püskürmüş olan taburları da çevirip lâyıkı ile düşman üzerine keskin ateş eylediklerinden düşmanın göndermiş olduğu ondört taburun hemen tamamı mahvedilip bozuldu ve tabyanın etrafı leşlerle doldu.

Düşmanı fakat takibe izinli olmadıklarından ve düşman da tekrar hücumu göze kestiremediğinden tabyanın ilerisinde yer tutup piyadesi toplarını yerleştirip savunmaya geçti.

Savaş alanında kalan yaralı ve ölüleri iki taraftan da almak mümkün olmaz idi; zira siperlerden çıkan olursa iki taraftan bir birine ateş olunurdu. O gün düşman Ömer Bey tabyasına hücumunda yenilip o tabyaya tekrar hücum edemedi ise de, Lofçanın şose yolunu kesen derenin karşı tarafında Plevnenin üzerinde bulunan bağlıklardan ve Lofça yolu yönünden şiddetli hücum gösterip akşama kadar muharebe bağlıkta devam edip bizim taraftan üç general ile hayli komutan ve subay şehit oldu ve yaralandı.

O yerin komutanları sık sık değiştirildiğinden askerimizin doğal olarak uğradığı şaşkınlık nedeni ile kasaba üzerinde olan tabyalara çekilmekte iken düşman dahi arkalarından bastırıp hava da sisli olmak nedeniyle tabyalardan müdafaa olmaksızın, düşman tabyalara girip o gece tabyalarımız düşman elinde kaldı.

Ve kasabaya üçyüz adım kalmamışken kasabaya hücum edemedi.

Bu halde iken o tarafta bulunan Âtıf paşa iki batarya topları hemen düşman yönüne çevirip hiçbir tarafına bakmaksızın sık sık ateş ettirip düşmanı o tabyalardan püskürtmüş ise de diğer yönde bulunan asker ve komutanların bu muharebeden haberleri olmadığından bizim ateşi fark edemeyip yine vira ateş ederlerdi; çünkü aramızda bir dere olup bizim askere haber vermek en azından bir saata muhtaç idi.

Bu aralık Osman Paşa Hazretlerinin yâveri gelip düşmanın bizim tabyalara girdiğini ve ondan dolayı muharebe olunduğunu görüp hemen geri giderek (Osman) Paşa hazretlerine arzetmesi üzerine kurmay başkanı Tahir Paşa sekiz taburla düşmana hücum etmek üzere gönderildi. Fakat Tahir Paşa askeri hücuma sokmayarak tabyaların karşısında tüfek ateşi ile uğraşmakta idi.

Düşman ise geceden yararlanarak o yere bol miktarda top ve yardım götürmüş olduğundan şiddetli savunma yapar görünürdü.

Bizim taraftan bu yardımın görülmesi şiddetli ateş edilerek düşmanın top cephanesi ateş alıp ve Albay Tevfik Bey ile sonradan gönderilmiş olan dört tabur ile evvelden gelen taburlar birden bire düşman üzerine şiddetli hücum ettiklerinden düşman o yerde duramayıp çok ölü vererek geri çekilmesi üzerine bizim asker tabyalara girdi.

Düşman bir süre sonra geri gelmek ve hatta kaçak askerini geri çevirmek için kendi toplarıyla üzerlerine peşrev atışına da başlaması üzerine bizim taraftan düşmanın arkasından izleyen ve kumandasız bulunan askerimizin üzerlerine Rus Kazakları hücum ederek birazını öldürüp birazını da tutsak alarak geri kalanı geriye çekilmiş iseler de bizim elimizde bulunan tabyalardan düşman üzerlerine şiddetli ateş olundıkta düşman geriye çekilmiş ve düşmanın dört tane topu dahi alınmış ve kısası 31 Ağustos 93'de akşam üzeri zafer bizim tarafta kalmıştır.

Bununla beraber üzerinde bulunan tabyalar düşman eline geçtiğinden bir gece ve bir gün uğraşıp alınmasını dahi komutan ummadığından Plevneden çekilmemiz tasarlanmakta idi.

Plevnede bulunan Müslümanların yakarıları göklere çıktığından ve Rusya İmparatorunun isim günü olup kendisi de muharebede karşımızda bulunduğundan ve Plevnenin alınmasına da çok çaba harcadığından Allahın bağışına çok şükürler olsun ki yine zafer ve galebeyi bizim tarafımıza hediye etti.

Ancak çekilme hattımız olan Orhaniye ve Vidin yolları dahi düşman elinde olduğundan iletişim hattı kesilmiş ve yardımımızın gelmesi meçhulümüz idi.

Düşman bozguna uğramış ise de bununla (düşmanla) üç muharebe edildiği halde arkasından takip olunmadığı ve 8 ve 18 Temmuz 93 muharebesinde dahi karşımızdan, takip korkusu ile firar etmiş iken yine takip edilmediği cihet ile sonradan yapılan muharebelerde asla yerlerinden bile kımıldanmayıp karşılarımızda top menzili (mermilerin varabileceği uzaklık) hudutları üzerine tabyalar inşa etmeğe ve gece gündüz bataryalarla top ateş etmeğe başlayıp hiçbir vakit ateş kesmeyerek bizleri yanıltırlardı.

Yalnız kasaba üzerindeki bağlık tarafını Lofçaya doğru açık bırakıp Radsova köyünden Kraviçe köyüne kadar Rusyalılar tabya imali ile top atıp ve bir de Kraviçe köyünden Yokalık Dere ve Vid nehrine kadar olan yerleri Ulah (Rumen) askeri sarmış ve arka tarafımızda bulunan Vebenilere, Zetropol ve Krostoviçe köylerini de atlılarıyla çevirip çekilme hattımızı kesmiş idi.

Her ne kadar telgraf hattımız kesilmiş ise de casuslar aracılığı ile Orhaniye ile haberleşilmekteydi.

Elimizde bulunan cephane ve zahirenin yardım gelinceye kadar idare olmak için tayınlar yarıya indirildiği gibi cephane dahi düşmanın hücümundan gayri bir vakıtta atılmaması için emir verilmiş ve düşmanın yığınağını ve karşımızda tabya ve siper kazdığını gördüğümüzde Osman Paşa Hazretlerine haber verdiğimiz zaman "birkaç top atın" emrinden başka birşey demez idi.

Ve bizim tabyalardan Kanlı Tabya karşısında böyle birşey görülüp de bir iki top atılır atılmaz düşman bataryalarını o tabyaya çevirip birkaç yüz tane atar idi ve tabyayı harap eyledikten sonra hayli şehit ve yaralı verilir idi.

Böyle bizim birkaç top atıp ateşi kesmemizden şımarıp mevziler kazarak tabyalarımıza yaklaşmaya başladı. Düşmanın bu halini Osman Paşa Hazretlerine akşam sabah bildirdikçe sebat edin (dayanın) yanıtından başka bir emir çıkmazdı.

Düşmana top tüfek atmak ve hücum etmek ya da düşmanı ilerletmemek için savaş fennince gereken siper ve mevziler yapmak ve buna benzer hiçbir husus için emir gelmediğinden başka soruşturulmaz incelenmezdi bile.

Kısaca komutanlar ve subaylar bulundukları yerlerin dayanıklılığı ile düşmana fırsat vermeyip savunmakla meşgul olup hergün düşman ateşinden birkaç yüz şehit ve yaralı olurdu.

Kraviçe köyü üzerinde bulunan baş tabyaların karşısına düşman tarafından yerleştirilmiş olan top bataryaları ile ve havan ve Lögrü ve Kudüs tüfekli ve mitralyöz topları ile daima şiddetli ateş ederek piyadesi ile aralık aralık hücumdan da geri kalmaz ve gece ve gündüz bataryaları da ateş içinde kalırdı. İçlerinde bulunan düşman askerinin de hergünkü ölü kayıpları çok olup aşırı derecede zorluk içindedirler.

Bundan dolayı sağda bulunan tabyada mevcut taburu değiştirin emri Osman Paşa tarafından Adil Paşa'ya verilmesi üzerine hassa ordusu nizamiye dördüncü alayının ikinci taburu ile değiştirip bir gün sonra 4 Eylül 93 tarihinde düşman tarafından baş tabyalara şiddetli ve ardı arkası kesilmeyecek top ateşi tabyaları sıkıştırır idi.

Öğleden sonra birden bire top atışları kesilip birçok piyade askerini sözü edilen tabyalara hücum ettirip bir kıyamet koptu.

Bizim taraflardan da bu hücum eden düşman askeri üzerine ateş etmeğe başlanılmış ve o yön komutanı Adil Paşa Hazretlerinin gayret ve yararlı çabalarıyla tabyada bulunan askerimize yardım ve cephane yığdırmağa başlamış idi. Düşman çok ölü vererek çekilmek zorunda kalıp gerisin geri püskürtülmüş ise de birkaç saat sonra tekrar sağ yandaki hassa taburunun

[illegible]ğu tabyaya hücum ederek [illegible] taraflı şiddetli tüfek ateşi ve bir[illegible] taraftan bazen de top atışları [illegible]ağa başlandı.

Her nedense hassa taburu batar[illegible]da duramayıp tabyayı düşmana [illegible]rak akşam ezanı ile kaçmış [illegible]duğundan bu tabya düşman eli[illegible]e geçmiştir.

O gece yağmur ve çamurlu bir [illegible]ava olmakla beraber Adil Paşa [illegible]zretleri üç tabur hazırlayıp bu[illegible]rak o tabyaya hücum ettirip düş[illegible]manın elinden alınması hususuna [illegible]karar verip Tuğgeneral Sadık Paşa[illegible]a emir vererek üç tabur ile hücum eylemesini bildirmiştir.

Sonra taburlar hazırlanıp Âdil Paşa tarafından o tabya evvela bir batarya topla dövülüp bir aralık top ateşi kesilir kesilmez hücum emrini de vermiş ve hatta şafakla beraber ateş etmeğe başlamış sonra da taburlar hücum etmiş ise de tabyaya giremeyip geriye kaçmışlardır.

Eğer Osman Paşa Hazretleri tarafından birkaç tabur daha gönderilmiş olsaydı o tabya düşman elinden alınırdı.

Osman Paşa Hazretlerinin bu yardımı göndermemesinin nedenleri bilinemedi. Her ne sebepten ise tabya düşman elinde kaldı.

Bu tabyanın konumu ordugah üzerinde bulunan sırtta olduğu için ordugahın kendi konumunda barınması olanak dışı bulunduğu gibi Adil Paşa Hazretleri tümeninin konumu da tabyaya üçyüz adım kadar çok yakın bulunduğundan bu tümenin dayanması da adeta olacak şey değil idi.

Fakat Âdil Paşa Hazretleri üstün gayret ve imânla o gece sabaha kadar uyumayıp çuvallar ve keçelerle toprak taşıttırarak çok dayanıklı bir korugan yapıp sonra da düşmanla bu korugan sayesinde muharebeye devam edip dayanmış ve artık düşmanı gerek kendi koruganına ve gerek Osman Paşa Hazretlerinin bulunduğu ordugâha asla top attırmamıştır. Ve bununla beraber Âdil Paşa Hazretleri ilk defa Plevne'ye geldiğinde YanıkBayırını tümen merkezi yapmış ve düşman tarafından pekçok saldırılmış ise de ta son hücuma yani savaş bitene kadar tümenin içine bir (düşman) neferi bile yanaştırmamıştır. Ve kendi konumunu koruduktan başka diğer tümenlere de yardım yetiştirmiştir. Bu hal ise kendisinin yaradılışındaki cesaret ve imanın olağan sonucu bulunmuştur.

Yukarıda yazılı tabyanın düşman elinde kalmasından dolayı Rumen askerinin ekmeğine yağ sürülüp istedikleri gibi kendilerine çeki düzen verip gece gündüz mevziler kazıp diğer tabyamızın üç yanını çevirerek beş adım kalıncaya kadar bâzı taraftan sıkıştırıldı. Bu tarzda gece ve gündüz düşmanla savaşılarak nice komutan ve subaylar ve erler ölür ve yaralanır idi.

Zikri geçen tabyanın etrafı adetâ bir şehitlik haline geldiğinden ismine Kanlı Tabya denildi ve içinde bulunan toplar bile Osman Paşa Hazretlerinin emri ile alınıp asker sadece tüfekle savunmada bulunarak vakti gelenler şehit olur ya da yaralanırdı. Nihayet geri çekilinceye kadar bu tabya düşmana verilmedi. Bu Kanlı Tabyada bulunan taburlar çok yorulup otuz günden fazla bulundukları yerde direnmişler ve üzerlerine yağan yağmur ve hendeklerin içlerine dolan sulardan aşırı derecede zahmet çekmişlerdir. Ve bir de bunların suları ve ekmekleri ve cephaneleri gündüz gönderilmek olanağı bulunmayıp geceleri gönderilmekte ise de düşman duyarak gece de ateş etmekte bulunduğundan çok kişi şehit olur ya da ölürdü.

Bunun üzerine taburlar değiştirilip her kırksekiz saatte bir kere geceleri sıçan yolu ile değiştirilirdi.

Bu tabyalar düşmandan onbini aşkın leş bıraktırmış ise de dörtbin beşyüz kadar şehit ve yaralı bizim taraftan vaki olmuştur.

Bu baş tabyadan, düşman eline geçen tabyanın etrafına diğer top mazgalları yapıp ordugâha top atmağa başlar idi. Ordugâhta kimse barınamaz olup Osman Paşa Hazretleri dahi çadırını düşmanın görmeyeceği bir yere kurdurup orada ikamet ederek ve etrafını görmeyerek yanlız mevki komutanlarından gelen bilgiler üzerine dayanın emrini verir ve başka bir emir ve yasak vermez idi.

Ve Plevne kasabasının içi hasta ve yaralı ve bir takım kadınlar ve çocuklar ile dolu olup yollar da kapalı bulunduğundan günden güne hasta ve yaralıların sayısı artmağa ve düşmanın top taneleri de kasabadaki evlerin içine düşmeye başlayıp nice hasta ve yaralıları ve ahaliden bâzılarını şehit eder idi.

Kısaca, 18 Eylül 93 tarihine kadar böylece savaşılıp o gün Orhaniye yönünden duyulan top seslerinden yardım gelmekte olduğu kanısına varılarak gelmekte olan yardımın yolunu kolaylaştırmak için altı tabur piyade ve bir alay atlı ve iki tane dağ topu Tırnalı köyünün üst tarafına doğru gitmesi ve Vid nehrinden geçerek Meltike taraflarında bir gösteri yapması ve vukuat olursa köprü başında bulunan telgrafla bildirilmesi Tuğgeneral Âtıf Paşaya emrolunarak Paşa yanına yukarıda belirtilen kuvveti alıp akşam üzeri kasabanın içerisinden ve Kiremitçi Deresinden geçerek Tırnalı köyüne doğru yola çıkmış ve bu köyün uzaklığı bir saatten fazla olup etrafı da tarlalık bağlık bulunduğundan ve oralarda bizim taraftan hiç bir karakol olmadığından düşman gelecek olsa kimsenin haberi bile olmayacaknış. Ve bu suretle halden kimse haberdar olmayıp Allah tarafından korunur imiş. Şu durum da sonradan Osman Paşa Hazretlerine Âtıf Paşa tarafından belirtilmiş ise de kulak asmamıştır.

Sonunda 19 Eylül 93 tarihinde imdadımızı getirmekte olan Ahmet Hıfzı Paşa Teliş Köyüne vardığından düşman yolunu kesmek için bir kol Korşiviçe köyünden bir kol da Dibnikten ve Metrepolden gönderip saat beş sularında top muharebesine başladıkları görülmesi üzerine Mestoko bayırında bulunan Yarbay Bican Beyle köprü başında bulunan Lâtif bey taraflarından telgrafla Osman Paşaya bildirmiştir. Âtıf Paşa da Tırnalı Köyüne gidip gelmekte olan Kazak atlılarını gördüğünde hemen taburları iki hat üzerine dizip atlı alayını da ileri alarak Dibrik Köyü üzerine yürüdüğünü düşman gö-

rünce hemen çekilmeye mecbur olmuştur.

Düşmanın karargâhı olan Aşağı Dibniki düşmandan evvel (Âtıf) Paşa tutup askeri yerleştirerek Yukarı Dibnik ile Selis arasında bulunan Ahmet Hıfzı Paşaya dahi haber göndererek gece sabaha kadar yardım ve erzak Plevneye taşınmıştır.

Âtıf Paşa bu nakliyatın arkasını alıp dönerken düşmanın atlıları üzerine bizim atlılar hücum ederek yirmi kadar erini öldürmüş ve iki erini de hayvanları ile beraber tutsak ederek götürmüşlerdir. Bu sırada Osman Paşa Hazretlerinden "Gece Dikenda durmak doğru değildir. Yine Tırnalı Köyüne çekilin" diye gelen emir üzerine Âtıf Paşa bulunduğu yerde direnerek o gece mehtap dahi olduğundan hemen Ahmet Hıfzı Paşaya Âtıf Paşanın geldiği bilgi verilerek hareket etmesi ihtar olunması üzerine hemen yola çıkarak sabaha ve gündüz saat ona kadar hepsi Plevneye vardılar.

Ahmet Paşanın getirmiş olduğu kuvvet iki tabur redif ve oniki tabur mustahfez ve bir alay atlı üçüncü ordunun dördüncü alayı iki batarya Krupp ve bir batarya da dağ topundan oluşmuş idi.

Ahmet Hıfzı Paşa Plevne'ye geldikten sonra getirmiş olduğu müstahfez asker (kırk yaşını aşkın yedekler) Plevnede alıkonularak yerlerine Plevneden eski taburlardan oniki tabur verilip Plevne ile Orhaniye yolunun korunmasıyla 5 Eylül 93 tarihiyle Ahmet Hıfzı Paşa görevlendirilmiş olup altı tabur ve bir alay atlı ve üç adet topla Büyük Dibnik korunmasına ve Tuğgeneral Hakkı Paşa da altı tabur ve yeter sayıda atlı ve iki topla Tilis köprüsünü korumaya memur ve Kurmay Albay Veli Bey de beş tabur piyade ve iki top ve yeter sayıda atlı ile Küçük Dibniki korumaya memur olup bunların araları birbirlerine birer saat uzaklıkta bulunmuş ve Orhaniye yolu ve telgraf hattını korumak ve Plevnenin çekilme hattını sağlama almak üzere yerleştirilmiş Hakkı Paşa ve Vehbi Beyin emir ve kumandaları Ahmet Hıfzı Paşaya verilmiş idi. Ve Plevnede bulunan hasta ve yaralılar ve İslâm ahali Sofya'ya gönderilmeğe başlanıp yevmiye gönderilmekte idi.

Düşmanın maksadı ise bütün bütün Plevne'nin çekilme hattını keserek kuşatmak, orduyu topuyla tüfeği ile teslim almak idi.

Sözün kısası çok yardımcı gelip Vid nehrinin aşağı ve yukarı geçitlerini tutup bu haber Osman Paşaya ulaşınca düşmanın oralardan ve Medume köyü tarafından atılıp kovulması içinse Ahmet Hıfzı Paşaya emir göndermiş idi. Ahmet Hıfzı Paşa'nın kumandasında bulunan mevcudun da düşmanı sürmeğe yeter olmadığına dair verdiği yanıta kızdı. Neye yarar ki Osman Paşa o yerden düşmanın halinden haberli olmadığından her ne vakıt Ahmet Hıfzı Paşanın etrafında olan düşman külliyetli olduğunu ve durmadan artmakta bulunduğunu ve kendisinin mevcudunun yetmediğini hatırlattıkça sadece "dayan" emri ile geçiştirip başka bir tedbir göstermez idi.

Ahmet Hıfzı Paşa kuvveti dağınık olarak Orhaniye yolu üzerindeki köylere yerleştiğinden bunların birbirlerine yardım edip etmeyeceğine dair tertibatları olmayıp bulundukları yerlerde direnip düşmana karşı koyarlar idi.

İşte, çekilme hattımızın korunması yukarıda anlatıldığı gibi olup fakat bunun devam edemiyeceği de bilinmekte idi. Hal böylece devam etmekte ise de Plevnenin bâzı koruganlarını dayanıklı kılınağa Osman Paşa "Özel danışman" ünvanını almış olan Albay Tevfik Beyle karar verdiğinden, yedek tabyalara sağlamlaştırıp iki batarya top konuldu ve Yunus Beyin bulunduğu tabyaların sol yanına ve bağlık üzerine Lofça yolunu koruyan bir yere de bir iki tabyanın inşasına da karar verilerek Gazi Osman Paşa Tabyası adı verilip Kurmay Yarbay Tahir Beyin gayreti ile yapıldı ve bu tabyanın korunmasına bir tugay kuvveti ile sözü edilen Tahir beyi görevli bıraktı.

Bu tabyanın inşasını düşman görür görmez altmış topla ateş etmeğe başlayıp gece ve gündüz top ile muharebe oldu.

Düşman çok can kaybı verdirmeğe ve hücum etmeğe çabalamışsa da Allaha şükür İslâm askeri daima düşmanı yendi ve önemli tutarda kayıp verdirdi.

Sözün kısası, 8 Eylül tarihinden 12 Ekim 93 tarihine kadar Orhaniye yolu açık olup o gün düşman bol asker ve topla Ahmet Hıfzı Paşanın etrafını sarıp hücum ettiğinden beş on muharebeden sonra Ahmet Hıfzı Paşa komutasındakilerle birlikte silâh bırakmağa mecbur kalarak düşmana teslim oldu. 16 Ekim 93'de yapılan muharebede Hakkı Paşa Hazretleri de düşmana teslim oldu.

Ve bu işlerden Osman Paşa'nın haberi olmayıp beş altı gün sonra düşmanın altı Kazak alayının elinden kurtulup kaçarak gelmiş olan önyüzbaşının ifadesinden anlaşıldı. Ve bu çirkin haber orduya yayılarak tüm komutanlarla subay ve erler düşünmeğe başlayıp halimiz ne olacak diye Allaha yakarır idiler.

Bu işler olmazdan evvel 4 Ekim 93'de Ferik Şevket Paşa Plevneye gelip Osman Paşa ile görüşüp bir gün sonra Orhaniyeye döndü; ve 10 Ekim 93'de ikinci olarak Grand Dük tarafından bir elçi bir kağıt getirip anlamı ise "Plevne ordusunun her tarafını çevirip zapt ettim. Hatta Ahmet Hıfzı Paşa ile Hakkı Paşayı da topu ile tüfekleri ile ve askerleri ile ele geçirdim. Herbir geçitleri askerimle tuttum. Hiç bir taraftan yardımınız gelmez. Gelin kan dökmeyelim. Siz bir şanlı ve cesur ordusunuz. Bu şartlarla teslim olun. Size saygı göstermeğe ve uymağa borçluyuz"dan ibaret idi. Osman Paşa "Ey Adil Paşa ne yapalım?"demesi üzerine "Askerin şu dakika görevi öldürmek ve ölmektir" yanıtını verince Osman Paşa da "Bir varakanızı aldım.Biz askeriz görevimiz ölmek ve öldürmektir. Nihayet mahvoluncaya dek görevimizi yapacağız" yanıtı üzerine düşman ateşi daha şiddetlendi.

Bu red yanıtından sonra görüşmek üzere feriklerle tuğgeneralleri yazı ile Osman Paşa yanına çağırıp hepimiz Osman Paşanın çadırına vardığımızda bir kahveden sonra "Ey paşalar! Elimizde onbeş

erzak kaldı ve bundan başka dört günlük peksimet de var. Ne yapalım? Çekilelim mi teslim mi olalım?" diye herkesin oyunu sorunca herkes sustu.

Sonra sağ tarafta bulunan Sâdık Paşaya hitap ederek "Sen ne dersin teslim olalım mı yoksa geri çekilelim mi?" dediğinde Sâdık Paşa "Dayanalım" der demez gayet ağır ve emin ederek "Çekileyim, olanağı yok. Düşmana teslim olalım" deyip yeniden herkese "Ne dersiniz?" dediğinde "Evet düşmana teslim olmak pek zor ve ağır bir şeydir. Erzakımız bitinceye kadar yiyip dayanalım. İnşallah o vakte kadar bir taraftan yardımımız gelir. Şayet gelmezse elde bulunan dört günlük peksimetle düşmanın bir tarafından delip geri çekilelim" diyerek hepsinin oy birliği ile karar verilip o yönde yazılan mazbataya da mühürler basılıp Osman Paşaya verildi.

Aradan onbeş gün geçtiği halde hiçbir harekete dair emir çıkmadığından acaba ne olacaktır diye herkes kendi kendine düşünmeye başladı. Yirmi üç gün sonra yazı ile paşalar tekrar çağırılıp Osman Paşanın çadırında toplandıklarında "Ey paşalar erzak bitti ve altı günlük peksimet vardır. Cumartesi günü hava güzel olursa hareket edelim, olmazsa mutlaka Pazartesi günü geri çekilelim" dedi. Sonra da "Ne şekilde hareket olunacaktır? Artık tugay ve tümen düzenleri yoktur.Paşalar emirlerine verilen komutan ve subayları henüz bilmezler ve taburları görmediler" diye topluluk tarafından verilen yanıta "Onlar düzenlendi. Sizlere bildirilir, ve Plevnede bulunan İslâm ahaliyi beraber alıp götüreceğim. Yalnız yediyüz elli kadar hasta ve yaralı bırakacağım" demesi üzerine Ferik Âdil Paşa hazretleri "Aman Efendim, bizim düşmana hücum edeceğimiz taraf düşmanca bilinmektedir ve böyle beş altı bin öküz arabası ile ahaliyi alıp geri çekilirseniz düşman arkamızdan takip eder. İşimiz fena sonuçlanır. Lûtuf edin ahali yerinde otursun ve bizim taburlarda bulunan öküz arabalarını dahi yok edelim, yani öküzleri öldürüp askere yedirelim ve arabalarını da yakalım. Yalnız yük atlarıyla ve mevcudumuz olan elli altı tabur ve toplar ve atlılar ile hepimiz birden suyu geçip hücum edelim. Allahın izni ile çekeriz (geçeriz olacak herhalde). Eğer böyle toptan hücum edilmeyip de mevcudumuz ikiye bölünür yani birinci kısım suyu geçer ve arkasından nice bin öküz arabaları suyu geçip sona varıncaya kadar düşman her taraftan geçeceğimiz noktaya yardım yetiştirir ve birinci kısım düşmana hücum edip düşmanın koruganlarına giremez ya da girip düşmana gelecek olan yardımlardan bizim asker geri dönerse ikinci kısım birinci kısma yardımcı olamaz zira onlar da düşmanla savaşır durumda bulunacağından ve aramızda bir takım öküz arabaları ve karı çoluk çocuk bulunacağından bu iş pek fena olur. Sonra tümü düşmana tutsak düşer ve çok ölü verilir. Böyle olmaktan ise ahali yerlerinde dursun, yükümüz hafif olmak üzere hepimiz geceden hareket ederek suyu geçip düşmana hücum etmekten uygun hareket olmaz. Zira düşman duymaz, duysa bile gece hali ile arkamıza düşemez" diye bildirdiği fikirler tüm komutanlar tarafından beğenilip alkışlanmış ve kabule şayan görülmüş ise de Osman Paşa hazretleri "Öyle şey olmaz. Ahali bırakılamaz. Ahali ile hareket edeceğiz. Harekâta dair talimatınızı gönderirim" yanıtı ile işe son verip heyeti toplantı yerlerine gönderdi.

Bir gün sonra Âdil Paşa Osman Paşanın çadırına gidip kurmay Albay Hayri Bey de bulunduğu sırada "Ahaliyi yerinde bırakarak yükümüzü hafifletmiş olarak hareket edelim" diye yinelediği recasına "Olmaz çünkü yedek cephane vardır. Onlar öküz arabaları ile gidecektir" diye red yanıtı verilmiş ve Âdil Paşa tarafından üçüncü defa olarak "Aman efendim bize bu kadar topların gereği yoktur. Beygirler bu topları ve kapaklıları çekemez. Hatta topların bile birazını yere gömelim. Beygirleri diğer top ve kapaklılara bölelim. Kuvvetli bulunsunlar, hareketimizde çok yararı olur. Böyle olmaz ise sonra hepsi düşmana kalır" dediyse de Osman Paşa evvelki kararından dönmeyip ona göre hareket edeceğini kesinlikle bildirdiğinde Âdil Paşa da yerine dönüp Allahtan günahını affetmesini dilemiştir.

Nihayet Cumartesi günü hava bozuk olup geri çekilmeyip yanlız taburlar ellerinde bulunan öküz arabaları ve ahali arabaları ve taburlarında bulunan altmış beş yetmiş kadar yük atlarından cephane

taşımak için yirmişer baş yük hayvanı taburlar yanında kalarak kususları (artanlar) ve topçular elinde bulunan tüm öküz arabaları gündüzden geri çekilerek mahalle, yani Vid nehrinin köprü başına düşmana görünmemek üzere toplandırılarak ve koruganlarda bulunan tüm top ve kapaklılar dahi Pazar gecesi istihkâmlardan kaldırılıp geçit yerine gönderilmek için Osman Paşa Hazretleri tarafından emir olundu.

Bu emir, gereğince yerine getirilmiş ise de bu husus düşmanın gözü önünde yapılmış olduğu için gizlemek olanağını bulunamadı. Zira düşmandan gizli hiç bir taraf yok idi. Mahşer günü gibi herkes çekilmeye başladı ve Pazartesi gecesi saat ikiye ve bâzı yerden beşe kadar yirmi altı saat koruganlar topsuz kaldı, Allah korudu da düşman o gece geri çekileceğimizi anlamayıp hücum etmedi. Nihayet Pazar günü çekilme hareketine dair gerekli talimatı içeren Osman Paşa Hazretleri tarafından imzalı bir emirnâme geldi. Emirnâmede 28 Kasım 93 de elliyedi taburdan oluşan Plevne ordusunun üç kısma bölünmesi ile yirmidört taburun Osman Paşa kendi yanında alıkoyarak yirmi dört taburun da Âdil Paşa Hazretlerine ve dokuz taburun da Albay Sait Beye verilmesi ve yanları koruyarak kolaylıkla ve selâmetle geri çekilmeğe başlanması yazı ile bildirilip emir olunmuş ise de bu emir uygulama geceye rastladığından hangi nefer hangi subayın emrinde ve hangi subay hangi tugay ve tümen komutanının kumandası altında olduklarını bilemeyip ve birbirlerinden haberleri olmayıp karmakarışık bir halde bulundu.

Ve gün doğmadan evvel hareket edilerek geçit başı olan su başına gelince oldukça birbirlerinden haberli olarak tümenlerin düzenlenmesine başlanılıp Osman Paşa tümeni bütünü ile suyu geçti. Ve Âdil Paşa tümeni suyun beri tarafında bulunan ve düşmana beş adım olan Kanlı Tabyadan gecenin birbuçuğunda çekilmeye başladı. Gece bin adımlık olan korugana bir buçuktan itibaren ancak gece saat sekizde gidilebildi. Nedeni ise havanın çok yağmurlu ve tipi ve soğuk ve çamurlu olması idi. Saat onda Osman Paşa da köprü başında Âdil Paşanın yanına geldi.Âdil Paşa ise yirmiiki taburunu koruganlara dağıttı. Kendisi iki taburla köprü başında kaldı. Osman Paşanın taburları ise dağınık ve uzak yerlerde olduğu için saat onbirde ancak gelebildi. Bu sırada askerin ses çıkarmaması ve gürültü etmemesi ve her gece nasıl bulunuyorlarsa yine öylece bulunmaları harekattan evvel tembih olundu. Bereket, Allah bir çare verdi, dolu yağdırdı. Göz gözü görmez oldu. Böyle iken gülleler ateş almaya ve gürültüler olmaya başladı. Fakat düşman yine duymadı ve boş kalan koruganların üzerine, içinde adam var zannı ile, vîra top atıyordu.

Her nasılsa birbuçuk iki saatte tümenler suyu geçti ve hemen düşmana hücuma başladı.Âdil Paşa Hazretleri birinci tümende bulunduğu için evelâ o muharebe etti ve düşman ile toplar sonra ikinci hattı harekete başladı. O vakit kıyamet de koptu. Ve her yandan havaî fişekler ve toplar ateş alıp ve Plevne suyunun sağında ve solunda bulunan düşman Âdil Paşa üzerine yürümeğe başladı. Ve hücum edenlerin ve gerek köprü başında bulunanların üzerlerine yüz pâre top birden atışa başladı.

Düşmanın birinci koruganına birinci ve ikinci Tugaylar girdi ki düşman kaçmıştı. Onun arkasında bulunan başka bir korugana da girmeye gayret ve sür'at olundu ise de artık askerin takatı kesildi. Halbuki bu ikinci koruganın arkasında yine bir üçüncü korugan daha olduğundan ve askerin de tahammülleri kalmadığından o vakit pek şiddetle imdada (yardıma) ihtiyaç hissetti ise de arkadan yardım gelmedi. Osman Paşa o aralık vuruldu. Tutsak oldu. Âdil Paşa hâlâ dövüşmekle meşgul idi. Sonunda o da arkadan, Osman Paşa dahi köprü başına gelip kendisinin vurulduğunu ve tutulduğunu ve Âdil Paşanın teslim olması haberini gönderdi. Fakat Âdil Paşa yine inanmayıp dolu dizgin köprü başına gelip bu hali görünce o da teslime mecbur oldu. Sonra iki bölük atlı Kazağı ile Osman ve Âdil Paşalar Hazeratı önce Plevne'ye gönderildi.

Geride kalan padişahın askerleri de düşman askerleri içinde bir hafta kadar kalıp bir hafta sonra onlar da Rusya'ya gönderildi.

Sözün kısası geri kalan komutanlar ve subaylar ve erler ve ahalinin tümü bir yerde toplanıp ve kara çamurlar içinde oniki gün beklettirildi. Yağmur ve kar ve soğuktan bu sırada binden fazla insan öldü. Bunların bir kısmı da süngü ile öldürüldüğünden geceleri "can kurtaran yok mu kardeşler" diye acı acı sesler ve feryatlar işitilir idi. Ve askerin elinde bulunan peksimetler yağma olunup aç bırakılıp açlıktan ölürlerdi ve yürekler dayanmazdı. On iki gün sonra posta posta onbin kadarı Romanyaya kalanı Rusya memleketlerine dağıtılarak gönderildi. Yolda da kar ve soğuktan çoğu öldüğünden yollarda cenazeden başka birşey görülmez idi.

Ve bu suretle komutan ve subaylar ve erler posta posta biner ve binbeş yüzer bölünerek gönderildi. Subaylar kasaba ve şehirlere ve erler de köylere dağıtılarak yerleştirildi. O vakit bütün çıplak olanın üzerine bir yağmurluk ve bir pantalon ve bir çift çizme ve çamaşır ve birer de şapka verildi.

Osman Paşa hazretleri danışıp söz dinlemiş olsaydı, yani ahali yerinden oynatılmasa da asker öne geçip ordunun tümü birden nehri aşıp düşmana hücum edilmiş bulunsa idi, büyük Allahın inayeti ile galip gelerek kurtulunmuş olurdu.

Sonradan kendisi de anladıysa da ne çâre ki Basra harap olduktan sonra....

Devletin koca ordusunu düşmana teslim etti ve bunca insanın ölmesine neden oldu.

Adı-büyük Tanrının fermanındaki akıl ermeyen (gizli) hikmetler belli olup meydana çıktı. ☆

Profesör Cheng Tcheng (Şeng Çeng) / Filozof Cheng Tcheng:

"Bütünleşme" Militanı

M. ŞEHMUS GÜZEL

Cheng Tcheng 6 Şubat 1900'de I Tcheng'de doğdu. Başka bir kaynağa göre doğum tarihi 6 Şubat 1899. Doğar doğmaz Çin geleneği uyarınca ve babaannesinin dayatmasıyla teyzesi Ho'nun yeni doğan kızıyla nişanlandı! Babası onun doğumu vesilesiyle anasına "Bana bir çocuk vermek, bana Gökyüzünü vermek demektir" diyor. Babaannesi doğar doğmaz çevresine gülücükler dağıtan erkek torununa Hi adını takıyor. Hi şen, neşeli demek.

Doğduğu kent, Mavi nehir ve Büyük Kanal kıyısında, eski imparatorluk başkenti Nanking'e 30 km. Nehir boyunda doğan Tcheng, 1987'teki bir söyleşisinde, "Bu nedenle olmalı, dalgaları, denizi ve nehirleri çok seviyorum" diyor.

Tcheng ailesi, Çin'in, en azından Güney Çin'in, ünlü "100 Aile"sinden biri.Özel Arşiv ve soy ağacı sahibi. "Antik Çin'in kalbi" Honan eyaletinden. "Babamın babası çok meraklı bir aydındı. Afyon çekmeye bayılırdı. Babam ileri görüşlü bir reformcuydu." Cheng annesini özel olarak seviyor. Bu sevgide o dönemde Çin'de kız çocuklarının ve kadınların hor görülmesinin payı var. Cheng, annesiyle doğal bir dayanışma içinde. Hele pek sevmediği babaannesinin annesini zorlamasına dayanamaması. 1928'te Paris'te yayınladığı ilk kitabının adının *Ma Mère* (Annem) olması bir rastlantı değil. Kitabında annesinden şu aktarmaları yapıyor: "Babam beni sevmiyordu, çünkü ben sadece bir kızcağızdım. Genç kızken çok az konuşurdum. Çünkü susmak kendini bilen kadının dört erdeminden biridir. Evlendirme, evlilik babaların işidir."Cheng babaannesinden nefret ediyor. Babaannesine göre "Bir oğul evlendirmek: O'nu bir yabancıya satmaktır. "Annesi "Genç kadınlık genç kızlıktan daha beter" diyor, çünkü "Kadın olunca dertler de iki katına çıkıyor. " Yani bir de kaynana derdi ekleniyor, diğerlerine.

Cheng, "eksiksiz, dört başı bayındır" demek.Çocukken saçlarının kesilmesini ısrarla istiyor. Çocukların saçının kesilmesini istemesi nerede görülmüş? Çin'de kesik saç devrimcilerin sembolü. At kuyruğu biçimli saç kesimi ise tutucuların, çömezlerin ve teslim olmuşların.

Çin'de 1911'de Cumhuriyet ilân edildi. 1913'te Sun Yat-Sen cumhurbaşkanlığını general Yuan Şi-Kai'ye bırakmak zorunda kaldı. Tutucu diktatör yeniden monarşiyi geri getirmek istedi. Bu yıllar birçok ülkede olduğu gibi Çin'de de Cumhuriyetçilerle tutucuların çatışma yıllarıdır. Cheng, "Kardeşim Sun Yat-Sen hayranı. O ve ben İlerleme (Le Progrès. O yılların tılsımlı sözcüğü. Osmanlıdaki Terakki) ve Devrim (La Rèvolution) taraftarıydık. Annem hem bizden yana, bizim geleceğe doğru ilerici tavırlarımıza olumlu bakıyor; hem de gele-

Abidin Dino

Arif Dino (Rasih Nuri İleri Koleksiyonu)

neklerini izlemek istiyor. Babaannem ise İlerlemeye ve Devrime karşı."Cheng babaannesinden ve ona eşdeğer tuttuğu gerici İmparatoriçeden nefret ediyor. Ona göre, "Gelişme insanların daha iyi yaşamasını, daha mutlu olmasını amaçlamalı. Yoksa İnsanlığın, katliamlara yol açacak Gelişmeye ihtiyacı yok." Çocukken tapınaklara gidip Konfuçiyus'e Buda'ya küfürler yağdırdığını yazıyor: "Tapınak bekçileri, din adamları bizi şikâyet etmekten çekiniyorlardı."

Cumhuriyet'in ilânını, ilerici uygulamaları aynen şöyle karşılıyor: "Babaanne defol! Ülke gelenekleri yıkıldı." 1 Ocak 1912'de , 12 yaşında, üç devrimci çocuktan biri olarak Cumhuriyet törenine katılıyor.. Nanking hükûmeti "at kuyruk"larının kesilmesini emrediyor. Cheng'in yorumu: "At kuyruğu: Domuz kuyruğu". Doğduğu kente dönüşünü şöyle anlatıyor: "Başımda gri kasket, saçlar kesik, üstümde devrimci üniforma, cumhuriyetçi olarak geri döndüm. Onüçüne giren, nişanlım ve teyzem kızı sezdirmeden beni süzüyordu."

Nisan 1913'te, Nanking'de ilk kez bir mitingde konuşuyor. Cumhuriyetçi önder Song Kio-Jen'in katlini kınıyor, öldürme emrini veren general Yuan Şi-Kai'nin ve katillerin tutuklanmasını istiyor. "Düşünceli Hoang Hing ve tebessüm eden Sun Yat-Sen'in yanında." Cheng bir yıldan beri, Nankin'de Amerikalı misyonerlerin okulunda öğrenci. Bu arada Cumhuriyetçilerle diktatör Yuan ve taraftarları arasındaki iç savaş sürüyor. Güney Çin ilerici ve cumhuriyetçi, Kuzey Çin monarşiden yana. İsyanlar, bastırmalar, katliamlar, ölmeler ve öldürmelerden yorgun düşen Cheng, Ling Shi budist mezhebi içinde mistik bir deneyime giriyor. Fakat bu iş onu sakinleştiremiyor. Zaten bu tarihten sonra hiçbir şey onu yatıştıramayacak. Tekrar Nanking'e dönüyor: "Akıp giden Gökyüzü Tapınağını terkedip, arandığım, yakalayanıma ödül verileceği ilân edilen Nanking'e döndüm." Bir süre sonra ver elini Şangay. Demiryolu Okuluna giriyor. "Şangay'a vardığımda çok olgunlaşmıştım. Sanki birçok kuşağın deneyimini kazanmış gibiydim." Demiryolu Okulu'nu bitiriyor. Bu arada Cizvitlerin L'Aurore (Tan, Başlangıç) Üniversitesinde okuyor. Burada Fransız alfabesini öğreniyor. "Ele avuca sığmaz çocuk uslanıyor." Birgün Pie-Ya isminde şair, kültürlü ve yumuşak bir kıza rastlıyor. Pie 16 yaşında. Arkadaşlıkları dostça sürüyor. Şiiri keşfetmesi ve sevmesinde Pie'nin rolü var. Ama bir süre sonra önce nişanlısı (!) ve kuzeni Losine'yi yitiriyor. İki ay sonra da Pie'yi. Verem o yılların baş belâsı. Cheng, öğrenimini bitirince Pekin'e gidiyor. "Bu Kuzeye ilk gidişim."

1919: 4 Mayıs Hareketi, Çu En-Lai ile

O yıllarda Çin'de 400 milyon insan yaşıyor. 14 Mart 1917'de Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesen Çin, 2 Ağustosta savaş ilân ediyor resmen. Ama çok geç. Versailles'da imzalanan "Barış Antlaşması"nda Çin yenilenlerin arasındadır ve Almanya'nın sahip olduğu bütün imtiyazlar aynen Çin'in baş düşmanı Japonya'ya devredilmiştir. "Zavallı Çin". Mayıs 1919'da Peking'de ve birçok kentte Japonya karşıtı büyük gösteriler düzenlenir. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali üzerine İstanbul, Bursa, Trabzon ve diğer kentlerde yapılan mitingler gibi. 4 Mayıs 1919'da Peking öğrencileri görkemli bir gösteri düzenliyorlar ve genel grev başlatıyorlar. Peking'i Tien Tsien izliyor. Hareket ismini alıyor: 4 Mayıs Hareketi.Önderleri: Chou En-Lai, Cheng Tcheng. Chou o sırada Tien Tsien'de. Cheng ise Pekin yakınındaki Tchang Sin Tien'de, Pekin-Hankeou demiryolunda chef train."Demiryolu işçileri 10 ile 30 cents arasında bir ücret alıyorlar, çalışma koşulları kötü." Cheng Demiryolu İşçileri sendikasını kuruyor. Gizli bir biçimde. Öğrencilerin eylemlerini, işçilerin grevleri ve tüccarların kepenk kapatmaları izliyor. Bütün büyük kentlerde Japon mallarına karşı boykot eylemleri düzenleniyor. Öğrenciler ve işçiler, nüfusun büyük çoğunluğunu köylülerin oluşturduğunu farkedip, "köylülere gitmeye" karar veriyorlar. Hareketin başında yine Cheng ve Chou. 3 Haziranda "sosyal devrim"den söz ediliyor. Ama baskılar ve tehditler sonucu Cheng demiryolundaki işinden ayrılmak zorunda kalıyor ve Şangay'a sığınıyor. Demiryolu İşçileri Sendikası ve eylemli gün-

Ma Mère *(Annem)in 1928'deki ilk baskısının kapağı. Önsözünü ünlü şair Paul Valèry yazmıştır.*

Ma Mère *'in ilk sayfasında Cheng Tcheng'in annesinin resmi. Altında annesinden bir deyiş: "Açlara pirinç, acı çekenlere cesaret veriniz."*

A Madame Nermin Dino
Mes souvenirs du Bosphore
qui envoi quelques plis
Jusqu'au Cèleste Empire

Cheng Tcheng
Bosphore, 26 Juillet 1930

Ma main me trahit.
C'est la faute à moi de la donner
à ma trop intelligente chiromancienne
tant pis ou tant mieux!

Bien affectueusement
Cheng Tcheng
Yenikeuy, 22 Aoút 1930

lerde kurulan Tchang Sin Tien Öğrenci, Tüccar ve İşçi Sendikası Federasyonu başkanlıklarından ayrılıyor. Mayıs ve Haziran aylarının isyanı Çin halkının okuma-yazma öğrenmesi ve siyasi bilinçlenmesi bağlamında ilk büyük çaplı kampanyaların yolunu açtı. Bu nedenle kimine göre "Bu modern Çin'in başlangıcıdır."

"Şangay'a gelince, 6 Ocak 1920'de Kuzey Çin işçilerince Çin Birliği toplantısına delege seçildim. Ama kendimi bu konuda yeterli görmüyordum ve bu görevi yerine getiremeyeceğimi hissediyordum. Bunun üzerine istifa ettim." Cheng'e göre, o yıllarda Çin'in "Bilime ve Demokrasiye ihtiyacı vardı." 1987'deki söyleşisinde "Batı demokrasisi bir ikiyüzlülüktür." diyecek ama, 1920'de İnsan Haklarının, 1789'un, Demokrasinin ve Özgür Düşüncenin merkezine gitmek istiyordu.

I. Dünya Savaşıyla birlikte el emeğine ihtiyaç duyan Fransa ve İngiltere Çin'den ucuz işçi getirmeye başladı. Kısa sürede Çin'den 140 bin işçi getirildi İngiltere ve Fransa'ya. Bunların 28 bininin "okuması-yazması vardı", ayrıca 400 öğrenci-çevirmen de onlarla birlikteydi. Savaş bitiminde bunların çoğu ülkelerine geri gönderildi. Ama 3 bin kadarı Fransa'da kaldılar.Böylece Çin'li göçmen olgusu başlıyordu. Aslında Çin'den Fransa'ya ilk önemli öğrenci gelişi yüzyılın ilk yıllarındadır. 1919 ve 1921 arasında ise bu akım daha önemli boyutlara ulaştı, yaklaşık 2 bin öğrenci bu dönemde Paris, Montpellier, Lyon ve Grenoble okullarında dirsek çürüttüler. Bu çocukları çeken "Batı Bilimi, Felsefesi, Demokrasi ve Özgürlük" özlemleriydi. Cheng anlatıyor: "22 Ekim 1919'da İngiltere'ye gitmeye karar verdim. 22 Kasım 1919'da Liverpool'a hareket ettim." Yola çıkmasının bir nedeni de şu: "Şangay'da hiçbir olanağım kalmamıştı. Tutuklanan arkadaşlarım henüz serbest bırakılmamışlardı." Söz konusu arkadaşları arasında Chou En-Lai, eşi Teng Yin-Chao ve Ko Wei-Hai vardı. Bu arkadaşları Pekin'de tutukluydular ve dört ay "yattıktan" sonra serbest bırakıldılar. Ve onlar da Çin'i terkettiler. Chou En-Lai vapurla geliyor Fransa'ya. Château-Thierry ortaokuluna (Collège) kayıt oluyor.

Çin'li öğrencilere yardım etmek için 1916'da kurulan Fransa-Çin Eğitim Derneği çok sayıdaki öğrencinin tümüne yardımda yetersiz kalınca, öğrenciler işçiliğe başlıyor ve Çinliler arasında yeni bir kategori doğuyor: İşçi-öğrenciler. Cheng Tcheng, Duchiron Marangozhanesinde çalışıyor örneğin. Bu arada "Ronsard'ın memleketine gittim. Vendôme lisesine başladım." diyor.

O yılların işçi-öğrencileri arasında, daha sonra çok ünlenecek biri

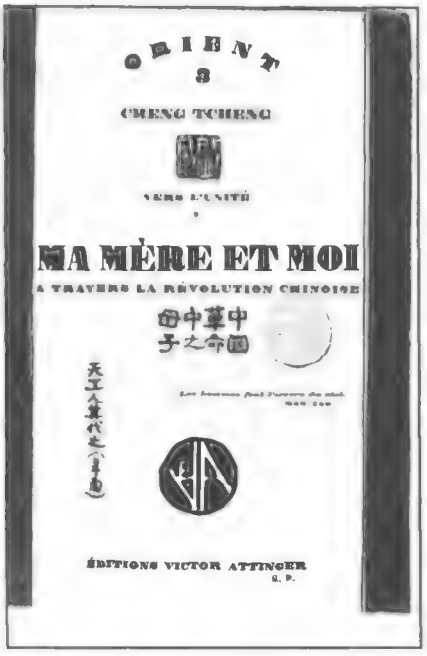

Cheng Tcheng
ikinci Fransızca kitabını
1929'da yayınladı:
Çin Devriminde Annem ve Ben.

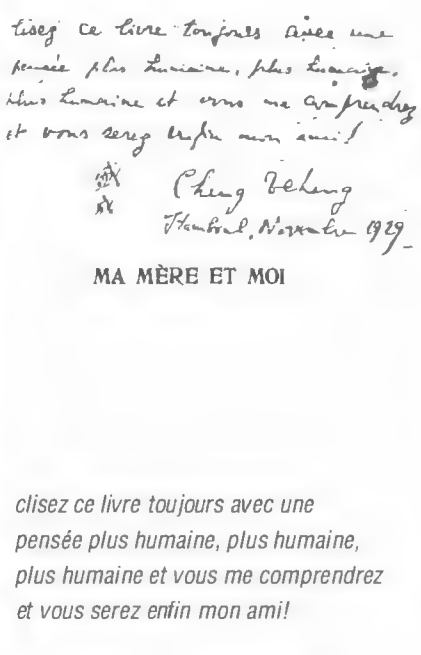

clisez ce livre toujours avec une
pensée plus humaine, plus humaine,
plus humaine et vous me comprendrez
et vous serez enfin mon ami!

Cheng Tcheng
İstanbul, Novembre 1929

Cheng Tcheng (Şeng Çeng)'in
Fransızca şiir kitabının kapağı.
1977'de Paris'te yayınlanan
Çılgın Yılların Esini.

daha var: Deng Siaoping. Deng, Ekim 1920'de orta öğrenimine Bayeux'de başlıyor. Önemli bir Çin topluluğunun yaşadığı Montargis'te Hutchinson fabrikasında çalışıyor. 1925'te ise 600 Çinlinin çalıştığı Renault fabrikasında işçi. (1954'te başbakan yardımcısı, günümüzde Çin'in 1 numarası).

Cheng, 1920'de Fransa'nın güneyinde, bir Akdeniz kenti olan Montpellier'de, Tarım Ulusal Okulu'nda öğrenci. "Soğuğa ve açlığa karşı durabilmek" için değişik birçok işte çalışıyor. Böcekçilik, iplik fabrikalarında işçilik, vb. Cheng, "Ben o yıllarda komünisttim." diyor. FKP (Fransız Komünist Partisi) gerek ulusal gerekse yerel düzeyde Fransa kolonilerinden ve uzakdoğudan gelen işçi ve öğrencilerle çok yakın dayanışma ilişkisi içindedir. Nitekim Vietnamlı birçok devrimci FKP bünyesinde oluşturulan Koloniler Komisyonunda görev alıyorlar. Aralarında dikkat çeken bir genç: Nguyen Ai Quoc (nam-ı diğer Ho Chi Minh). Fransa nın ilk anti-kolonyalist gazetecisi bu genç *L'Humanitè*'de ve gerek Vietnamlıların gerekse Antikolonyalistlerin yayın organlarında yayınladığı yazılarla sömürgeciliğe karşı savaşı metropolde başlatıyor.

Nguyen Ai Quoc, Aralık 1920'de Tours kentinde yapılan SFIO (Section Française de I'İnternationale Ouvrière) Kongresinde Çinhindi delegesidir, Cheng Tcheng ise Vendôme temsilcisi. "Aslında o sırada Montpellier'de oturuyordum. Ama bir kez Vendôme temsilcisiydim, o sıfatımla katıldım." Bu Kongre, bilindiği gibi, SFIO'nun ikiye bölünmesiyle sonuçlandı: Çoğunluk III. Enternasyonalin görüşlerini benimsedi ve FKP'yi oluşturdu. Azınlık SFIO olarak kaldı, II. Enternasyonali sürdürdü ve bugünkü SP (Sosyalist Parti) yi oluşturdu. Cheng, aslında herşeyin Mart 1920'de bittiğini, Kongrenin bilineni ilânla yetindiğini anlatıyor. "O nedenle Kongrenin sonuna kadar kalmadım. 27 Aralık 1920'de Lyon'da oturan Chou En-lai'yi görmeye gittim. Chou o yıllarda henüz komünist değildi. Her türlü izme karşıydı."

1920'lerde Fransa'daki Çinliler üç siyasi kümenin etkisindeydiler: CKP (Çin Komünist Partisi, Gongchandang), Genç Çin Partisi (Qinniandang), ve Milliyetçi Parti (Guomindang). CKP, 1921'de Şangay'da kuruldu. Merkez Yürütme Kurulunda Mao da bulunuyordu. CKP Avrupa temsilciliğini Chou En-Lai üstlendi. Chou 1921'de Genç Sosyalistler Grubu'na katılıyor. 1921 sonbaharı ile 1922 yazı arasında Paris, Berlin, Brüksel ve Londra arasında mekik dokuduktan sonra Temmuz 1922'de ÇKP Fransa şubesini Paris'te kuruyor. Chou'nun yanında Chao Shian, Deng Siaoping ve Cheng Tcheng var. 1923'te Guomindang'ın Fransa şubesi Lyon'da kuruluyor. 1924 ilkbaharında, CKP emriyle Chou, Guomintang Fransa şubesi Yürütme Kuruluna giriyor. Ama umduğu birliği yaratamıyor ve Ekim 1924'te Çin'e dönüyor.

Cheng Avrupa'yı dolaşmaya başlıyor. Bu onun Mon Odysee en Europe yıllarıdır. Önce İtalya.Yıl 1923 olmalı. Yine bir okula yazılıyor: İstituto Bacologico di Padova. Öğre-

...giderleri ve yaşaması için çalı... bir fabrikada. Bu arada adı Luiza Benedetti olan bir kız ile aralarında bir aşk macerası. Kız Papanın akrabası mı ne? Koyu katolik bir aileden ve ana-babası, bir Çinliyle evlenmesine mani oluyorlar. Ama ne gam! Cheng'in aşkı ayaklarına vuruyor, Padova'dan kalkıp İtalya'yı yürüyerek "turluyor". Dante'yi keşfediyor."Cehennemi" de. İtalya'da "gerçek bir kültür şoku yaşadım. İtalya ikinci vatanım." diyor bugün. Florence'dayken Luiza'dan bir mektup alıyor: "Anneme itaatsizlik edemem. Beni affet."

Sonra yeniden Montpellier. Histoire Naturelle'de eğitim. Fen Bilimleri Fakültesinde doktorasını yapıyor ve "pek iyi" derece ile tezini veriyor. Bu arada Hukuk Fakültesi dekanı ve Yabancı Öğrencilere Yardım Kurumu başkanı Jules Valery sayesinde, Sète kentinde, dekanın kardeşi şair Paul Valery ile tanışıyor. Cheng'in yaşamında kuşkusuz etkili olan bir karşılaşma bu. Fransa'nın orta yeri Paris, Paris'in orta yeri ise edebiyat dünyası.

Paris'li Yıllar

1927'de Cheng Tcheng Sorbonne Üniversitesinde öğretim görevlisidir. Kendi ağzından aynen şöyle: "Me voilà chargé de cours à Paris." Paul Valery yanında Andrè Gide, Romain Rolland, Picasso, Henri Barbusse ve Hemingway'ın dostu oluyor. Dada hareketine katılıyor. O artık Montparnasse'lıdır. Şairdir ayrıca.

1928'de, Paris'te Victor Attinger Yayınevi'nde Orient kolleksiyonunu kurdu ve yönetti. Birçok kitap yanında kendisi de Fransızca kitaplarını yayınladı. Birincisi *Ma Mère*. Önsözünü Paul Valery'nin yazdığı bu kitabı 1928'de yayınlandı ve büyük bir başarı kazandı. 1929'da Hollandacaya çevrildi: *Mijn Moeder*. Toplam altı dilde onaltı baskı yaptı. Kitap annesi için yazılmış. Ona göre annesi "Çin'in ışığı". Kitabın ilk sayfalarında annesinin fotoğrafı ve altında annesinden bir deyiş : "Açlara pirinç, acı çekenlere cesaret veriniz." Gorki'nin *Ana*'sı ve Pearl Buck'un *Ana*'sı romanlaştırılmış gerçek hayat dilimleriyken Tcheng'inki tümüyle kendi özgeçmişi. Bu kitap onun 14 yaşına kadar başından geçenlerin anlatısı. Sonrasını ikinci kitabında izliyoruz: *Ma Mère et Moi à Travers la Rèvolution Chinoise*. Aynı yayınevi, aynı kolleksiyon. 1929'da çıkan kitap Cheng'in ilk gençlik yıllarını, öğrenim ve Pie ile dostluk dönemini, Pekin'deki siyasi eylemlerini, Mayıs 1919'da yaptıklarını ve nihayet Avrupa'ya çıkış kararını anlatıyor. Kitap yine otobiyografik. Yaptıklarını büyütmeden, çok olağanmış gibi ve Çinlilere özgü alçak gönüllü biçimde dile getiriyor. Bu iki kitap, 1975'te birarada Entente Yayınevi tarafından Chroniques kolleksiyonu içinde yeniden yayınlandı. Bu kitapları tanımlamak için en uygun sıfat chroniques (günlük olaylar anlatısı) olmalı. Yeni baskının ismi : *Ma Mère et Moi à Travers La Première Révolution Chinoise*. Bu da doğal, çünkü iki baskı tarihi arasında Mao'nun devrimi gerçekleşti, o nedenle 1910'lardakine "Birinci Devrim" denmesi yerinde.

Ma Mère'in ilk baskısının ilk sayfasında Tcheng'in dört kitabının hazırlanmakta olduğu duyuruluyor. *Vers L'Unitè* genel başlığı altındaki bu kitaplar şöyle sıralanmış: *Ma Mère et moi, Mon Odysee en Europe, L'Orient et L'occident, L'Unité et la Solidarité*. İkinci sıradakinin 1929'da yayınlandığını biliyoruz. Fransızca olarak ve Paris'te. "Copyright by Cheng Tcheng", Victor Attinger yayınları arasında. Üçüncü kitab 1932'de Şangay'da yayınlandı. Ancak bu kitabı Paris'te bulamadım. Ne Bibliothèque Nationale'de ne de Bibliothèque Des Langues Orientales'de. Bu kitapta Batı'da ve Doğu'da tanıdığı şahsiyetlerden bir seçme yapıp onların portrelerini "çizeceğini" daha önceden duyurmuştu. Bu vesileyle "Ben zaten bir portre çizeriyim" diyor.

Tcheng Batı ile Doğu'yu bütünleştirmenin yollarını arayan bir derviş, bir düşünür, bir filozof. Kitaplarını topladığı genel başlık *Vers L'Unité* (Bütünleşmeye Doğru) buradan kaynaklanıyor. Bu olası mıydı? Bugün bile geçerli bu soru. Kipling'in "Doğu Doğu'dur, Batı Batı'dır." ya da "Doğu asla Batı'yla karşılaşamayacaktır." deyişlerinin yaygın olduğu ve sömürgeciliğin gemi azıya aldığı yıllarda bir Doğulunun "Bütünleşme" arayışında olması önemli değil mi? Dahası 4. kitap olarak düşündüğünün başlığı bu konuda bilgi verici: *L'Unité et La Solidarité*, yani "Bütünleşme ve Dayanışma."

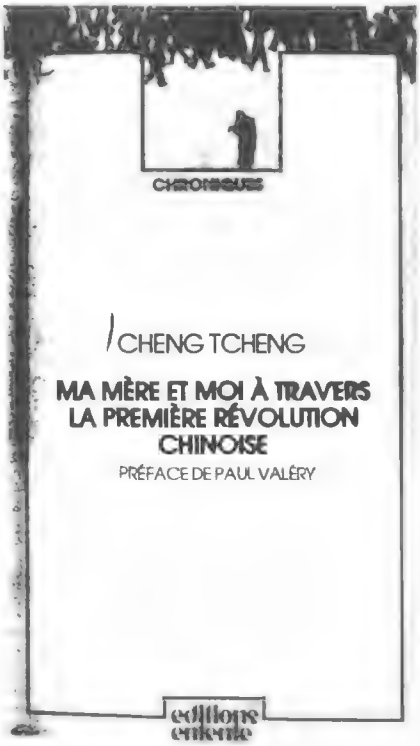

Cheng Tcheng'in 1928 ve 1929'da yayınladığı iki kitabı 1975'te bir arada yeniden yayınlandı

İkinci kitabının yayına hazırlananlar listesinde iki kitap daha var: *La Chine à Travers ses Legendes* (Efsaneleriyle Çin) ve *La Chine à Travers ses Contes* (Masallarıyla Çin). Bu kitapların Fransa'da yayınlanamadığını tahmin ediyorum. *Ma Mère*'in son bölümünde (s. 136-178) kimi Çin masallarını aktarıyor, çocukluğunda kendisine anlatılanları. Gerek bu, gerekse ikinci kitabında Çin geleneklerine, evlenme, doğum ve ölüm törenlerine yer veriyor. Eski Çin'den inanışlar, masallar aktarıyor. Örneğin: "Çin'de kargalar Analığı ve Analara saygı ve sevgiyi simgeliyor"

Tcheng'in Anasına sevgi ve saygısını biliyoruz. Kitaplarının isimleri de bunu gösteriyor. Dahası ilk kitabını "Evrenin Kadınlarına, Analara ve Çocuklara" adaması.

Çin'e Dönerken Türkiye

Genç bilim adamı ve şair Montparnasse cafélerinden ve Montmartre cabaretlerinden bıktı, 1920'lerin sonuna doğru. "Paris'te kendimi kökünden kopmuş gibi hissediyordum. Ve Doğu'ya, Çin'e özgü dinginlik ve huzura yeniden kavuşmak istiyordum." Dönüş yoluna 1930'da çıkıyor. Yol İstanbul'dan geçiyor. İstanbul'da Abidin ve Arif Dino var. Ostrorog'lar var. Avrupamsı şenlikli bir İstanbul yani. Doğu'dan renklerle elbette. Bunu Abidin anlatıyor: "Arif'in yaptığı portresi belki Rasih'tedir." (R. Nuri İleri yani). *Ma Mère*'in 1975'teki baskısına bir önsöz yazan François Baschet'ye kalırsa, "Yolda Atatürk'ün danışmanı oluyor, ama Türkiye'de kalmayı reddediyor. Sonra Arap edebiyat hareketi önderi profesör Taha Hüseyin'in ve modern Musevi dilinin babası şair Bialik'in dostu oluyor." İstanbul'a daha sonra yeniden uğradı mı?

1931 ile 1934 arasında Pekin'de Ulusal Üniversite'de Fransız Şiiri dersini okutuyor. Tcheng'e göre, "Şiir daha gerçektir, yazanın kendisi içindir. Edebiyat ise başkaları (okuyucular) içindir."

II. Dünya Savaşı boyunca önemli görevler üstleniyor. Önce 19. Ordu Siyasi Büro Şefi, daha sonra Haberleşme Bürosu genel sekreteridir. Bu yıllarda Canton'dadır. İlk eşi vefat etmiştir. Canton, "devrimci bir kenttir. Tutucu Pekin'le kıyaslanamayacak ölçüde dışarıya, yeniliğe açıktır. Canton'da yabancılar sevilir. Güney Çin'de yabancılara ihtiyacımız vardı öteden beri. "Canton onun dilinde sanki İstanbul'dur. Tutucular Tcheng ve arkadaşlarını "eşkiya" diye niteliyor. O tutuculardan nefret ediyor. "Ben devrimciyim. Canton'u, bu devrimci kenti seviyorum."

Savaş sonrasında Üniversite'de Çin Şiiri dersleri veriyor. Valery, Rimbaud ve Mallarmé'nin şiirlerini Çinceye çevriyor. Teilhard'de Chardin ile dost oluyor. Japon istilası sırasında Japonya tarafından işgal edilen Tayvan'da üniversiteyi yeniden çinleştirmek üzere, dekan ünvanıyla Tayvan'a gönderiliyor. Ama ne ki bir süre sonra Chan Kay Şek de adaya sığınmak zorunda kalıyor. Çünkü Mao Pekin'de iktidarı almıştır. "Bir adada iki aslan birarada kalamayacağına göre biri ayrılmalıydı." Ama bu iş o kadar kolay olmadı. Önce "komünist" diye Üniversite'deki görevine son verildi. Sonra ülkeyi terk etmesi engellendi. "Bu arada şiir yazdım." Ülkede sıkıyönetim var. Tcheng Üniversite Kütüphanesi'nde çalışarak geçimini sağlıyor. *Ma Mère*'i beğendiği söylenen De Gaulle, Tcheng'e bir adamını gönderiyor. "Beni ziyaret etsin, haberlerimi alsın diye. De Gaulle'e bu kişi aracılığıyla Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanımasını önerdim." Ve bilindiği gibi Fransa Çin Halk Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkilerini 1964'te yeniden kurdu. De Gaulle, Louis Armand aracılığıyla Tcheng'i Fransa'ya davet etti. Tcheng 1 Ağustos 1965'te Formoz'dan çıktı. Paris'e yeniden gelmeden önce, kızını görmek amacıyla ABD'ye uğradı. Şimdi yarı Amerikalı yarı Çinli torunları var.

1965'te Yeniden Paris

1965'te Tcheng yeniden Paris'tedir. Montparnasse Bulvarı'nda oturuyor ve mahallede "Profesör Cheng" adıyla tanınıyor. Başında beresi ile dinamik, ateşli ve uyanık bu yaşlı delikanlı Paris'i neredeyse koşarak bir baştan öbürüne dolaşıyor. 1975'te Paris'te Montparnasse'daki "öğrenci odasında" *I King*'i anlatıyor "öğrencilerine"...

1975'te Fransızca ilk iki kitabı birarada yeniden basılıyor. 1977'de Fransızca bir şiir kitabı yayınlanıyor. Küçük bir broşür de denebilir, 37 sayfalık. Adı: *Souffle des Anneés Folles* (Çılgın Yılların Esini). 40 örnek basılan yapıt heykeltraş Baudin ve Groupe du Verbe Icône'un yardımlarıyla bir dostluk işareti olarak basıldı. Şiirler naif, yumuşak şeyler. Birinin başlığı "Tout parle à Paris", bir diğerinin ki "Elégie à Picasso".

Tcheng, büyük olasılıkla 70'li yılların sonunda yeniden Çin'e dönüyor. Temmuz 1987'de Pekin'de Diller Enstitüsü'nde öğretim üyesidir. Deneyim ve bilgilerini gençlere aktarıyor... Ona göre, "Sanat sanat için değil yaşam için yapılmalı. Hiçlik üzerine hiçbir şey inşâ edilemeyeceği için Nihilizme karşıyım. Liberté'nin (Özgürlük) İngilizcesi Freedom'dur. Liberté, Libération' dan (Kurtuluş) sonra gelir. Yani özgür olabilmek için önce kurtulmuş (libéré) olmak gerek." Selâm filozofa. ☆

Photo Jean-Pierre Agniel.

Né le 6 février 1900, à I-Tcheng, Chine.
Après des études universitaires à Shanghaï, co-fondateur du Syndicat des cheminots, il se trouve, en 1919, avec Chou En-laï, à la tête de la révolution sociale du 4 mai.
Puis ce fut la découverte de l'Europe. Membre de l'Association des Etudiants-Ouvriers chinois, avec Chou En-laï, il travaille à Paris dans différentes usines. En 1920, il participe activement au Congrès de Tours de la CGT.
En 1924, il est licencié es-sciences ae l'Université de Montpellier. Et trois ans plus tard il devient chargé de cours à la Sorbonne. En outre, en 1928, il crée et dirige la collection "Orient" aux Editions Victor Attinger, Paris.
De retour à Pékin, il enseigne la poésie française de 1931 à 1934 à l'Université Nationale.
Puis ce fut la guerre. Chef du Bureau politique de la XIXe Armée puis Secrétaire Général du Bureau d'Information, il continue néanmoins à enseigner la poésie chinoise à l'université.
Depuis 1965, il vit à Paris.

1965'te Cheng Tcheng yeniden Paris'te

Anadolu'ya İlk Gelen Tarikatlardan Biri:

Kâzeruniye ve Bursa'daki Dergâhı

MUSTAFA KARA

Tarikatların, dergahların da bir kaderi var. Bir kısmı güçlenerek, dal budak salarak günümüze ulaşırken, diğerleri çölde kaybolan nehirler gibi tarihe gömülmüş. Bazılarının kurucu şeyhleri, yayılmaları, dergâhları... hakkında çok mufassal malumat bize kadar gelmiş, kimisi hakkında ise kırık dökük bilgiler bulabilmek için iğne ile kuyu kazmaya ihtiyaç var.

Kâzeruniye tarikatı, XI - XV. yüzyıllar İslâm dünyasının en bilinen yaygın tarikatlarından biri idi. Anadolu sahası, özellikle Bursa için de durum farklı değildi. Ama XVI. asırdan sonra yavaş yavaş çekilmeye, diğer tarikatlarla karışmaya başladı. Bu yazıda Kâzeruniye'nin kurucu şeyhi, yayılması ve Anadolu'daki durumu üzerinde durulacaktır.

Ebû İshak Kâzerunî (öl. 426/1034)

Ebû İshak İbrahim b. Şehriyar 352 (963) yılında Şiraz'ın Kazerun şehri Emirencam köyünde dünyaya gelmiş, 426 (1034)'de aynı yerde vefat etmiştir. İslâm dünyasında kurulup teşkilatlanan ilk tarikatlardan birinin piri olan Ebû İshak'ın hayatı *Menâkıb*'a göre[1] anahatlarıyla şöyledir: Kur'an okuma ve ilk dinî bilgileri Şam'lı Ebû Ali Muhammed b. İshak'dan aldı (7a) Daha sonra tasavvufî hayata meyletti. Onu ilk keşfeden sufi, 12 yaşında iken Kazerun'da görüştüğü Şeyh Ebubekir b. Ahmed'dir. (21a-21b) "Nice ekâbir ve âyan Şeyh Ebû İshak'ın ziyaretine gelip hâk-i pây-i şerifine yüz süreler..." Gençlik yıllarında meylettiği sûfîlerden üç tanesi; Şeyh-i Kebir diye anılan Ebu Abdullah b. Hafif [2], Ebu Amr b. Ali ve Muhasibî b. Haris. Bir ara bunlardan hangisini tercih edeceği hususunda Allah'ın yardımını istemişti. "... Hak Taalâ benim düayı karîn-i icabet edüp bana Şeyh-i Kebir tarikini gösterdi. An samimi 'l-kalb ihtiyar itdüm..." (10a) Daha sonraki yıllarda, doğduğu yerde kurduğu tekkede hizmetlerine devam eden Şeyh hac ve bazı yakın şehirlerdeki ziyaretlerinin dışında bu bölgeyi terketmedi. Ömrünün son dört ayında hastaydı. Camideki sohbetlerini eskiden olduğu gibi ayakta yapamıyordu . (76b) Son sohbetinde şu ayeti okumuştu: "O zamanı hatırlayınız ki siz bir vakit yeryüzünde zayıf bir azınlıktınız. Kafirlerin sizi çarpıp yakalamasından korkuyordunuz. Öyleyken Allah sizi barındırdı, yardımıyla kuvvetlendirdi, size en pak ve temiz şeylerden rızık verdi. Umulur ki şükredersiniz" (Enfâl, 8/26). Sohbetini bitirdikten sonra Kârî Ahmed de tevbe konusunu işleyen birkaç ayet okumuştu. (Tevbe, 9/102 vd.)

Ebû İshak Camii'nin onarımdan önceki hali

Vefatından birgün önce buk'a-i şerif (dergah) için Hatib Tacüddin Ebu'l-Kasım'ı görevlendirdi. Ali b. Fazl'ı da ona yardımcı tayin etti. Kendisini, Ebû Bekir Mehdî Kasârî'nin yıkamasını (80b), kâfirlerin kendisine attığı ok ile yanındaki defterin de kabrine konulmasını vasiyet ederek vefat etti. (8 Zilkade 426). Dostlarından Talha b. Eyüb'e göre bu defterde 24.000 isim vardı ve Şeyh'in delâletiyle Müslüman olanlardı. Bir lakabı da Şeyh-i Gazî olan piri, Ali b. Fazl, Talha b. Ahmet, Muhammed Ali Şirazî kabre indirdiler.

Mürşidleri

1. Ebû Abdullah b. Hafif Şirazî (öl. 370/983). Yukarıda işaret edildiği gibi Kâzerunî, İbn Hafif'in yolundan yürümeyi tercih etmişti. O'nun hayatı, menkıbe ve fikirlerini Ebu'l-Hasan Deylemî'nin kaleme aldığı Farsça *Siret* isimli eserden öğreniyoruz. [3] Zahirî ve batınî ilimlere hakimiyeti bir tarafa, Hallac'ı hapishanede iken ziyaret etmesi ve onu "*âlim-i Rabbanî*" olarak tavsif etmesi en dikkat çekici yönlerinden biridir.

Pekçok risalenin müellifi olan Razi'nin, çıkrıkçılık ve kutuculuk yaparak geçimini temin ettiği bilinmektedir. Ahmed b. Yahya'dan rivâyet eden Ebû Abdullah'ın en meşhur müridlerinden biri de Ebu Ali Hüseyin b. Muhammed el-Akkâr'dır. Şeyh-i Kebir hırkasını son günlerinde el-Akkar'a teslim ederken "bunu saklayın ki bunun sahibi benden sonra zahir olacaktır" demişti. (16a)

2. Hüseyin el-Akkâr (öl. 391/1001). *Menâkıb*'a göre Şeyh-i Kebir'in vefatından sonra kitaplarını, Şeyhinin vasiyesine uygun olarak Ebû İshak'a getiren zat, el-Akkar'dır.[4/1] Daha önce de zaman zaman Kazerun'a gelen el-Akkar, müridindeki gelişmeyi görünce: "ey nûr-i dide ve sürûr-i sine! Her yıl bir mühimçun buraya gelürdüm, min ba'd seni ziyaret ecliçün gelürem" demişti. Müridin bu andaki duyguları ise şöyle: "Şeyh Hüseyin bu yıl Kazerun'a geldi, bir pâre ûdı ateşe bırakdı. Onu bûy-ı nefisiyle nevâyih-i Kazerun'u muattar itdi ve bir tohum ekdi. Onun semeresi bu diyara münteşir oldı" (11a-11b)

Kâzerunî Dergâhı

Ebû İshak'ın 371 (981) yılında yapımına başladığı mescid zamanla ek binalarla gelişerek geniş bir külliye haline gelmiştir. Şeyh'in hizmet ve faaliyetlerine bakıldığı zaman onun teşkilatçı özelliği hemen göze çarpar. Daha sonraki yüzyıllarda Ortadoğu sınırlarını aşarak Çin'den Balkanlara kadar uzanan geniş bir alana bu tarikatın zaviyeleri kurulup hizmet verecektir.

20 yaşında iken Şeyh olarak merkez dergâhın başına geçen Ebû İshak, bu külliye kanalıyla maddi imkânlarını diğer tekkelere yönlendirmiştir. Dergâhın en önemli gelir kaynağı adak ve sadakalardı. Bu sadakaları toplayıp dervişlerin hizmetine sunma konusunda bir ara tereddüt geçirmişti. Ahmed b. Bihruz'un naklettiğine göre Şeyh bir ara şöyle düşünmeye başlamıştı: "Dervişlere icazet virem, vatanlı vatanına gideler, tâ ki ben dahi Hak Taâlânın hizmetine meşgul olam." Aynı gece Hz. Peygamber'i rüyada gören Şeyh, bu düşüncenin yanlış olduğunu anlamıştı. (12b)

Ebû Cafer Ensarî anlatıyor: "Şeyh'in 60 ribatı vardı. Şeyh ahbabını ol ribatlara kısmet (taksim) itmişdi. Her fütûh ki vâki olurdı ol ribatlara kısmet iderdi. İki ribat, Şeyh-i Mürşid'in idi. Biri şehr-i Nişabur'da ve biri Karye-i Siran'da idi. Her gün on direm ribat-ı Nişabur'a, beş direm ribat-ı Siran'a virürdi. Bakî ribatın her birine tertib-i meaş içun üçer direm virürdi. Ol zaman me'külât cinsi ucuz idi. Bir yük buğdayı bir akçeye virürler idi. Rûz-i aşurede misafirlere ve miskinlere dört etmek ve bir batman hurma virürlerdi" (34a)

Ebû İshak Mekke'deki dostlarına da maddi destek temin etmeye ayrı bir önem veriyordu: "Şeyh hazretleri her yıl Mekke mücavirlerine nesne gönderürdi. Hicretin 424 (1033) yılında Şeyh Ahmed b. Mansur'la 106.5 dinar gönderdi. 419 (1028) yılında 231 dinar gönderdi. Bundan sonra Şeyh Ebu'l-Hasan Ali b. Musa ile 242 dinar gönderdi." (35a)

Yiyeceklerden başka, dervişlerin giyimi için penbe (pamuk) ziraatı da ribattaki dervişlerce yapılmaktaydı. (24a)

Ebû İshak'ın hayatla içiçe olan bu tasavvufî anlayışıyla ilgili olarak anlatılan bir olay da şudur: Lübnan dağında uzlet ve halvet hayatı yaşayan sûfîler, Ebû İshak'a iki kişilik bir heyet göndererek onu "halk meyanında olan, kendünün evkatını hıfz itmek müyesser değüldür" gerekçesiyle yanlarına çağırmışlardı. Şeyh'in cevabı şöyledir: "..Onlar erbab-ı kulûbdür. Hûb buyururlar, lâkin bana bir hâlet yüz tutup durur ki dağa varmağa kudretim yoktur. Zira Hak Taâlâ beni bir işde komışdur ki davet-i halk idem ve bunlarun ile Hak Taâlâya hizmet idem ve kafir gümrahları İslâm dinine davet idem. Bihamdillah ve hüsn-i tevfıkıhi, Hak Taâlâ bana bir vakt ve halet virmişdürki dimek ve işitmek ve halkı görmek beni gayra meşgul itmez ve bu halde ben hem Hakkıle ve hem halkıleyim. Halk bana hicab olmaz. Kûh ve deşt ve beyabân ve sahra ve miyan-i halk cümle yeksândur. Eğer sizler ol azizler yanına vararsanuz benim selamımı onlara iledün ve aydun; acep olmaya ki kişi kûhda sakin olup zikr-i Hakka meşgul ola. Merd oldur ki halk ortasında dura, otura, diye, işide, halkın mesalihine kıyam göstere, tarfetu'laynda yâd-ı Hak'dan ve müşahede-i Hak'dan hali olmaya..." (38a-38b) "Ve dahi buyurdı: Eğer ben kûh-ı Lübnan'da olaydım bunca kâfirler neden Müslüman olurlardı..." (39b).

Cami ve tekkenin yapılışında çok zorluk çekildiğini, yapılan duvarları geceleyin kâfirler tarafından birkaç defa yıkıldığını *Menakıb* naklet-mektedir. (17a-17b) Aynı kaynağa göre bu merkez 400 kişiye yemek verebilecek kadar teşkilatlı bir külliye haline gelmişti. (76b)

İbn-i Batuta türbe ve zaviye hakkında şu bilgileri veriyor: "İkinci günü akşam üzeri Kâzerun'a muvasalet ve Şeyh Ebû İshak-neffe'anellâhu bihi-kabrini ziyarete teveccüh ile orada beytûtet itdik. Bu zaviye sükkânı cümle-i âdâtından olarak, gelen kim olursa olsun et, buğday ve yağ ile pişurulen ve yufka ile yenilen keşkek ile it'âm iderler. Ve gelen üç gün misafir olmadıkça ve zaviyede mukîm şeyhe hâcâtını arz itmedikçe azimetine musaade eylemezler. Şeyh hâcâtını zaviyeye mülazemet iden fukaraya söyler. Bunlar iki yüzden mütecaviz olup bazı müteehhil bazı mücerreddir. Fakat hatm-i Kur'an ve zikr-i Hu-

da-yı müsteân ve zâir için Ebû İshak'ın kabrinde dua ile arz-ı bârigâh-ı Yezdan iderler. Hâceti bi-iznillâhi taâlâ kaza olunur.

Şeyh Ebu İshak Hind ve Sîn ahalisi indinde mazhar-ı hürmet ve tazimdir. Bahr-i Sîn'de seyahat eden eşhâsın hava tağayyur ettiği ve hırsızlardan korkulduğu takdirde Ebû İshak'ın kabrine nezr itmek ve her biri ifâ-yı nezri tahrîren taahhüd eylemek mûtadlarıdır. Sefine sahil-i selamete vâsıl olunca huddâm-ı zaviye çıkub nüzûrı hâvi varakayı alarak her nâzirden nezrini ahz iderler. Sîn ya da Hind'den gelüp de nezr olmak üzere binlerce dinarı havi olmayan bir sefine bulunmaz. Zaviyenin hâdimi tarafından vekiller gelüp bu meblağı tesellüm iderler. Fukaradan bazı, sadaka talebiyle şeyhe geldikde bunun içün bir mikdar sadaka verilmesini hâvi emirname yazılarak şeyhin gümüş mühre mahkûk alameti vaz' olunur" [4/2]

Ribat kelimesi tekke ve zaviye ile eşanlamlı ise de cihad ile de yakından ilgilidir.[5] Kâzerûnî dergâhlarının bazı kaynaklarda ribat olarak isimlendirilmesinin bir sebebi de budur. F. Köprülü "Ribat" adlı makalesinde bu konuya da temas ediyor: "Sonradan coğrafî sahasını çok genişleten ve tekkeleri pek çoğalan bu tarikata ait ilk kaynaklarda bu tekkeler hakkında ekseriyetle, ribat, bazen hangâh, nadiren de buk'a ıstılahı kullanılmaktadır. Şehirlerde, kasabalarda, köylerde bulunan bu Kâzerûniye müesseseleri bazan tarikate mensup zenginler tarafından, bazan Şeyh'in yardımı ile kuruluyordu. Bazı dervişlerin kendi evlerini ribat haline koyduklarını da biliyoruz. Kâzerun'daki büyük dergâhta olduğu gibi her taraftaki bütün bu Kâzerûnî ribatlarında dervişlere, yolculara, gariplere yer ve yiyecek veriliyordu. Zikir meclisleri tertip ediliyordu. Maamafih, tıpkı Kerrâmîlerde olduğu gibi bu tarikatta da İslâmiyet'in ilk asırlarındaki cihad ruhu kuvvetle hakimdi. Şeyh'in hayatında olduğu gibi ölümünden sonra da her yıl Kâzerun dergâhında mücahid dervişlerden mürekkeb bir gazî kafilesi tertip edilerek kâfirlerle harbe gönderilirdi. Bu bakımdan mensupları arasında gazilerin pekçok bulunduğu bu tarikatın hangâhlarına ribat adı verilmesi pek tabiî görülmelidir. Kerrâmîlerin ribatları gibi, Kâzerûnîlerin ribatları da bu ıstılahın ilk zamanlarda ifade ettiği 'gönüllü mücahidlerin toplandığı yer' mefhumuna aykırı değildi. Haçlılara ve Bizanslılara karşı mühim birer harp sahası olan, Mısır, Filistin ve Anadolu'da, Hint putperestlerine karşı mücadele eden İslâm ordularında XI. asırdan beri daima tesadüf edilir bu ribatlar, hemen umumiyetle ribat müessislerinin ve oraya mensup bir takım mücahit dervişlerin mezarlarını da ihtiva ediyordu" [6]

Fikirleri

İrşad, davet ve cihad konularına ayrı bir önem veren Ebû İshak, dinî esas ve kaidelerden de taviz vermemeye dikkat eden sûfîlerden biridir. Ehl-i Sünnet'in yolundan yürüyen Şeyh'in düşüncelerinin esaslarını Ebu'l-Feth Beyzavî'ye yaptığı tavsiyelerde bulmak mümkündür: (70b)

– İlme talip ol;

– İlminle amel et;

– Rızkını helâl yollarla kazan;

– Kanaat sahibi ol;

– Dervişler ve sâlihlerle sohbet et;

– Beyler ve zalimlerle oturma;

– Avred ve emredlerden sakın;

– Bid'at ehli ile arkadaş olma;

– İyi huylu, iyi ahlâklı ol, dostlarına bu yolu göster, sabahları Kur'an oku;

– Ey Ferzend-i kâmil! Gicelerde namaz kılmaya, mülazemet ve muvazenet eyle, bu efdal-i ameldür ki Hak Taalâ Resûlüne buyurmuştur: "Ey Resulüm, sana mahsus nafile bir namaz olarak gece uykudan kalk da Kur'an ile teheccüd namazı kıl..." (İsra, 17/79) "Onlar geceleyin pek az uyurlardı, sabahın erken vakitlerinde istiğfar ederlerdi" (Zâriyat, 51/17-18)

Tezkiretü'l - Evliya'da bu tavsiyelere şunlar ilave edilmektedir:

– Allah'ın zikri gönlünde, dünya ise dilinde olsun,

– İlmi gösteriş için kullanma;

– İlmi geçimine alet etme;

– İyiliği emretmeyi ihmal etme;

– İnvizaya çekildiğinde şeytanın hilelerine karşı uyanık ol.

Dervişlerine tavsiye ettiği evrâdle ilgili şu ifadelerini de nakledelim: "Seher vaktinde kalkın, tecdîd-i taharet eylen, on rekat namaz kılın, ondan sonra zikre ve Kur'an okumaya meşgul olun. Bu vakit yemeğe ve içmeğe ve dünya kârına meşgul olman ki vakt-i şerifdür ve icabet-i düa zamanıdur. Çün güneş temam kalka, zikr ve Kur'an okumakdan fariğ olun. Oniki rekat hacet namazı kılun, bundan sonra dervişlerün ve hangâhın hizmetine meşgul olun" (55b)

Kazerûnî, kendisine intisab etmek isteyenleri hemen tarikata almaz, diğer meslektaşları gibi, onlara tarikata intisab etmenin ciddiyetini ve zorluklarını anlatır. Bu zorlukları kabullenerek biat eden bir kişinin de riyazet ve mücahede hayatının bütün çilesine katlanması gerektiğini, ayrılmayı asla düşünmemesini söylerdi. Hatta bu tarz ayrılış ve kopuşun çirkinliğini "dinden çıkma" gibi kabul eder ve "illâ kendi işine meşgul ol" (55b) derdi.

Dervişlerin izin almadan hiçbir yere ayrılmamaları konusunda titizlik gösteren (57a) Ebû İshak, kişinin dört yere eli boş gitmemesini ister: Ailesi, hasta, sufî, padişah. (57b) O'na göre insanlar (merdân) üç kısımdır: Merd, Nim-merd, Nâ-merd.

Birincisi verir almaz, ikincisi verir alır, üçüncüsü ise alır vermez.

Mücahedenin gayesini "rah-ı Hak'da can ve gönül uyanmakdur" (65b) şeklinde tesbit eden Şeyh, evlenmek isteyen müridlere müsaade ederdi: "Sizden kim ki hatun almak dilerse, nikahlanun. Benim yanımda zenle sütun birdir. Eğer böyle olmasaydı teehhül iderdüm" (59a) Mücahede ve riyazet hayatının esaslarına titizlikle uyulmasını isterdi. Bu çileye katlanan bir dostuna da şöyle dua etmişti: "Ey Ahmed! Tarikatta renc gördün, hakikatta genc bulasın." Bir gün kendisine bidat ehlinin de fikirlerini isbat etmek için ayet ve hadisleri kullandıklarını, bunu pek anlayamadığını ifade eden bir müridine şu benzetmeyi yapmıştı: "Kur'an âb-ı barân gibidür. Bostana ki irüşür ol bostan günâgun dırahtlar vardur.

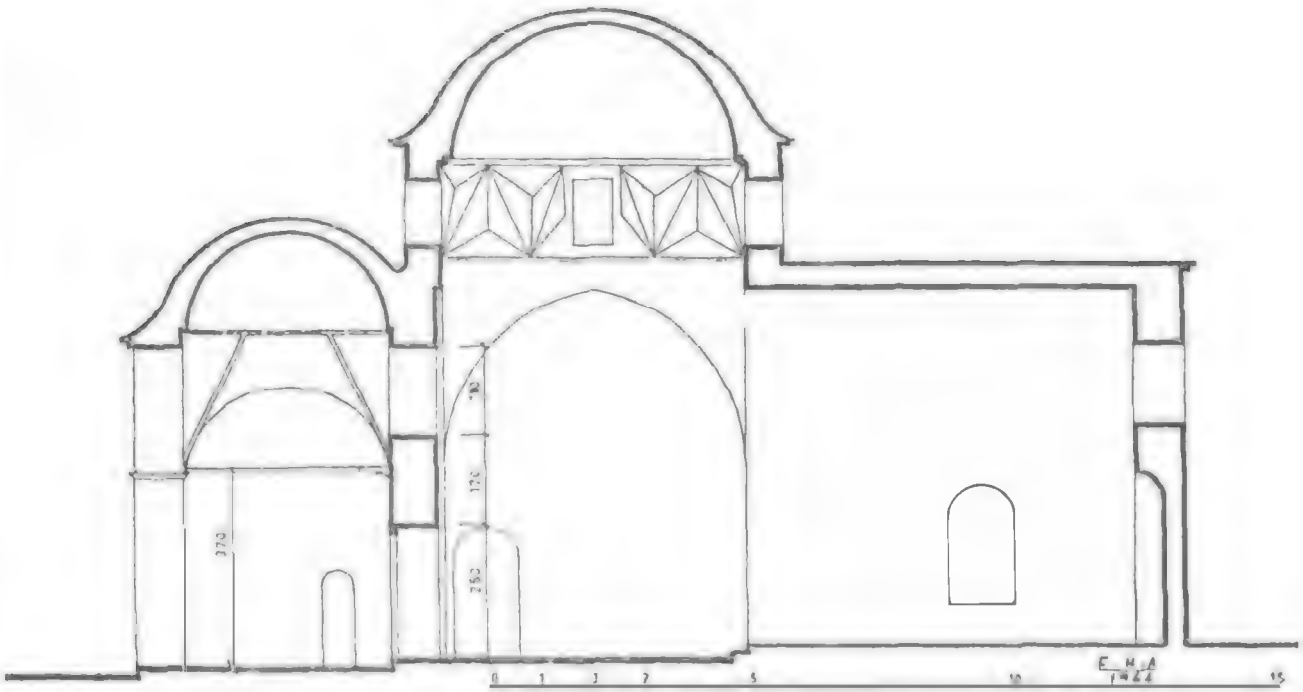

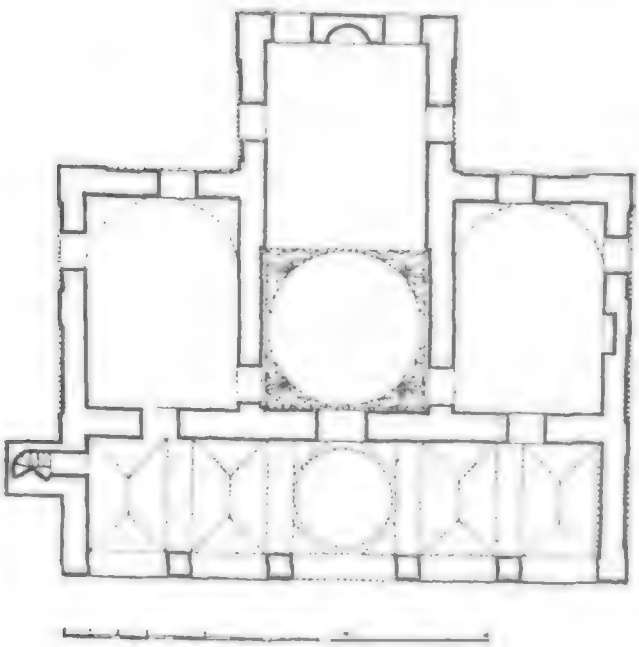

Ebu İshak Zaviyesi planı (Üstte) ve Camiinin cepheden görünüşü. (yanda)

Hurma ve elma ve turunç gibi. Külliyyen yağmur suyunu içerler. Kiminin yemişi şirin ve kiminin ekşi ve kiminin acı olur" (67a)

Merkez dergâhın, tebliğ ve irşad faaliyetleri yanında cihada da büyük önem verdiğine işaret edilmişti. Anadolu ile de ilgili olan bir menkıbe şöyledir: "Bir gün Şeyh Hazretleri İslâm leşkerini cem'idüb Rum'a gönderdi. Bir müddetten sonra nagâh bir gün yerinden turdı, başın bağladı, eline asasını aldı, dört canibine seğirtti, bir mikdar nâ-bedîd oldu, gitti. Toza gark olmuş geri geldi. Bir zaman vecd olmış gibi turdı. Gâh haykırdı, gâh nara urdı. Bir zamandan sonra kendüye geldi. Karar itdi. Hazırlar süal itdiler: Şeyh ayıttı: Leşker-i islâm mağlub, kafirler galip olup ekseri esir olmışdı. Benden müavenet istimdat itdiler, onlara medet idüb muîn olmağıçun..." (36a)

Halifeleri

Yüzlerce insanın dinî ve tasavvufi hayatına yön veren İbrahim b

Şeyhiyar'dan sonra merkez dergâhta vazifeli olan ülk üç kişiyi biliyoruz:

1. Hatib Ebu'l Kasım b. Abdulkerim. 5 yıl 9 ay bu görevi ifa ettikten sonra 442 (1050) de vefat etmiştir.

2. Hatib Ebû Saîd. 16 yıl 5 ay süren görevi 458 (1066) da vefatıyla sona ermiştir.

3. Hatib Ebubekir Muhammed b. Abdülkerim. Yarım asra yakın bir süre merkez dergâhın postnişini olan bu sufînin en önemli yönü Şeyh Ebû İshak'ın *Menâkıb*'ını kaleme almış olmasıdır. (öl. 502/1108) *Firdevsü'l-Mürşidiyye fi Esrarı's - Samediyye* adını taşıyan menakıb, Mahmud b. Osman tarafından Farsçaya çevrilmiştir. (bkz. Süleymaniye Ktp. Ayasofya Kit. Nu. 3254) Arberry, aynı eseri Reca Muhammed b. Abdurrahman'ın da Arapçaya tercüme ettiğini haber vermektedir. (Bkz. 1 nolu dipnot).

Türbesi

Kazerunî'nin türbesi vefatından kısa bir müddet sonra ziyaretgâh oldu. Kabir toprağı sadece insanlar için değil hayvanlar için de bir şifa kaynağı haline geldi. Attar, kabir için *"tiryak-ı ekber"* tabirini kullanmaktadır. Bundan daha dikkat çekici olan durum denizcilerin anlayışlarıydı. Denizciler yanlarında bu kabirden alınmış toprak bulundururlardı. Fırtına kopup gemiler batma tehlikesi gösterdiği zaman bu topraklar denize atılır deniz de sakinleşirdi. (103a-104a) Tekke'ye gelen adakların büyük bir kısmının denizcilerden ve deniz yoluyla seyahat eden kişilerden gelmesinin bir sebebi de onun bu alandaki şöhretiydi. Uzakdoğu'dan Balkanlara kadar uzanan alanda özellikle liman kentlerinde tekke kurmaya dikkat eden Kâzerûnîlerin tavrını da hesaba katmak gerekir.

Şeyh'in mushaf ve seccadesinin aşure günlerinde ziyaret edildiği de *Menakıb*'ta geçiyor (16b)

Kâzeruniye Tarikatı

İslâm dünyasında kurulup gelişen tasavvufî mekteplerden biri de Kâzerûniye tarikatıdır. Ebû İshak'ın nisbesinden adını alan bu tarikata İslâm dünyasında teşkilatlanan "ilk tarikat" olarak da bakılabilir. Çünkü Kadiriye, Rifaiye, Mevleviye, Nakşiben– diye... gibi meşhur tarikatların kurucu pirleri Ebû İshak'tan çok sonra yaşamışlardır. Tarikat bir taraftan Pakistan, Hindistan, Çin tarafına diğer taraftan Ortadoğu, Anadolu ve Trakya'ya kadar yayılmıştır. Kurdukları dergâhlarda sadece dervişlerin değil, gelip geçenlerin, yolcu ve misafirlerin, maddi ve manevî ihtiyaçlarını gidermeye çalışmışlardır.

Ebû İshak sebebiyle *İshakiye*, Şeyh-i Mürşid lakabı dolayısıyla *Mürşidiye* adını da alan Kâzerûniye müstakil bir tarikat olarak kabul edilmekle beraber onu *Hafifiye*'nin bir kolu olarak değerlendirenler de vardır. [9]

Tarikat silsilesi Ebu Abdullah b. Hafif Şirazî, Hüseyin el-Akkâr ile devam eder.[10] İbn Mulakkın, silsileyi Ebu'l-Feth Nasr b. Halife Beyzavî ve Muhammed b. İbrahim ile devam ettirir.[11] Ebû İshak Kazerûnî, *Suhreverdiye* ve *Nurbahşiye*'nin silsilelerinde de yer alır. [12]

Tarikatın Doğu Anadolu topraklarındaki durumu ile ilgili bilgileri Osman Turan şöyle toparlamaktadır: "Ahlat ve havalisinde tasavvufun inkişafı dolayısıyla birtakım zaviyeler kurulmuş ise de bunlar hakkında bilgimiz çok azdır. Kaynaklara göre en eskisi Erciş civarında Ebû İshak Kâzerûnî'ye ait bir hangâh olup, Yakut'un verdiği bu kayıt XIII. asır başlarında mevcut olduğunu ve Bedreddin Aynî'nin ifadesine göre XIV. asrın birinci yarısında faaliyette bulunduğunu gösterir. Fakat Mısır'dan gelip Erciş yolu ile 1470 (875) senesinde Tebriz'e giden Yeşbek, burada bir Kâzerûnî zaviyesinin varlığından bahsetmeksizin sadece Erciş'in garbinde Sübhan dağının eteğinde Taşkun Baba zaviyesinin bulunduğunu, bu civarda halkın ziraat eylediği arazinin mahsülatını bu zaviyeye uğrayan yolcu, misafir ve fakirlere harcadıklarını söyler. Halbuki bu devir Kâzerûnî tarikatının Osmanlılar arasında çok yüksek bir itibar ve onların fetihlerinde büyük bir mevki kazanmış olduğu, padişahların Erzurum'da Ebû İshak'a nisbet edilen türbeyi ziyaret ettiklerini biliyoruz. Yakut'un bu kaydı ile tarikatın, Anadolu'da bugüne kadar sanıldığı gibi XIV. asırda değil hiç olmazsa XIII. asır başlarında mevcut olduğunu öğreniyoruz. Biz bu hangâhın kuruluşu ile Kâzerunî tarikatının XII. asırda Sökmen ve Saltuklu illerinde yayıldığı kanaatindeyiz " [13]

747 (1348) yılında Haleb'te Aksaraylı

Hacı Cüneyd b. Ömer tarafından yaptırılan hangâhın girişindeki kitabe tarikatın bu bölgedeki varlığı hakkında bize kesin bilgi verdiği gibi Kurucu pir ile ilgili dikkate değer ifadeleri de aktarmaktadır: "Sultanu'l evliya ve'l-aktâbi'l-mürşid ilâ tarikı'l-hakk ve's-savab kıdvetü's sâlikin ve zübdetü'l-vâsılîn hâdi'l-müslimin halifetullahi fi'l ardayn sırrullahi fi'l-afâk hüccetullahı ale'l-ıtlâk eş-Şeyhu'l-mürşid Ebû İshak..." [14]

Ebû İshak Kazerunî dervişlerinin Bursa'daki faaliyetlerine geçmeden önce Anadolu'daki durumlarına kısaca temas etmekte yarar var. İbn Batuta, Evliya Çelebi, Theodore Spandouyno Cantacasi bu konuda bilgi veren kaynaklardandır. Cantacasi'ye göre XV. yüzyılda Osmanlılarda dört mühim tasavvufî cemaat vardı: 1. Edhemîler, 2. Kalenderîler, 3. Torlaklar, 4. İshakîler. [15]

Evliya Çelebi'nin bahsettiği iki Kâzerûnî makamı şunlardır:

1. Erzurum. Tebriz kapısının iç kısmında olan bu türbeyi Kanunî Sultan Süleyman 1534 İran Seferi'ne giderken ziyaret etmişti. [16]

2. Edirne. Üç şerefeli Camiin kıble tarafında tekkenin mevcudiyetini ve içinde dervişlerin bulunduğunu öğreniyoruz. [17]

Kepecioğlu iki makam daha ilâve etmektedir:

3. Şile'de. [18]

4. Konya'nın Efe Köyü'nde. [19]

Kazeruniye Bursa'da

Yıldırım Bayezid'in İshakî dervişlerine bir zaviye yaptırması ve bu merkezi vakfiye ile desteklemesi, tarikatın Anadolu ve Osmanlı devletindeki durumuna yeni bir canlılık getirmiş oldu. *Ebuishakhane* olarak da anılan zaviyenin vakfiyesi 802 (1399) tarihini taşımaktadır. Bu tarih bize Kâzerunîlerin XIV. yüzyıldaki nüfûzuna dair bilgi de vermektedir. Bursa'da kurulan dergâh ile Ebû İshak etrafında oluşan kültür yeni alanlar bulmuştur. Ona hürmeten ihdas edilen *makam*lar, bazı tarihçileri yanıltmış, ona, Bursa'da yaşayan bir sûfî gözüyle bakılmıştır. [20]

Molla Fenarî'nin tasdik ettiği Vakfiye bozuk bir Arapça ile kaleme alınmıştır. Murad Han Oğlu Bayezid Han'ın hâlisane bir niyetle tahtakale denilen yerin arkasında umumî yolun önünde bir zaviye-i şerife kurduğu ve bunu Şeyh Ebû İshak Kâzerunî ashabına ve diğer misafirlere vakfettiği belirtildikten sonra vakfedilen araziler sıralanmaktadır. Ayrıca 1000 koyun, 30 baş dişi manda ve 100 baş inek de aynı hizmete vakfedilmiştir.

Vakfiye, zaviye şeyhinde şu vasıfların bulunmasını istemektedir: Dindar, Vera' ehli, Nasihatcı, Tarikatın adâb ve erkânını bilen, dervişlerin işlerini yürütebilen, insanlarla dostluk kurabilen, iyi ahlâk sahibi olan, şefkatli olan. [21]

Şeyh'in ve diğer görevlilerin maaşları şöyle bir şema ile gösterilebilir.

Görev	Dirhem
Şeyh	10
İmam	2
Ferraş	1
Bevvab	1
Aşçı	1

Yıldırım, İslâm dünyasının bu aktif dervişlerine hizmet imkânı vermekle kalmamış zaviyenin yönetimini de Emir Sultan'la birlikte Bursa'ya gelen Seyyid Ali Natta'a vermiştir. Seyyid Ali, Seyyid ve şeriflerin yöneticisi yani *Nakîbu'l-eşraf*tı. [23]

Zamanla mescid, zaviye, medrese, imaret ve 40'a varan odalarıyla geniş bir külliye haline gelen bu merkez maalesef günümüze ulaşamamıştır. Sanat tarihçisi Semavi Eyice Camii, Zaviyeli camiler gurubuna güzel bir örnek olarak verirken [24] Ekrem Hakkı Ayverdi bu tesbite katılmamaktadır. [25]

Şimdi Bursa Şeriyye Sicillerindeki (kısaltması : BS) bazı kayıtlardan hareket ederek külliyenin dününe biraz daha yakından bakalım:

1. Müessese 884 (1479) yılında Fatih Sultan Mehmed'in emri ile ciddi bir onarım geçirmiştir. Bu onarımın kitabesi şu anda külliyeden geri kalan tek yadigâr Ebu İshak Camiinin giriş kapısının üstünde Arapça olarak mevcuttur: "Bu buk'ay-ı şerifeyi saadet-i ebediyyeye ermiş bulunan en büyük Sultan Bayezid Han bina etti.

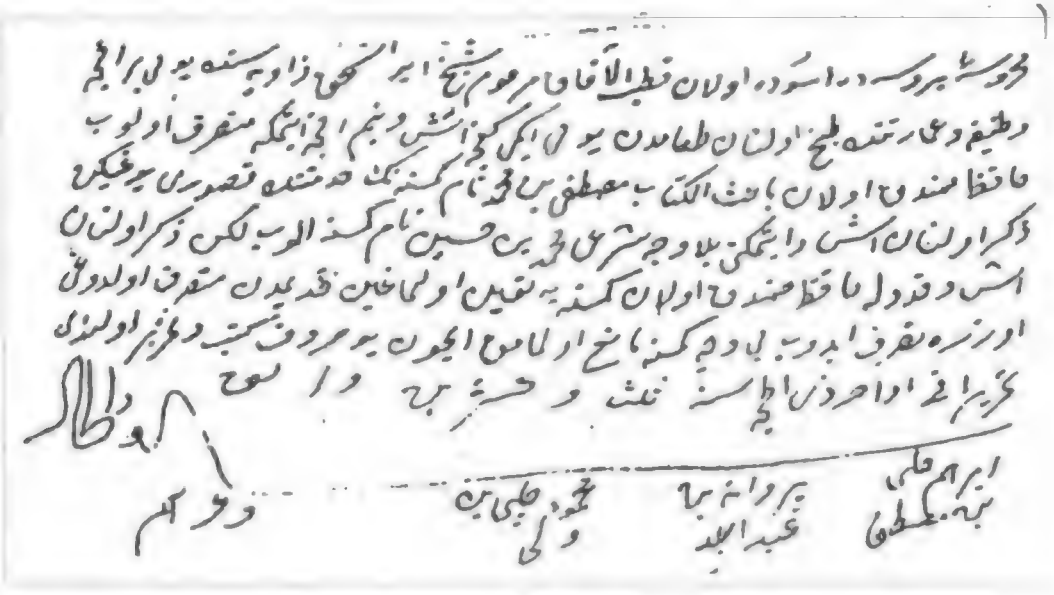

Bursa Şeriyye Sicilleri
B 33/127 105b.

Allah onu cennet bahçelerinde barındırsın, Allah'ın rahmeti üzerine olsun. Şeyh-i Kebir-i Samedanî Şeyh Ebû İshak Kâzerûnî'nin ashabına vakfetti. Murad Han'ın oğlu şarkın ve garbın sultanı, Karadeniz ve Akdeniz'in hakanı Sultan Muhammed'de buk'anın tecdidini emretti. Tecdid için Ulu Şeyh'in yakınlarından Muinü'l-mürşid el-Karşî abd-i fakîr Ibn İftihar 884 yılı cemaziyelevvel ayında çalıştı.

2. 1041 (1631). Müslümanların adak ve sadakaları için harem kapısının dışında bulunan *Çerağ Sandığı*'nın yeri daha emniyetli hale getirilmesi ile şadırvana gelen su yolunun tamiri için 4125 akçe harcanmıştır. (BS, 243/123)

3. 1065 (1655). Mescid, imaret, harem kapısı ve iki mahzenin tamiri için 41050 akçe kullanıldı. (BS, 302/21)

4. 1174 (1760) Zaviyenin çatısını kaplayan kurşunlar 20754 akçe ile tamir edilmiştir. (BS, 336/97)

B. 1178 (1764). Kaygan mahallesinde çıkan yangının büyüyerek külliyenin bazı bölümlerini de tesir altına alması sebebiyle kurulan Zarar Tesbit Komisyonu'nun roporunu ihtiva eden bir kayıtta zaviyenin zarar gören bölümleri ayrı ayrı sayılmakta, tamirde hacanacak olan miktar belirtilmekte ve onarımı istenmektedir. "*Hüccet-i keşf-i Ebû İshak Kâzerunî Zaviyesi*"nde Şeyh için "Kutbu'l-arifin, gavsü'l-vasılîn merhum ve mebrûr" tabirleri kullanılmıştır. (BS, B 117/351 12a)

6. 1180 (1766) tarihli belgede ise tekkede pişen "ekşi aş"ın yanında ramazan ve kurban bayramı arifesi gecelerinde dervişlere ve misafirlere ballı pelluze, zerde ve pilav ikram edilmektedir. Ayrıca muharremin onuncu günü aşure verilmektedir. (BS, 33/44)

7. 1260 (1844). Cami ile sağında bulunan mektep, solunda yer alan imaretin kurşunları, sokağa açılan kargir kemer kapı üzerinde yeniden inşa olunan tavanlı saçak için 11785 kuruş [26] harcanmıştır. (Vakıf Defteri, 310)

Son Durum

Bursa Mısrî Dergâhı postnişini M. Şemsuddin Efendi'nin kaleme aldığı *Yadigâr-ı Şemsî*'de dergâh hakkında çok kısa bilgi verilmektedir. Bu bilgiler külliyenin, asrın başındaki perişan durumu ile ilgilidir: "Bu hayrat da emsâli gibi mahv olmuşiken cami-i mezkûrun müezzin ve kayyımı Râşid Dede (1330/1913) sa'y ve gayretle bundan on, onbeş sene evvel tamire muvaffak olmuş, minaresi yapılmış, imareti ihya edilmişti. Fakat imarette yalnız ramazan-ı şerifte aş çıkarılırdı. Evkafı müsait olduğu halde bakılamamış. Hücreler civar hanelere kalb olmuş, zaviye hali kalmamışdır..." [27]

Bugün, evlerle içiçe olan Ebu İshak Camii ve yeşile boyanmış bakımsız bir türbeden başka külliyeden hiç birşey kalmamışdır. Caminin doğu ve batı tarafındaki İshak Aralığı ile Ebû İshak'tan bozma olan Absak Sokağı eski günlerin hayal ve hatıralarıyla hayatlarını sürdürmektedirler. ☆

1 *Menâkıb*'ı Merkez dergâh postnişinlerinden Muhammed b. Abdülkerim Arapça olarak kaleme almış, eseri Mahmud b. Osman Farsça'ya, Şevkî mahlaslı Muhammed b. Ahmed Türkçe'ye çevirmiştir. (bk. Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi Kit. Nu. 2429) Araştırmamızda bu nüsha kullanılmıştır. Hüsameddin Bursevi'ye de (öl. 1042/1632) *Osmanlı Müelliflerinde Menakıb-ı Şeyh Ebû İshak* isimli bir eser nisbet ediliyorsa da henüz göremedik. Fritz Meier Menakıb'ı orijinal adıyla neşretmiştir: *Firdevsü'l-Mürşidiyye fi Esrarı's-Samediyye*, Leipzig, 1948. A.J. Arberry, bu neşir ile kendisinin bulduğu bir diğer tercümeyi mukayese etmiştir: *Orient* 1950, s. 163 vd. Ayrıca bk. *Keşfu'z-Zunûn*, 1656; *Zeyl-i Keşfu'z-zunûn*, II/187; *Hediyyetü'l-Arifin*, I/19.

2 A. Schimmel, Ebu'l-Hasan Deylemî tarafından kaleme alınan *Sirefi* neşretmiştir. Ankara 1955. Bu eserde İbn Hafif'in hayatı ve fikirleri, Schimmel tarafından genişçe işlenmiştir.

3 Bk. A. Schimmel, *age*; *GAS*, I/663-665.

4/1 *Nefahatü'l-Üns* tercümesi, 297; *Nesayi-mü'l-mahabbe*, 160.

4/2 *Seyahatname-i İbn Batuta*, İst. 1333, I, 235-36

5 Rıbat için bk. M. Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, 191 vd.

6 Vakıflar Dergisi, sy. II. s. 273.

Tezkiretü'l-Evliya, 804-805. Kazerunî için ayrıca bk. *İA*, *EI*², J.S. Trimingham, *The Sufi Orders in Islam*, 236.

8 Ebû İshak'ın dinî konulardaki bazı tesbit ve görüşleri için bk. *el-Mü'tekâd*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi Kit. Nu. 1607, 46b. Gölpınarlı Şeyh'in Hanbelî olduğundan hakeketle mücessime olduğunu ileri sürüyor. *100 Soruda Tasavvuf*, 96.

9 Bk. Zebidî, *İkdü'l-Cevher*, 97, 101-102; *İthafu'l-Asfiya*, 255; Harirîzâde, *Tibyân*, 71a-72a, III/78a.

10 *İkdü'l Cevher*, 33, 97.

11 *Tabakatü'l-evliya*, 506.

12 Muhammed Masum Şirazî, *Tarâiku'l-Hakayık*, II/308-235

13 *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 122.

14 Bk. *Belleten*, XXXIII/235.

15 *Belleten*, agy.

16 *Seyahatname*, II/218 (İst. 1314)

17 *Age*, III/454.

18 Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II/4. BA, Vakıflar Serisi nu. 150609

19 Konya'nın içinde de Ebu İshak Kazerunî Zaviyesidiye bilinen bir yer vardır. Bu yapıyı Vakıflarla Konya Selçuklu Belediyesi tamir etmiş ve Haziran ayında hizmete açmıştı. Bu olay basına "Konya Valisi tekke ve zaviye açıyor" şeklinde aksetti. Bunun üzerine Vali Necati Çetinkaya Zaviyeyi ikinci bir törenle Beyhekim Kütüphanesi olarak açtı. Vali ikinci açılışta yaptığı konuşmada Şerefim ve namusum üzerine yemin ediyorum ki burayı zaviye olarak açmadık" dedi. "Laik cumhuriyetin kanunlarını uygulayan bir vali olarak zaviye veya tekke açılışında hazır bulunmam kesinlikle mümkün olamaz. Açılışını yaptığımız yer Belediye'nin dediği gibi zaviye değil İbn Sina'dan sonra en büyük Türk doktoru olan Beyhekim'in misafirhanesidir" Selçuklu Belediye Başkanı İsmail Öksüzler ise basın mensuplarına şunları söyledi: "Kardeşim, zaviyeyi biz onarıp açıyoruz. Vali'ye kurdeleyi kestirdik diye onu ön plana çıkarıyorsunuz. Burası bizim eserimiz. Hatka ziyarete açtık, kütüphane olarak ta kullanılmayacak" (bk. 14-15 Haziran 1990 tarihli gazeteler).

20 bk. *TTEM*, XVI/372; *Amasya Tarihi*, III/144; F. Köprülü, "Ebû İshak Kazerunî ve Anadolu'da İshakî Dervişleri", *Belleten*, XXXIII/225-232. Baldırzade, meşhur *Vefeyat*'ının sonunda kabirleri Bursa'da olmamakla birlikte, halk tarafından tanınan, bilinen üç isimden de bahsetmiştir: Eşrefoğlu Abdullah Rumî, Veysel Karanî ve Ebu İshak Kâzerunî.

21 Vakfiye neşredilmiştir. Bk. H. Adnan Erzi, "Bursa'da İshakî Dervişlerine Mahsus Zaviyenin Vakfiyesi" *Vakıflar Dergisi*, sy. II/423. Ayrıca Kazeruniler için bk. F. Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, 163.

22 Vakfiyeler üzerinde geniş araştırmaları olan Bahattin Yediyıldız, bu tarikatın zaviyelerine, sosyal hayattaki denge ve yardımlaşma açısından dikkat çekmektedir. *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, XIV/55. (İst. 1988).

23 Uzunçarşılı, *Osmanlılarda İlmiye Teşkilatı*, 165.

24 Eyice, *Zaviyeli Camiler*, İÜİFM, XXIII/35.

25 *Fatih Devri*, 58-59.

26 Bk. *Bursa Kütüğü*, II/4, III/434, IV/405; *Şakaik-ı Numaniye* ve *Zeyilleri*, II/161.

27 *Age*, 220

1798'den Günümüze Paris'te Osmanlı Elçilikleri

TANER TİMUR

Rehberli bir turistik gezide bugünkü Fransız Çalışma Bakanlığı'nı ziyaret ettiğimde, bu binanın bir vakitler Osmanlı Büyükelçiliği olduğunu öğrenmiştim. Başka bir vesileyle, kitaplığına sık sık gittiğim Şark Dilleri Okulu'nun[1] da XIX. yüzyılda bir süre Osmanlı Elçiliği olarak kullanıldığını okumuştum. Merak ettim, Fransız salnameleri (*almanach*) sayesinde ilk kuruluşundan günümüze kadar tüm Osmanlı Elçiliklerinin adreslerini saptadım. Bir pazar günü de arabaya atlıyarak, ikisi hariç hepsinin resmini çektim. Resmini çekemediğim iki binadan biri, Osmanlı sefarethanelerinden yegâne şekli değişmiş (kısmen modernize edilmiş) olanıydı. Bu konak günümüzde A.B.D. Büyük Elçiliği'ni barındırıyor. Diğeri ise geçen yüzyılın sonunda yıkılmıştı. Geri kalan tüm elçilik binalarımız ise, küçük tadillerle, yerlerinde duruyorlar. XIX. yüzyıl Osmanlı diplomasisi ile ilgilendiğim, araştırmalar yaptığım için edindiğim bilgiler bana ilginç geldi. Gördüm ki "haşmet"e ve gösterişe çok önem veren Osmanlılar gerçekten haşmetli binalarda oturmuşlardı. Fakat haşmetli bir diplomasi yapmışlar mıydı? Bu tabii ayrı bir sorundur.

Voltaire, *XII. Charles* (Demirbaş Şarl) isimli eserinde Osmanlı sisteminin en büyük zaaflarından biri olarak, onun yabancı ülkelerde temsilcilikler bulundurmaması gözleminde bulunur.[2] Gerçekten Osmanlılar ilk devamlı yabancı elçiliği, ancak 1798'de, III. Selim zamanında Fransa'da açmışlardı. Böylece daha önce geçici delegasyonlarla yürütülen diplomatik ilişkiler devamlılık kazanmış ve kurumsallaşmıştı. Bu kurumsallaş-

Şark Dilleri Okulu (1810 - 1815)
2, rue de Lille

Rue la Planche (1815 - 1835)

127, rue de Grenelle (1835 - 38)

Rue Villejust. 1908 - 1914

No 116, rue de Grenelle 1854 - 1863 (7'inci Mahalle Belediye Binası)

ma, Osmanlı dış siyasetinde bir dönüm noktası sayılabilir mi? 1789 - 1802 dönemiyle ilgili dikkate değer bir araştırma yapan bir diplomatımız, bu konuda ilginç görüşler ileri sürüyor. Yazara göre Osmanlı dış politikasında dönüm noktası daha önce, Türk - Rus savaşı ve onun sonucu olan 1774 Küçük Kaynarca andlaşmasıyla başlamıştır. Bu konuda şunları yazıyor, İsmail Soysal: "Herhalde 1774 Kaynarca Muahedesi ortaya yeni bir unsur katmıştır ki, o da Osmanlı İmparatorluğu'nun işlerine 'yabancı müdahele'dir. Bu tarihten itibaren İmparatorluğun yıkılışına kadar, takriben 150 sene devam eden Doğu Meselesi... 'Kuvvetler Muvazenesi'nin tesisinde en mühim amillerden biri olmuş; entrikalara, kıskançlıklara ve pazarlıklara yol açmış, anlaşmazlık halinde ise harplere sebebiyet vermiştir." [3] Bu fikirler, bizim de çeşitli vesilelerle "yarı - sömürgeleşme süreci" olarak tanımladığımız gelişmenin daha nötr bir ifadesi gibi görünüyor. Prof. E.Z. Karal araştırmayı sunuş yazısında bu diplomasiyi değerlendirirken, onun yıkılmayı geciktirdiğini - bir başarı olarak - kaydediyor. Fakat imparatorluğun yıkılmasının gecikmesi Türkler için iyi mi olmuştur? Böyle bir sorunun sorulmaması ve meseleye bir de bu açıdan bakılmaması kanımca bir eksikliktir.

Osmanlı Elçiliği'nin 1798'de *Saint - Dominique* sokağında *Hotel de Monaco*'ya yerleşmesinden, günümüzde Ankara Sokağı'ndaki *Hotel de la Princesse de Lamballe*'a taşınmasına kadar Osmanlı diplomatları Paris'te on ayrı binada etkinlik göstermişlerdir. Bunları sırasıyla görelim.

Osmanlıların ilk yerleştikleri elçilik binası o dönemde Paris'in en şık mahallesinde, *Saint - Dominique* sokağındaki (57 numara) *Hotel de Monaco* idi. *XVIII. yüzyıl* başlarında yapılan bu konak, Monaco prensine ait olduğu için, "Monaco Konağı" olarak isimlendirilmişti ve Osmanlılara da Monaco prensesinden geçmişti.[4] Aristokratik gelenekleri devam ettiren *Saint Dominique* sokağını Balzac'ın romanlarından, özellikle *Goriot Baba*'dan tanıyoruz. Devrimden sonra bile Fransa'da sınıf bilinci o kadar kuvvetliydi ki, Goriot Baba'nın burjuva mahallesinde (Caumartin) oturan kızı, aristokrat mahallesinde (*Saint - Germain*) oturan kızının evine adımını bile atamıyordu.

Hotel de Monaco (ilk elçilik) Rue St. Dominique. (1798 - 1810)

Mareşal Konağı: 1) 1863-1872 2) 1888-1914

Osmanlıların Fransa'da devamlı bir elçilik kurmaları büyük bir ilgi konusu olmuş ve ilk sefirimiz Esseyid Ali Efendi bütün dikkatleri üstünde toplamıştı. İsmail Soysal bu ilginin "büyük, fakat kısa" [5] sürdüğünü kaydediyor. Bununla beraber Esseyid Ali Efendi bir İmparatorluğun temsil-

cisi olarak protokolde önemli bir yer alıyordu. J. L. David' in Louvres Müzesi'ndeki Napolyon'un taç giyme merasimini canlandıran ünlü tablosunda, davetli birkaç elçi arasında Esseyid Ali Efendi'nin sarıklı kafasını da görüyoruz. Esseyid Ali Efendi'nin, bir sömürge imparatorluğuna yönelen Fransız rejiminin ne gibi entrikalarına konu olduğu ayrı ve uzun bir hikayedir. Napolyon'un Mısır çıkarması ve bunun diplomatik sonuçları bu bakımdan öğreticidir.[6]

Osmanlı Elçiliği Monaco Konağı'nda 1810 yılına kadar kaldı ve bu tarihten itibaren *Lille Sokağı*'nda (2 numara) bulunan başka bir konağa taşındı. *Seine* nehri rıhtımına paralel olan ve Dışişleri Bakanlığına (*Quai d'Orsay*) doğru uzanan bu sokak da Paris'in en eski ve tanınmış sokaklarından biridir. Bu özelliğinden dolayı 1983 yılı şubat ayında Lille sokağının tarihi hakkında bir sergi düzenlenmişti. Bu serginin kataloğunda [7] *Hotel de Bernage*'ın *XVII.* yüzyıl başlarında yapıldığını, aristokratlar arasında birçok kez el değiştirdikten sonra kamu mülkiyetine geçtiğini ve 1860 da *Şark Dilleri Okulu* haline getirildiğini öğreniyoruz. Osmanlı elçiliği bu binada 1810'dan 1815'e kadar kalmış ve *Hotel de Bernage* 1883'deki onarımlarla bugünkü şeklini almıştır.

Osmanlı Büyükelçiliği 1815 - 1835 arasındaki yılları, o günkü adıyla *La Planche* sokağında (numara 11) geçirmiştir. *La Planche* sokağı bugün Varenne sokağının bir kısmını (Rue du Bac ve Rue de la Chaise'le kesintiler arasındaki bölüm) teşkil ediyor. *Varenne* sokağı da günümüzde başbakanlık konağının (*Hotel Matignon*) ve bazı bakanlıkların bulunduğu eski ve önemli bir sokaktır.

Osmanlı büyükelçiliğinin *La Planche* sokağındaki yılları, Napolyon'un yenilgisinden sonra Fransa'nın zayıfladığı ve Fransa'yla diplomatik ilişkilerimizin nispeten durgun olduğu bir dönemdir. 1830 ihtilalinden sonra *Restorasyon* rejiminin çökmesi ve *Louis Philippe*' le birlikte iktidara gelen burjuvazi'nin (*Orleans Hanedanı*) sömürgeci politikayı yeniden başlatmasından sonra, Paris - İstanbul ilişkileri tekrar canlanmıştı. Bu dönemde elçilik binasının da *Tuilerie Sarayı*'nda oturan kral *Louis - Philippe*'e daha yakın olmak üzere *Grenelle Sokağı*'na (numara 121) taşındığını görüyoruz. Grenelle Sokağı da Paris'in en eski ve aristokratik sokaklarından biridir ve adı Balzac'ın eserlerinde *Saint - Dominique* sokağıyla birlikte geçer. Osmanlı elçiliğini teşkil eden bina (*Hotel du Chatelet*) XVIII. yüzyılın tanınmış mimarlarından M. Cherpitel'in en güzel eserlerinden biri olarak bilinir.[8] Konağı yaptıran *Duc du Chatelet* 1789'da toplanan *Etats - Généraux*'ya asil temsilcisi olarak girdikten sonra 1794'de giyotine yollanmış ve konak devletleştirilmişti. Fransa'nın ünlü yüksek okullarından biri de (*Ecole des Ponts et Chaussés*) eğitimini bir süre bu binada yürütmüştür. Osmanlılar 1835'de bu binaya yerleştikleri zaman ülke Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanmasından doğan krizi yaşıyordu. Böyle bir ortamda Mustafa Reşit Bey (sonra Paşa) fevkalade elçi olarak Osmanlı delegasyonuna başkanlık etmiştir. Önsözünü Paris Belediye Başkanı Jacques Chirac'ın yazdığı *Grenelle Sergisi* (21 Kasım - 20 Aralık 1980) kataloğuna göre, Osmanlı diplomatları "komşular için rahatsız edici" olduklarından 1838 da bu binadan çıkarılmışlar ve konak Avusturya elçiliğine devredilmiştir. Bu arada Osmanlı diplomasisi Mehmet Talat Efendi isimli bir maslahatgüzar tarafından yürütülüyordu. Belki de gerçek neden, 1838 ticaret andlaşması görüşmelerinde Fransızların ikinci plana itilmiş olmalarıdır. *Hotel du Chatelet*, günümüzde(127, *rue de Grenelle*) Fransa Çalışma Bakanlığı'nın ana binasıdır. Osmanlı elçiliği iken iki katlı olan konağa, XIX. yüzyıl ikinci yarısında bir kat daha ilave edilmiştir.

Osmanlı Elçiliği 1839'la 1854 yılları arasındaki dönemi *Champs - Elysées* sokağında geçirdi. *Concorde Meydanı*'na açılan bu sokak 1865'de isim değiştirerek *Boissy d'Anglas* sokağı adını almıştır.[9] Osmanlı elçiliğini teşkil eden bina, yine XVIII. yüzyılda asil bir ailenin ünlü bir mimara (Nicolas Barré) yaptırdığı bir konaktı (*Hotel Grimod de la Reyniére*). Bu asil aile Yedi Sene Savaşı sırasında orduya askeri malzeme satmakla zengin olmuş ve Grimm'in yazdığına göre, Konak XVIII. yüzyıl sonlarında "kaliteli insanların en ayrıcalıklı barınağı" haline gelmiştir. Bina 1928'de A.B.D. tarafından satın alınmış ve Amerikalılar 1831'de konağı yıktırarak, yerine kendi mimarlarına bir bina yaptırmışlardır. Bu bina günümüzde A.B.D. büyükelçiliğini teşkil ediyor.

Osmanlılar 1854'de tekrar *Grenelle Sokağı*'na, fakat başka bir konağa (numara, 116) taşınmışlardır. Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı - Fransız ilişkileri yoğunlaşınca ve Osmanlılar üzerindeki İngiliz nüfuzu yerini Fransız nüfuzuna terketmeye başlayınca Osmanlı Elçiliği bu aristokratlar sokağının en eski binasına yerleşmiştir. Sözkonusu konak *Duc de Villard* tarafından 1714 - 1717 yıllarında yaptırılmış ve inşaatın tamamlandığı yıl Paris'i ziyaret eden Rus Çarı *Büyük Petro* için bu konakta bir ziyafet verilmişti. Daha sonra konak büyük aristokratlar arasında el değiştirmiş, *Duc de Brissac* zamanında İsveç kralı III. Gustave şerefine verilen balo için, prens, "kraliçenin Trianon'da düzenlediği balonun dışında bu kadar güzelini görmedim" [10] demiştir. Konak Fransız Devrimi'nden sonra Devlete geçmiş, 1795'de İçişleri Bakanlığı olmuş ve Restorasyon'da eski sahiplerine iade edilmiştir. 1820 de ünlü ressam E. Delacroix da bu binada bir süre oturmuş ve bugün Louvres'da bulunan *Sakız Adası Kırımı* adlı meşhur tablosuna burada başlamıştır. *Hotel de Villars*, günümüzde Paris'in en şık mahallesinin (Yedinci "Arrondissement") Belediye binasıdır.

Osmanlılar *Grenelle* sokağını ikinci kez terkettikten sonra,

1836'da tamamlanan ve merasimle açılan *Zafer Takı* (*Arc de Triomphe*) civarında bir konağa taşınmışlardır. Zafer Takı'nın inşasına 1806 da Napoléon Bonaparte karar vermişti. Abide tamalanırken, yeraldığı meydanı (eski adıyla *Etoile*, bugünkü adıyla *Charles de Gaulle* meydanı) kuşatan parmaklıklardan on altı metre uzaklıkta ve daire halinde alanı çevreleyen on iki görkemli konak yapılmıştır. Napolyon'un mareşalleri adına yapılan ve *Mareşal Konakları* (*Hôtels des Maréchaux*) adı verilen bu konakların inşası uzun sürmüş ve mimarlar arasında tartışmalara yol açmıştı. İkinci İnparatorluğun, Paris'e bugünkü şeklini veren ünlü valisi G. E. Haussemann bu binaların büyük ve görkemli olmasını istiyordu. Fakat projenin mimarları (Hittory ve Rouhault de Fleury) bunun Zafer Abidesinin haşmetini gölgeliyeceğini düşünerek, konakları nisbeten küçük yapmışlardır. *Mareşal Konakları*'nın inşası tamamlanınca bunların etrafında bir daire çizen iki sokak (*Presbourg* ve *Tilsitt* sokakları) yapılmış ve binaların girişi bu yollar aracılığıyla sağlanmıştır. Osmanlıların işgal ettikleri bina, tüm diğerleri gibi bugün de yerinde duran ve *Presbourg sokağı*'na (10 numara) açılan konaktır. Günümüzde özel mülkiyet olan bu konakta Osmanlı elçiliği ilk kez 1863 ile 1872 arasında kalmış, III. Napolyon'un Sedan'da hezimetini izleyen yıllarda *Laffite* Sokağındaki (17 numara) başka bir sokağa taşınmıştır.

Osmanlıların *Laffite* sokağındaki sefarethaneleri de (*Hotel de St. Julien*) XVIII. yüzyılda yapılmış görkemli konaklardan biriydi. Bu bina uzun süre Bonaparte ailesinin elinde kalmış ve İmparator III. Napolyon 1808'de burada doğmuştur. *Hotel de St. Julien* 1899'da yıkılmıştır. Bugün bulunduğu yerden *Pillet - Will* sokağı geçiyor.

Osmanlılar *Laffite* sokağından tekrar Zafer Abidesi civarındaki Mareşal Konağına dönmüşler ve bu binadaki ikinci ikametlerinden (1888 - 1908) sonra, İmparatorluğun yıkılışına kadar kalacakları *Villejust* sokağına (33 numara) taşınmışlardır. Bu sokak 1946'da *Paul Valéry* sokağı adını almıştır. Bugün özel bir mülk olan bu konak, Osmanlıların işgal ettikleri en mütevazi elçilik binasıdır. Villejust sokağındaki Osmanlı Elçiliği, çöken İmparatorluğun son barınağı olduğu gibi, yeni kurulan Cumhuriyetin de ilk temsilciliği olacaktır. Nazi işgalinde *Vichy*'ye taşınan Türk elçiliği 1944'de tekrar *Villejust* sokağına dönecek, fakat burada çok kalmıyarak 1945'de *Berton Sokağın*'daki (17 numara) *Hotel de Lamballe*'ı kiralayacaktır. Bugünkü büyükelçiliğimizi teşkil eden bu binayı Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti 1955'de Comtesse de Limur'dan 320.000 dolara satın alarak [11] Paris sefarethanemizi göçebelikten kurtarmıştır.

Passy mahallesinin XVIII. yüzyılda yapılmış en güzel konaklarından olan *Hotel de la Princesse Lamballe* , adını 1783'de onu satın alan Prens Lamballe'a borçludur. Fakat prens yirmi yaşında "sefahattan" öldüğü için, orada yaşıyan daha çok eşi prenses Lamballe olmuştur. Prenses Lambelle, Marie - Antoinette'in dostluğunu kazanmış ve bir ara onun *Versailles Sarayı*'nda baş nedimesi olmuştu. Daha sonra Marie - Antoinette'nin kendisine *Princesse de Polignac*'ı tercih etmesi üzerine, prenses yaşamına özel konağında devam etmiştir. Princesse Lamballe Fransa devriminde, yurt dışına kaçmayı başarmışsa da kral ve kraliçenin *Varennes*'de yakalanmaları üzerine, sadakat duyguları ağır basmış ve tekrar yurduna dönerek Marie Antoinette'in hizmetine girmiştir. Ne var ki çok geçmeden idam edilecek ve kesik başı bir mızrağın ucunda Paris sokaklarında dolaştırılacaktır.

Lamballe konağı daha sonra, XIX. yüzyılın ünlü doktorlarından Antoine - Emile Blanche'ın ruh hastalıkları kliniği haline gelmiştir. Hastanede tedavi gören ünlü isimler arasında G. de Nerval ve G. de Maupassant gibi edebiyatçıların, Gounod gibi bir kompozitörün ve prens G. Napolyon'un adı geçmektedir. Doktor Blanche'ın tedavi yöntemlerini daha sonra Doktor Meuriot devam ettirmiştir.

Lamballe Konağı Türkiye tarafından satın alındıktan sonra, 1972'de ana binaya mimar Henri Beauclair tarafından modern bir bina ilave edilmiştir. Satın alındığı yıl, Berton sokağının elçiliğimizi içeren kısmına *Ankara Sokağı* adı verilmiş ve yeni ilavesiyle Türk elçiliği, Paris'in klasizmle modernliği yanyana yaşatma özentisine uygun bir profil almıştır. ☆

1 Resmi ismi *Institut National des Langues et Civilisations Orientales.* (INALCO)

2 Voltaire; *Histoire de Charles XII*, Paris, 1968 bsk., s. 172

3 İsmail Soysal; *Fransız İhtilali ve Türk Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789 - 1802)*, TTKB, 1964, s. 37

4 Bina ve mahallenin tarihi için bk. *Le Faubourg St. Germain*; Ed. Henri Veyrier, Paris, 1987. Hotel de Monaco, 1774 - 1777 arasında, Fransa'nın tanınmış mimarlarından A. T. Brogniart (Borsa binasının mimarı) tarafından Monaco Prensi Honoré Grimaldi'nin boşandığı karısı Marie de Brignoles için yapılmıştı. 1937'de Polonya mülkiyetine geçti. Günümüzde Polonya Büyükelçiliğidir.

5 İ. Soysal; a.g.e., s. 194. Esseyid Ali Efendi'nin elçiliğinin uzun bir hikayesi için bk. Maurice Herbette; *Une Ambassade Turque sous le Directoire*, Paris, 1902. Eserde, elçinin çeşitli gravürleri olduğu gibi, Fransa'da yaydığı "turquerie" modasına ait roblar ve türbanlar gibi gravürler de vardır.

6 İ. Soysal, a.g.e., s. 218 - 254. Jean Orieux, *Taleyrand*, Paris, 1970. s. 330.

7 *La Rue de Lille* (7 - 28 Şubat 1983 sergisi kataloğu)

8 *Grenelle Sokağı*'nın tarihi hakkında da 1980'de bir sergi düzenlenmiştir. Serginin kataloğunda *Hotel du Chatelet* hakkında ayrıntılı bilgi vardır.

9 Sokağın ve binanın (sokakta 1 numara) tarihi için bk. J. Hillairet, *Dictionnaire Historique des Rue de Paris*, 1964.

10 *Grenelle Sergisi* kataloğundan.

11 İ. Soysal; a.g.e., s. 359 Konağın tarihi için bk. Philippe Siguret, V. Bouvet; *Chaillot, Passy Auteuil, Le Bois de Boulogne*; Paris, 1982, s. 89 - 90.

Beyoğlu'nun Eski ve Ünlü Otelleri- I

BEHZAT ÜSDİKEN

Pera Palace'ın Öntarihi

Beyoğlu'nun eskiden varolan ünlü otellerini sıra ile anlatmağa çalışacağım. Bu işi yaparken herhalde oldukça yorulacağım. Çünkü bugüne kadar Beyoğlu ile ilgili yorumların sürekli kısa kaldığını ve tüm gerçeği hiçbir zaman yansıtmadığını hep birlikte görüyoruz.

Pera Palace'ın kuruluşu ve yaşamı bir kitap ve birkaç da makalemsi yazıda yorumlanmış, ancak bu anlatılar yalnız "Pera Palace Hotel"ini kapsamıştı.. Pera Palace'ın doğuş şekli ve nedeni bilinmediğinden, bu hususların üzerine sanki bir sünger çekilmiş ve yeterli bilgi verilmediğinden okuyucu sürekli şüphe içinde bırakılmıştır.

Halbuki "Pera Palace"ın doğuşunun nedeni "Orient-Express"tir. "Orient-Express"in doğuşu ise "Wagons-Lits" olduğuna göre, Pera Palace'ı anlatabilmek için kesinlikle geriye bir dönüş yapılması ve "Wagons-Lits"den başlayarak "Pera-Palace"a öylece gelinmesi gerekmektedir. Bu durumda Wagons-Lits'nin tarihine kısa bir göz atalım.

Wagons-Lits

Wagons-Lits firması'nın nüvesi kabul edilebilecek olan, Compagnie Internationale de Wagons - Lits şirketinin ana sözleşmesi 12 Eylül 1872 tarihinde, Belçika'nın Liege şehrindeki bir noterde imzalanmıştı. Komandit şirket olarak tescil edilen bu firmanın kurucusu, 24 Haziran 1845 tarihinde banker Edmond Nagelmackers'in oğlu olarak Liege şehrinde dünyaya gözlerini açan Georges Nagelmackers'ti.

George Nagelmackers, Belçika'da maden okulunu bitirerek mühendis olmuş ve henüz 23 yaşında iken 1868 yılının ortalarında özellikle demiryolu ve demiryolu taşımacılığı ile ilgili etüd ve çalışmalarda bulunmak üzere Amerika'ya gitmişti. On ay Amerika'da kalan ve çalışmalarını bu konular üzerinde yoğunlaştıran Nagelmackers, Belçika'ya dönmüş ve öğrendiklerini burada tatbik etmek için uğraşmağa başlamıştı, sonunda 20 Nisan 1870 günü yapmak istediklerini anlatan bir broşürü "Projet d'Installation de Wagons-Lits sur les chemins de fer du Continent" başlığı ile yayımlamıştı. Bu broşürdekiler ilerde kuracağı büyük imparatorluğun tüm ayrıntılarını yansıtıyordu.

Nitekim 12 Eylül 1872 tarihli ana sözleşmedeki maddeler bunu doğruluyor ve Nagelmackers beklemeyerek ilk anlaşmasını yapıyordu.

1 Ekim 1872 tarihinde Liege'de imzalanan bu anlaşma ile Nagelmackers Ostende-Cologne (Köln) arasında ilk vagonunu devreye soktu.

Her ne kadar şirketi kurmadan önce 1872 yılının yazında üzerinde "Compagnie International de Wagons-Lits" amblemi bulunan bir vagon, Paris - Viyana hattı üzerinde çalışmışsa da, Nagelmackers'in ilk yaptığı anlaşma, bir kaç yakın arkadaşı ile 500.000 Belçika Frank-

Georges Nagelmackers (1898)
Yataklı Vagonlar Şirketinin kurucusu.

lık sermaye ile kurduğu "Compagnie Internationale de Wagons - Lits" şirketinin tescilinden sonra 1 Ekim 1872 tarihindekidir.

Ayrıca bu tarihte Nagelmackers Avusturya'daki fabrikalara iki dingilli beş vagon sipariş vermişti.

22 Ekim 1872'de yeni bir anlaşma ile Ostende - Berlin, 22 Kasım 1872'de Westphalie-Berlin-Postdam Magdebourg ve Brunswick demiryolu yönetimleri ile diğer parkur anlaşmalarını yaptı, aslında ana sözleşmede tüm anlaşmaların kendi tarafından imzalanacağı ve yönetimin de sürekli kendinde kalacağı belirlenmişti, nitekim 1873 yılında Amerikalı "Albay William d'Alton Mann" ile yaptığı ortaklık anlaşmasında bile gene şirketin başında kaldı, "Mann" icat ettiği bir tür yataklı vagonlarla Avrupa'da yolcu taşıyordu ve şirketinin merkezi Londra'daydı. (Mann's Railway Sleeping Carriage Ci. Ltd.). "Mann Boudoir Sleeping Cars" - "Wagons - Lits" amblemi ile bir süre yolcu taşımayı sürdürdüler.

19 Şubat 1873 günü Nagelmackers Fransa'nın "Compagnie des Chemin de Fer de l'Est" firması ile ilk anlaşmasını yaptı, önce Paris - Auricourt ve daha sonra ; Paris - Cologne (Köln) Paris - Calais, Paris - Berlin arasında vagonlarını devreye soktu. Paris - Bordeaux hattı için ise 1 Ocak 1876 tarihine kadar beklemek zorunda kaldı.

15 Haziran 1873 tarihinde artık diğer ülkelere yolcu taşımaya başlamış ve Ostende - Berlin, Ostende - Cologne (Köln)'ü parkurlarına eklemişti.

31 Ağustos 1875 tarihinde Mann ortaklıktan çekilmiş ve Amerika'ya gitmişti. Nagelmackers gene Başkan ve Genel Müdür idi. 1875 yılının sonlarında Nagelmackers Komandit olan şirketi Anonim'e dönüştürüldü.

Şirket'in adı "Compagnie International des Wagons - Lits" oldu, sermayesi 4.000.000 Belçika Frankı idi, burada dikkat edilecek yegâne husus aradaki "de" ibaresinin "des" olarak değişmesi ve şirketin yalnızca Anonim olmasıydı. Ayrıca çok büyük bir ayrıcalıkla, şirketin ortaklarından biri de dönemin Belçika Kralı II. Leopold'du. Tarih 4 Aralık 1876. "Mann Boudoir Sleeping Cars"ın tüm malları ve varlığı bu tarihten sonra, Wagons - Lits'e geçti.

Yeni kurulan şirket 1877 tarihinde Avusturya'daki "Simmering" fabrikalarına altı yataklı vagon siparişi verdi. Bu vagonlar Paris - Menton ve Paris - Modane arası, Paris - Lyon - Akdeniz Şimendifer şirketi tarafından kullanılacaktı. 22 Ekim 1877 tarihli anlaşma ile Paris - Rome ve Calais - Bologna arası vagonlarını işletmeye sokmayı Nagelmackers başardı, ancak İtalyan rayları üzerinde ilk seyahat 1878 yılında ve Paris - Turin (Torino) arasında yapılabildi. 1880 yılında İspanya parkurlara eklendi. 1882 yılının Mayıs ayının 10. günü Nagelmackers için unutulmaz bir gündü.

Yüzyılın başında Yataklı Vagon kompartımanlarının içi. Altta, Vagon Restoranın görünüşü.

İlk yemekli vagonu bugün, (107 numaralı) Münih'teki Rathgebert atelyelerine siparişini vermişti. Eylül ayında vagon teslim alındı ve Marsilya - Nice hattı üzerinde hemen çalışmağa başladı. 10 Ekim 1882 tarihinde ise, ileride "Orient - Express" adını alacak olan, Paris - Viyana parkuruna da yemekli - vagon kondu.

5 Haziran 1883'de Orient - Express değişik yönlerde parkurlarını artırarak hizmete girdi. (Orient - Express bölümünde ayrıca anlatacağım.)

1884 yılının sonunda şirketin adını önce Compagnie International des Grands Express Eupeens" yapmak istediler, Nagelmackers uygun görmedi ve eski isimle birlikte tamamlayıcı nitelikte olan "Compagnie International des Wagons - Lits et des Grands Express Europeens"i, imparatorluğunun adı olarak benimsedi.

10 Temmuz 1905 tarihinde (bazı kaynaklarda 13 Temmuz 1905) 60 yaşında iken Villepreux'de öldü, arkasında koskoca bir imparatorluk bırakmıştı, öldüğünde, yataklı vagon numarası 999 ve yemekli vagon numarası ise 1000 idi.

I. Dünya Savaşı başında 2 Ağustos 1914'de, Mısır ve bütün Avrupa hatlarında çalışan 1600 vagonluk bir parkı vardı. Savaş süresince ve dört yıl süre ile diğer büyük firmalarda olduğu gibi bekleme ve sıkıntı sürecine girdi.

Savaştan sonra, Avrupa haritasının değişmesinden ötürü, hatlarda değişiklikler oldu.

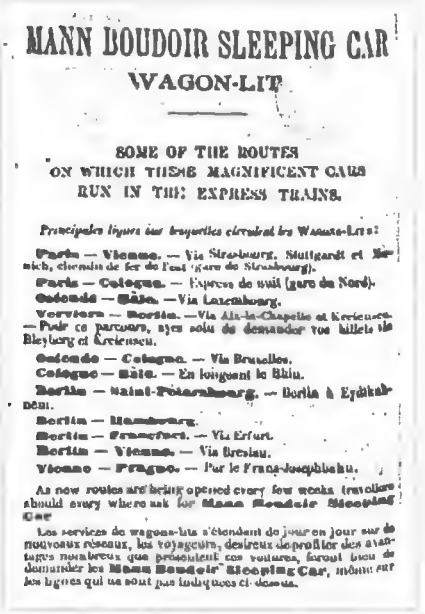

MANN BOUDOIR SLEEPING CAR
WAGON-LIT

SOME OF THE ROUTES
ON WHICH THESE MAGNIFICENT CARS
RUN IN THE EXPRESS TRAINS.

Principales lignes sur lesquelles circulent les Wagons-Lits:

Paris — Vienne. — Via Strasbourg, Stuttgardt et Munich, chemin de fer de l'est (gare de Strasbourg).
Paris — Cologne. — Express de nuit (gare du Nord).
Ostende — Bâle. — Via Luxembourg.
Verviers — Berlin. — Via Aix-la-Chapelle et Kreiensen. — Pour ce parcours, ayez soin de demander vos billets via Bleyberg et Kreiensen.
Ostende — Cologne. — Via Bruxelles.
Cologne — Bâle. — En longeant le Rhin.
Berlin — Saint-Pétersbourg. — Berlin à Eydtkuhnen.
Berlin — Hambourg.
Berlin — Francfort. — Via Erfurt.
Berlin — Vienne. — Via Breslau.
Vienne — Prague. — Par le Franz-Josephbahn.

As new routes are being opened every few weeks travellers should every where ask for **Mann Boudoir Sleeping Car**

Les services de wagons-lits s'étendent de jour en jour sur de nouveaux réseaux, les voyageurs, désireux de profiter des avantages nombreux que présentent ces voitures, feront bien de demander les **Mann Boudoir Sleeping Car**, même sur les lignes qui ne sont pas indiquées ci-dessus.

1875 yılındaki bir ilân.

1922 yılında "Calais - Akdeniz Ekspres"i "Metalik Mavi"ye boyanması ileAvrupa'nın en güzel ekspresi adını aldı.

1926 yılında hem Pullman ekspresler hizmete girdi, hem de Arlberg - Orient Express sefere başladı.

1928'de Wagons - Lits, ünlü Thomas Cook and Sons firması ile birleşti ve firmanın ismi "Wagons - Lits - Cook" oldu. Bu ortaklık harpten sonra 1948'e kadar sürdü. 1948'de ise artık yürümedi ve firmalar ortaklıktan ayrıldılar. Yalnız şu hususu belirtmekte yarar görüyorum: Thomas Cook firması Avrupa'nın en eski kuruluşlarından biriydi ve 1841 yılında Londra'da kurulmuş, seyahat acenteleri içinde özellikle deniz seferlerinde başı çekmişti.

1930'da Simplon Orient - Express Haleb'e kadar uzatıldı. 1936 yılında "Paris - Londra" arasında "Tren - Gemi" hattı açıldı.

Wagons - Lits 1967 yılında bir daha ad değiştirerek, "Compagnie Internationale des Wagons - Lits et de Tourisme" adını aldı. (2 Mayıs 1967)...

Orient Express

Georges Nagelmackers düşlediğini gerçekleştirmiş yataklı ve yemekli vagonlarını Avrupa'nın her köşesine göndermeyi başarmıştı. Son düşüncelerinden biri de, Avrupa'nın güneyine ve orta şarka bir parkur açabilmekti. Bunda da başarılı oldu, ilk "Orient - Express" 5 Haziran 1883 günü Paris garından İstanbul'a hareket etti.

Bu tren 1 Haziran 1889 tarihine kadar doğrudan İstanbul'a gidemiyordu. O tarihe kadarki parkur şöyle idi:

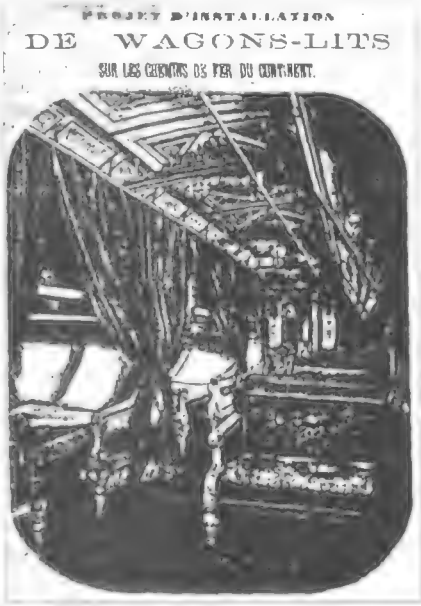

PROJET D'INSTALLATION
DE WAGONS-LITS
SUR LES CHEMINS DE FER DU CONTINENT.

Georges Nagelmackers'in 20.4.1870 tarihinde yayımladığı "Broşürü"nün kapağı.

Paris garından kalkan "Orient - Express" Viyana - Budapeste - Bükreş'i geçiyor ve Romanya'nın Tuna nehri üzerindeki küçük bir limanı olan "Giurgiu"ya geliyordu. Yolcular burada trenden inerek motorlarla karşı sahildeki Rusçuk şehrine geçiyor, oradan başka bir trenle 7 saatlik bir yolculuktan sonra Varna'ya ulaşıyorlardı, burada kendilerini bekleyen, Avusturya'ya ait bir gemi ile 15 saatlik bir deniz yolculuğundan sonra İstanbul'a varabiliyorlardı.

Bu yolculuk yaklaşık 82 saat sürüyordu.

"Orient - Express" Paris'ten, Salı ve Cuma günleri 19.30'da hareket ediyor, Cumartesi ve Salı günleri sabah saat 07.00'da İstanbul'a varıyordu.

Yalnız şu hususu hatırlatmakta yarar görüyorum, "Orient-Express" özellikle İstanbul için sefere konmamıştı.

Wagos - Lits firması, Paris - Viyana parkurunu yapan ekspresi de "Orient - Express" olarak kabul ediyordu. Nitekim 1885 yılındaki bir tren tarifesinde;

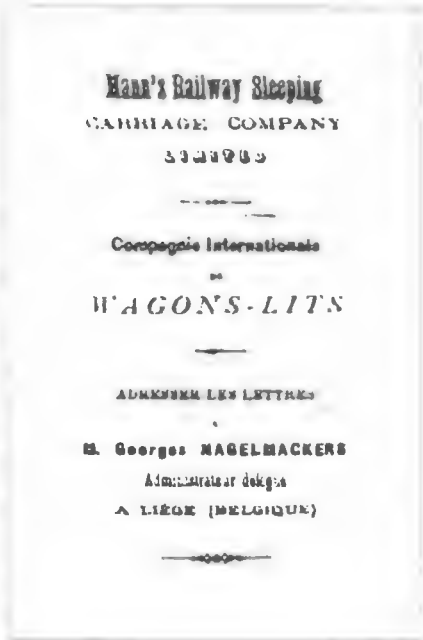

Mann's Railway Sleeping
CARRIAGE COMPANY
LIMITED

Compagnie Internationale
de
WAGONS-LITS

ADRESSER LES LETTRES
à
M. Georges NAGELMACKERS
Administrateur délégué
A LIÈGE (BELGIQUE)

1873 yılındaki her iki şirketi kapsayan bir ilân.

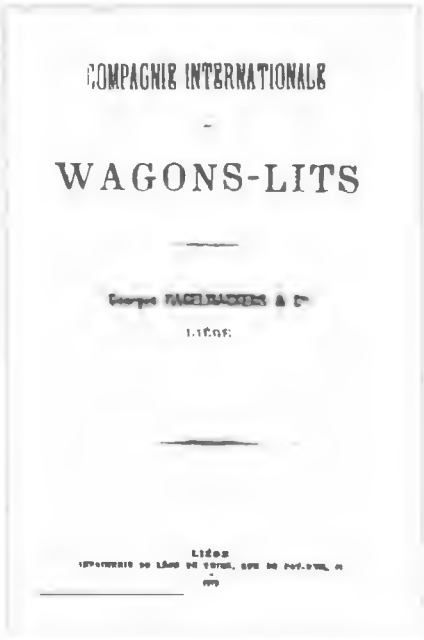

COMPAGNIE INTERNATIONALE
-
WAGONS-LITS

Georges NAGELMACKERS & Cie
LIÈGE

LIÈGE

1872 tarihli şirket mukavelesinin kapağı.

Orient - Express

Paris - Viyana	Hergün
Paris - Bükreş - Giurgiu	Hafta'da iki kez
Paris - Belgrad - Niş	Hafta'da iki kez

olarak gösterilmektedir. Bu ise Orient - Express düşüncesinin yalnız İstanbul için olmadığını kesinlikle belirlemektedir. Orient - Express ilk kez Paris garından hareket ederek, doğrudan İstanbul'a 1 Haziran 1889 tarihinde geldi. Yol yaklaşık 67 saat 45 dakika sürmüş ve tren Paris - Viyana - Budapeşte - Belgrad - Sofya'yı geçerek tam tamına 3186 km. yol yapmıştı. Katar iki yataklı vagon (bazı kaynaklara göre üç yataklı vagon) bir yemekli vagon ve bir furgondan oluşmuştu.

1894 yılında Orient - Express Istanbul'a haftada bir kez, Bükreş - Varna, iki kez de Belgrad - Sofya üzerinden geliyordu.

1895 yılından başlayarak, Orient - Express; üç yataklı vagon, bir yemekli vagon ve iki furgondan oluşarak, hergün Paris'ten Budapeşte'ye geliyor, haftanın üç günü ise bu yolu Bükreş'e kadar uzatıyordu. Ayrıca haftada dört kez Paris - Belgrad - Sofya - Istanbul seferini yapıyordu. Bu doğrudan Paris - İstanbul arası geliş ve gidişler 63 saatlik bir yolculuğa kadar inmişti.

1906 yılında "Simplon" tüneli açıldığında, yeni bir parkur ortaya çıktı, Fransa ve kuzey İtalya yolu ile, yani Paris - Lozan - Milano - Venedik - Belgrad'dan İstanbul...

Bu eksprese "Simplon - Orient - Express" adı verildi. Paris - Milano - Venedik parkuruna ise sadece "Simplon - Express" deniyordu.

Gelelim "Orient-Express'in 4 Ekim 1883 - 9 Ekim 1883 tarihleri arasındaki ilk "Lüks" seferine:

1873 yılındaki bir afiş.

Georges Nagelmackers bu tür yolculuğa ilk kez hazırlanmış "Lüks tren" için, yolu üzerindeki, Alsas - Loren, Wurtemburg, Baden Düşesliği, Bavyera, Avusturya ve Romanya duraklarında özel karşılama törenleri hazırlamış, ayrıca dönemin ünlü gazetecilerinden "Edmond About" ile "Henri Opper de Blowitz"e yolculuk için çağrıda bulunmuştu. Edebiyatçıları ise, "Alphonse Daudet"nin oğlu "Leon Daudet" temsil ediyordu.

Gazeteci "Edmond About" 1826 yılında Dieuze'de doğmuştu. Dönemin de en iyi gazetecilerinden biri idi. Nitekim yaptığı bu yolculuk sonucu "Pontoise'dan İstanbul'a" adlı eserini yazmıştı. Blowitz ise "Bohemyalı" idi. Paris'te "London Times" gazetesinin muhabirliğini yapıyordu. Ayrıca yolculuğa üç Alman gazeteci daha katılmıştı.

Nagelmackers'in bu yolculuk için hazırlattığı lüks katar, bir lokomotif, bir tanker, bir posta furgonu, iki yataklı vagon, bir yemekli vagon ve bir de bagajlarla yiyeceklerin konulduğu diğer bir furgon. Lokomotif bu yolculuk için özel olarak hazırlanmış ve "Westighouse" frenleri ile donatılmıştı.

Vagonların içi ise harikaydı, lambriler Hint meşesi ve akaju üzerine yapılmış markütörilerden oluşuyordu. Akşam yatak halini alan kanapeler deri ile kaplanmıştı. Pencereler o kadar iyi yapılmıştı ki, kapatıldığında içeriye soğuk veya sıcağın girmesine olanak yoktu. Perdeler özel damaskoydu, kordonlar ise ipekten örülmüştü. Akşam, koltuk ve kanapeler yatak haline getirildiğinde, üzerlerine konan örtüler halis ipekten battaniyeler ise özel İngiliz yünündendi.

Nagelmackers, bu yolculuk için hiçbir masraftan kaçınmamış ve gerçek "Lüks" bir yolculuk için herşeyi yapmıştı.

Tuvaletler o dönem, Avrupa ve Amerika'daki büyük otellerinkiler örnek alınarak yapılmıştı. Örneğin tuvaletler tek kişiye özel olarak planlanmış, lavabolar çiçekli porselenden, tuvalet masalarının üzeri italyan mermerindendi.

1945 yılından bir ilân.

Bunların üzerlerine, kokulu sabunlar, kristal şişelerde kolonya, temiz havlular, dekoratif vazolarda çiçekler konmuştu. Banyo ve lavabonun her kullanılışından sonra, görevli personel buraları derhal temizliyordu. Kişisel lavaboların hepsi, akaju bir mobilya içinde idiler.

Yemek vagonu ise, dönemine göre özenilerek dekore edilmişti. Kadın ve erkekler için ayrı ayrı iki ufak salon bulunuyordu, salonlar tamamen XV. Louis stilindeydi, köşedeki bar ise, erkeklerin emrindeydi.

Yemek zamanını haber vermek için, personel gümüş'ten yapılmış, bir çanı kapıların önünde tıngırdatıyorlar ve "Bayanlar Baylar yemek hazır" diye sesleniyordu.

Yemek, vagon restoran'da tam bir rüya âlemi içinde geçiyordu. Salon kristal ve bakır'dan yapılmış gaz lambaları ile aydınlatılmıştı. Bu ışığın gölgeleri arasında, güzel sanatlar akademisi talebelerince Yunan Mitolojisi'ne bağlı olarak yapılmış resimler, insanın kendisini rüyalar gemisinde hissetmesine neden oluyordu. Masaların üzerine "Delacroix"nın original desenlerinden, küçük yaldızlı çerçeveler konmuştu. Çatal bıçak ve kaşıklar masif gümüşten, porselen tabaklar ise markalı idi.

Akşam yemeğinin menü'sü, Nagelmackers'in hiçbir treninde görülmeyen çeşit ve bollukta idi. Havyar, istiridye, ıstakoz, av etleri, kav'dan özel şaraplar, şampanya ve havana püroları.

Yemekten sonra herkes yataklarına çekildi. Gün ışımadan tren Strasbourg'a vardı. Protokol'a dahil kişilerce istasyonda karşılandı. Güneşin doğması ile yolcular kalkarak ağır storları açmağa üstlerindeki, o güzelim ipek örtülerden kurtulmağa çalıştılar. Lüks tren Avusturya - Macaristan sınırını Simbach'ta geçerek öğleden sonra, Avrupa'nın müzik ve san'at şehri, görkemli "Viyana"ya girdi.

Trenin girişini garda imparatorluk orkestrası bekliyordu. Orkestra burada nefis bir konser verdi, hele "Mavi Tuna" bu konserin sanki tacı

93 yıllık bir Yataklı Vagon Restoranı Menüsü:

İstiridye
Kaplumbağa Çorbası
Oğlak butu
Somon Alabalığı
Piliç
Istakoz
Domalan mantarı
Çulluk
Kaz ciğeri ezmesi
Dondurma
Meyvalar
Tatlı

-idi. Konserden sonra yolcular Budapeşte'ye hareket edecek trene bindiler, bir süre sonra iki vadinin yeşillikleri arasında süzülen "Tuna" nehrinin görkemli halini sindire, sindire seyrediyorlardı.

Szegedin'de Nagelmackers, yolculara olmayacak bir sürpriz hazırlamıştı. Bir grup Romanyalı çingene yöresel giysileri içinde trene binmiş ve başlarında orkesra şefi "Onody Kahnian" olmak üzere iki saat süreyle çalmış ve oynamışlardı. Nagelmackers'in treni ve onun ünlü yolcuları, artık Dracula'nın memleketi içinde yolculuklarını sürdürüyorlardı. Yolcuların bu tatlı ve rüyamsı halleri arasında, tren Avrupa'nın küçük Paris'i diye adlandırılan, Romanya'nın Bükreş kenti garına yavaş yavaş girdi. Burada yolcular ve tren biraz dinlendikten sonra çok yakındaki son durakları "Giurgiu"ya hareket ettiler.

Lüks trenin rahatlığı, şimdilik burada son buluyordu, burada yolcuları "Tuna" nehrinin karşı kıyısındaki "Rusçuk" kentine getirecek olan ilkel bir deniz aracı bekliyordu. Nitekim, yolcular karşı kıyıya geçtikten sonra, "Varna" limanına kadar seyahat edecekleri, o güzelim ve lüks trenin ardından, yedi saatlik bir yolculuk için normal bir trene binmek zorunda kaldılar.

Yedi saat sonra, Karadeniz'in güzel limanlarından "Varna"da rüzgara karşı mavilikleri seyrediyorlardı.

Limanda kendilerini, hiç de hoş olmayan, eskimiş ve yaşlı, ama kedisinden emin (veya bana öyle geldi) "LloydAustro-Hongrois" firmasına ait "Espero" adlı bir gemi bekliyordu. Yolcular bu yaşlı geminin merdivenlerini gıcırdata, gıcırdata, yavaş yavaş güvertesine çıktılar. Hiç kimse kamarasına gitmek istemiyor, yolculuklarının sonucu görecekleri "Hayal Şehir" Constantinople'ı şimdiden düşlerinde yaratıyorlardı. Ama daha onbeş saat vardı, o da geçti... 9 Ekim 1883 günü 81 saat ve 40 dakika süren bir yolculuktan sonra Constantinople'a, dünyanın incisine gelmişlerdi. Yolcular, M. Flamand'ın yönettiği, Pera'daki "Grand Hotel de Luxembourg"a yerleştiler ve hemen kenti gezmeğe başladılar. Dolmabahçe Sarayı, Çırağan Sarayı ve Topkapı Sarayı'ndaki hazine bölümü, ilgilendikleri yerlerdi.

Nagelmackers, düşlerinde bir kez daha başarıya ulaşmış ve yeni bir dünya içinde, yeni bir parkuru daha, zengin yolculara sunmayı başarmıştı.

Orient - Express yolcuları arasında, ikisi anlatılmaya değer; Kalust Gülbenkyan ve Sir Basil Zaharoff.

Gülbenkyan sürekli bu tren ile yolculuk yapardı. Her türlü işte parmağı olduğu ve komisyon da aldığı için adı; Mister % 5'ti. Sir Basil Zaharoff ise her zaman 7 numaralı kompartımanı kullanırdı, kendisine "Ölüm Tüccarı" adı takılmıştı. Bilindiği gibi Sir Basil Zaharoff aslen Muğlalı olup, orada doğduktan sonra, İstanbul'a gelmiş, Tatavla'ya (şimdiki Kurtuluş) yerleşmiş bir "Rum" aile'nin çocuğudur ve asıl adı Vasil Zahariaş'tır.

Nagelmackers bu parkurunda da başarılı olduktan sonra, yeni bir atılımda daha bulundu ve 1892 - 1914 arasında tren yolculuğunun "Altın Yılları"nı başlatacak "Compagnie Internationale des Grands Hotels"i 1892 yılının başında kurdu.

Bu şirketin tüm çalışmalarını da, Wagons - Lits ekspreslerinin güzergahları üzerinde, "Palace Hotel"leri yapımı için topladı. İşte bu çalışmalardan sonra, Avrupa'nın muhtelif kentlerinde, Mısır'da, hatta Çin'de şirket tarafından inşa edilen "Palace Hotel"leri şunlar oldu:

Pariste	Elysee Palace
Kahire'de	Ghezireh Palace
İstanbul'da	Pera Palace
Bosfor'da	Tarabya Summer Palace
Monte Carlo'da	Riviera Palace
Nis'te	Cimiez Riviera Palac

(Bu otele İngiltere kraliçesi Victoria inmişti.)

Lizbon'da	Avenida Palace
Abbazia'da	Malaga Palace
Ostende'de	Royal Palace

Nef'î'nin Kirli Nigârı

HALİL ERDOĞAN CENGİZ

Nef'î'nin *Sihâm - ı Kazâ* adlı ünlü hiciv dergisinde en çok adı anılan; bir başka deyişle, hiciv oklarına en fazla hedef olan kişilerden biri, hattâ birincisi Kirli Nigâr'dır. İlk önce Kirli Nigâr'la ilgili kıt'aların en edeplilerinden ikisine göz gezdirelim. Nef'i şunları söylemektedir:

Gireli pençe - i endîşeme şemsîr - i suhen
Bir mubâriz taleb eyler yürürüm merdâne
Bilmem er kalmadı mı arsa - i ma'nadâ dahi
Her iki hamlede bir kahbe çıkar meydâne

(Söz "şiir" kılıcı, düşüncemin pençesine girdi gireli, karşıma çıkıp benimle dövüşecek birini diler, merdâne yürürüm. Bilmem ki artık mânâ arsasında er mi kalmadı da, her iki hamlede bir karşıma bir -er değil de- kahpe çıkıyor).

Kahbe hicvine tenezzül mü ederdim ammâ
Bir kazâ ile bu da tab'ıma çespân düşdü
İktizâ eyledi bir kahbeye bir kıt'a dedim
Bir alay fâhişeye gayret - i akrân düşdü

(Ben bir kahbeyi hicvetmeye hiç tenezzül eder miydim? Ama, bir kazâ eseri, tabiatıma uygun düştü. Öyle gerektiği için, bir kahpe hakkında bir kıt'a söyledim; bir sürü fâhişeye akranlarının gayreti düştü) [1]

Nef'î'nin kahbe diyerek seslendiği kişi Kirli Nigâr'dır. Bu bellidir. Fakat, onu korumaya, kayırmaya kalkışan bir alay fâhişenin kimlerden oluştuğu, bu kıt'alardan çıkarılamamaktadır.[2]

Bir başka kıt'ada ise Nef'î açıklamalarını şöylece sürdürmektedir:

Ne keder verse gerek Kirli Nigâr'ın hicvi
Gerçi deryâ gibi tab'ım bulanup cûş etdi
Ben de hicv eyledim ol forku nihâyet diyeler[3]
Cevher - i nazmını bir kahbeye mengûş etdi

Bu kıt'adan anlaşıldığına göre, Kirli Nigâr, Nef'î'yi hicvetmiştir.[4] Ancak, Nigâr'ın hicviyeleri Nef'î'yi üzecek, kederlendirebilecek şeyler değildir. Fakat, yine de, Nef'î'nin bir denize benzeyen tabiatını coşturup bulandırmaya yetmiştir. Nef'î de onu hicv etmiş ve yaptığı işi şöylece değerlendirmiştir: Nihâyet, benim için deseler deseler, şiirimin incisini bir kahpenin kulağına küpe etti derler.

Ne var ki bu hicviye o yosmanın kulağına küpe olmamış ve Nigâr, Nef'î'yi hicvetmeyi sürdürmüştür. Aşağıdaki kıt'a bu gerçeği ortaya koymaktadır:

Bir iki kıt'a dediyse tutalım Kirli Nigâr
Şâir olsun mu ya andan Gerede orfanası[5]
Ne .....lar kodum ammâ yine ister kahbe
.. doymaz bir ....dan kazığa saplanası

Nigâr, Nef'î'nin karşısında yalnız değildir. Onu kışkırtanlar, sen de Nef'î'yi hicvet diye saçını pürçeğini yolanlar bulunduğunu şu kıt'adan anlamaktayız:

Cem' olup Kirli Nigâr ın başına birkaç kekez [6]
Sen de hicv et diyü saçın pürçeğin hep yoldular
Girdiler bir şâ'ir - i sâhirle cenge âkıbet
Leşker - i câdû gibi sihr ile mağlûb oldular[7]

İşin bu raddeye gelmesinden sonra Nef'î, Kirli Nigâr'a yazdığı hicviyelerde sözden perdeyi iyice kaldırmış ve hemen her kıt'asında onu fâhişe ya da kahbe gibi bir sıfatla nitelemeyi sürdürmüştür. Nef'î'nin Kirli Nigâr'a yönelik bu tarz hitaplarının en edeplilerinden bâzıları şunlardır:

- Bir denî kahbe idi tâ ezelî Kirli Nigâr
- Bî - hûde sanma hicvini ey Kirli fâhişe
- Aceb sâhib - tekellüf kahbedir Kirli Nigâr el - hak
- Dinle ey fâhişe - i ..... ey Kirli Nigâr
- Ey Kirli kahbe ger gicidiyse.... .....
- Lâfı ko ey Kirli Kahbe pek bilir yârân seni
- Bin kıt'a dese gam yemem ol Kirli orosbî
  Kim okur o puştun dediği nazm - ı dürüştü

Nef'î, bunlarla da yetinmemiş; Kirli Nigâr'ı - adlarını da verdiği - değişik erkeklerle yatıp kalkan, üstelik erkeklere kadın bulan bir aracıya da sâhip olan bir orta malı gibi gösteren kıt'alar da yazmıştır. Bunlardan üç beyte ve bir kıt'aya bakalım:

Bir Nigâr'ı var imiş Itrî - i meczûbun kim
Her şeb ol mülhid - i har ana çözermiş kuşağı [8]

Nice mestûre geçersin bize ey Kirli Nigâr
Seni mestâne Nihâlî Çelebi .....di mi [9]

Şâ'ire bir kahbe peydâ oldu şimdi Rûm'da
Kim ana pâzeng olan Şâh - ı Acem câsûsudur [10]

Dalle bir fâhişe sevmiş lakabı Kirli Nigâr [11]
Fevri Itrî dahi çatmış pujeveng olmuş ana
Âşıkının gözü eğri pujevengi meczûm
Kendi nolmak gerek ol Kirli orosbî acabâ [12]

Kirli Nigâr Hanım Kimdir?

Görebildiğimiz kadarıyla, Kirli Nigâr'ın kim olduğunu merak edip bir değerlendirme ortaya koyan ve "Kirli Nigâr, o asırda şöhret bulmuş Geredeli bir bayan şâirdir" diyen ilk kişi Ebüzziyâ Tevfik'tir.[13] Bu değerlendirme doğru göründüğü ve doğru kabûl edildiği için, konu üzerine eğilen olmamış; Saffet Sıdkı'nın *Nef'î ve Sihâm - ı Kazâsı* adlı eserinde (s:25), son derece açık bir ifâde ile: "Nâdirî ..... Sihâm - ı Kazâ'da Kirli Nigâr adıyla geçer" demesi de inandırıcılık kazanamamıştır.[14] Böyle bir durumun ortaya çıkmasında, eserde dizgi yanlışlarının fazlaca görülmesinden daha çok, Saffet Sıdkı Bilmen'in Kirli Nigâr'ın niçin kadın değil de erkek ve o erkeğin de niçin Ganîzâde Nâdirî Mehmet Efendi olduğu yolunda bir değerlendirme ortaya koymamasının hattâ en küçük bir ip ucu bile vermemesinin rol oynadığı düşünülebilecektir. Aynı kıt'anın bâzı yazmalarda Kirli Nigâr Hakkında, bâzılarında da Ganî - zâde Hakkında başlığı altında görülmesi de, Saffet Sıdkı'nın başlıkların farklılık ve aldatıcılığı yüzünden gerçeklere uymayan bir fikre kapıldığı izlenimini bırakmış; diğer taraftan Nef'î'nin hicvettiği Gürcü Mehmet Paşa'yı daha sonra Sadrâzam olan bir başka Gürcü Mehmed Paşa ile karıştırması da bu izlenimi kuvvetlendirmiş olabilecektir. Sebeb her ne olursa olsun, en yetkili kalemler bile, S. Sıdkı'nın eserini ve aynı kıt'anın kimi yerde Ganî - zâde, kimi yerde Kirli Nigâr başlığı taşıdığını gördükleri hâlde, Nef'î'nin Geredeli Nigâr (veya Zeyneb) adlı bir bayan şâiri hicvettiği görüşünü terk etmemişlerdir.

Oysa Kirli Nigâr'ın kadın değil, bir erkek olması gerekmektedir.

Kirli Nigâr Niçin Erkektir?

Kirli Nigâr için yazılan aşağıdaki kıt'alara bakalım:

Eski dîvânı okunmaz neylesin Kirli Nigâr
Şi'rini şimden gerü bir başka dîvân eylesin
Itrî yazsın Dalle tertîbinde etsin ihtimâm
Çıl saçup evrâkına yer yer zer - efşân eylesin [15]

Bu kıt'adan anlaşıldığına göre Kirli Nigâr bir dîvân şâiridir. Müretteb bir dîvânı vardır. "Değil a" redifli kıt'a - i kebîrede de:

Şâ'irim derse eger şâ'ire isbât - ı hüner
Hatt - ı ta'lîk ile dîvân - ı müretteb değil a
Bâis - i şöhret olan hüsn - i edâdır suhene
Kalem - i Itrî ile cild - i müzehheb değil a [16]

denilmek sûretiyle bu bilgi doğrulanmaktadır. Halbuki ne edebiyat târihlerinde, ne de diğer kaynaklarda Nef'î'nin çağdaşı Nigâr ya da Zeyneb adlı bir bayan şâirin adına rastlanmaktadır. Hem dîvânı bulunan, hem zamânının önde gelen şâir ve devlet adamlarıyla yakın ilişkileri olan, hem de Nef'î gibi bir şâirle hiciv düellosuna kalkışan bir kadın şâirin adının hiç bir kaynakta yer almamasına aslâ ihtimâl verilemeyecektir. Hiç kimse Kirli Nigârdan söz açmasa, hem Nef'î'nin ağır saldırılarına uğradıkları, hem de Kirli Nigâr'ın yanında yer aldıkları muhtelif hiciv kıt'alarından anlaşılan Nev'î - zâde Atâyî, özellikle *Zübdetü'l - Eş'âr* gibi bir eser kaleme almış bulunan Kaf - zâde Fâizî gibi kişilerin Nigâr Hanım'ı unutamayacaklarından şüphe edilemez. Bu yüzden Nigâr adlı bir kadın şâirin Nef'î'nin zamânında yaşamadığını kabûl etmek gerekmektedir.

Ehl - i ilmim şâ'irim derse eger Kirli Nigâr
Hoş kabûl etdik sözün isbât ederse bî - hilâf
İlmi var ise niçün tefsîri çıkmaz ortaya
Şâ'ir ise ya nedir ol yâve şi'r - i pür - güzâf

Bu kıt'a Nigâr Hanım'ın bir din bilgini olduğunu ya da kendini öyle tanıttığını ortaya koymakta; "değil a" redifli kıt'adaki: *Ehl - i ilmim der ise başına çalsın ilmin / Sâir erbâb - ı suhen cehl - i mürekkeb değil a* beyti de bir kez daha onun bilginliği konusuna değinmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunda bilginler sınıfı erkeklerden oluşur. Burada tefsîr söz konusu olduğuna ve tefsîr yazmış bir Nigâr Hanım da bilinmediğine göre, bu bakımdan da Nigâr'ın kadın olmaması gerekmektedir. Aynı şekilde: *Kahbe teftîşine me'mûr olalı Bahsî - i har / Kail olduk hele bin cân ile vaz' - ı feleğe* beyti de Nigâr'ın erkek olduğuna ışık tutmaktadır. Beyitte adı geçen Bahsî Efendi, asıl adı Mehmed bin Yûsuf olan, Dârü'l - hadîs - i Süleymâniye'ye kadar yükselmiş bir müderristir. Daha sonra kadılığa geçmiş, İstanbul kadısı ve Anadolu kazaskeri olmuş, H. 1033 (M. 1623/1624)'de ölmüştür.[17] Osmanlı İmparatorluğunda teftiş mekanizması devlet görevlileri için işletildiğine ve bayan memur çalıştırılmadığına göre de Nigâr'ın erkek olması icâb etmektedir.

Olmaz ol Kirli orosbî gibi puşt ammâ anı
Kimse bilmez tut ki başı örtülü avretdir ol
Benzemez ana ne Kaf - oğlu ne sâir kahbevât
Belki Nev'î - zâde'den dahi beter epşetdir ol

Bu kıt'ada gördüğümüz "tut ki başı örtülü avretdir ol" (Sanki farzet ki başı örtülü kadındır o ibâresi ise, Kirli Nigâr'ın kadın olmadığını belirten önemli ipuçlarındandır. Çünkü o çağda, doğal olarak, kadının başının örtülü

olması gerekmektedir. Bu yüzden de "tut ki" demeğe ihtiyaç yoktur. Ayrıca, Nef'î'nin Nev'î - zâde Atâyî, Kaf - oğlu (Kaf - zâde Fâizî) gibi devrin tanınmış şâir ve bilginlerine kahbevât (kahpeler) dediği ortada durduğuna göre, Nef'î'nin her kahbe dediğinin kadın olmadığının da göz önünde tutulması gerekecektir.

Kaldı ki Nef'î'nin, bir yandan Nigâr'ın kadın olduğu izlenimini güçlendiren küfürlere yer verirken, bir yandan da o küfürlerin içinde Nigâr'ın kadın olmadığını belirtir ip uçlarını, nükteli bir anlatımla ortaya koyduğu da görülmektedir: *Tîg - i hicvimden kaçıp Itrî - i mülhid cin gibi / Girdi gitti fercine Kirli Nigâr'ın yok yere* beyti bunun tipik bir örneğidir. Ferc aslında hem kadının hem de erkeğin cinsiyet organı anlamında ise de sonradan sâdece kadınlar için kullanılır duruma gelmiştir. İkinci mısra'daki "yok yere", ilk bakışta boşuna, nâfile yere, hiç bir yararı olmadığı gibi bir anlamda kullanılmış gözükmektedir. Ancak, hicvedilen kişinin kadın değil de erkek olması durumunda, elbette kasdedilen anlamda ferci olmayacak, Itrî de yok yere yani mevcut olmayan yere girmiş, diğer bir anlatımla girmemiş ve dolayısıyle Nef'î'nin hiciv kılıcından kurtulamamış bulunacaktır.

Zâten "Dalle bir fâhişe sevmiş lakabı Kirli Nigâr" mısraına dikkatle bakıldığında da, burada bir ismin değil, bir lakabın söz konusu olduğunun açıklandığı kolayca anlaşılmaktadır. Hemen hatıra gelen soru ise şu olmaktadır: Şâyet Kirli Nigâr bir lakap ise lakap da Türkçe sözlükte belirtildiği gibi "Bir kimseye kendi adından ayrı olarak sonradan takılan ve o kimsenin bir özelliğinden kaynaklanan ad" ise, Nef'î bu yakıştırdığı lakabla neyi kastetmiş olabilir? Sâdece "Kirli, pasaklı, pis, mülevves Nigâr" gibi, daha çok bir kadına yöneltilebilecek bir anlam, kanaatımızca, Nef'î'nin zekâ ve nüktedânlığını basite indirgemek olacaktır. Öyle görünüyor ki tevriye ve îhâm sanatlarını başarıyla kullanan Nef'î, "kir"in erkeklik organı anlamından hareketle, erkeklik organı bulunan güzel yani edilgen eşcinsel yakıştırmasını hatıra getirmektedir. Hicviyelerinin birinde: *Yazık değil mi Kîrli Nigâr'a o hüsn ile / Kim peykerini düşde gören ihtilâm olur* dediğine bakılırsa; Nef'î'nin, Ganî - zâde'nin güzel yüzlü bir kişi olması dolayısıyle böyle bir yakıştırmayı uygun gördüğü düşünülebilecektir. Doğal olarak, Ganî - zâde Efendi'nin cinsiyet bakımından, Kirli Nigâr yakıştırılmasıyla anlatıldığı gibi bir kimse olmadığını açıklamaya ihtiyaç görülmemektedir.

Gerede Orfanası Kirli Nigâr, Niçin Ganî - Zâde Efendi'dir?

Gerek "değil a" redifli kıt'a - i kebîrede, gerek diğer hicviyelerde şâir, kadı, tefsir yazarı ve bilgin olduğuna değinilen Kîrli Nigâr'ın kimliğini, güvenilir biçimde tesbite yarayabilecek tamamlayıcı bilgiler, derli toplu biçimde, Nef'î'nin Gürcü Mehmet Paşa'ya hitâben kaleme aldığı "a köpek" redifli kasîdede yer almaktadır. Çünkü bu hicviyenin 29'uncu beytinden başlayarak 25 beyit boyunca anlatılan kişi Kîrli Nigâr'dır. Bu beyitlerin en edeplilerinden ve Kîrli Nigâr'ın kimliğini belirlemeye yarayacak ip uçlarını kapsayanlardan birkaçını gözden geçirelim ve düşüncelerimizi altına ekleyelim.

(I)

Sonra duydum seni ol fâhişe kişkirdiğini [18]
Hak belâsın vire ol fâhişeye hem a köpek

Burada "a köpek" diye kendisine seslenilen sadr - ı a'zam Gürcü Mehmed Paşa, bir fâhişe ile bir araya getirilmesi hemen hemen mümkün olmayacak bir kişidir. Çünki kendisi kadındır. Ayrıca bu kasîdenin kaleme alındığı yaklaşık 370 yıl kadar önceki bir zamanda, bir fâhişenin çatkapı sadr - ı a'zamın yanına gidip kendisini onun bunun aleyhinde kışkırtabilmesi de olağan sayılamayacaktır. Bu yüzden bu beyit Nigâr'ın kadın olmadığının ve ayrıca Ganî - zâde'nin Gürcü Mehmed Paşa'yı Nef'î aleyhinde kışkırttığının belirtileri arasında değerlendirilmelidir. Çünkü bilgin oğlu bilgin bir şâir, kadı ve müderris olan Ganî- zâde hem sadr - ı a'zamla rahatça görüşebilecek, hem de onu Nef'î aleyhinde kışkırtabilecek durumdadır.

(II)

Gerede orfanası Türk gelini Kirli Nigâr
Görünür âleme monlâ - yı mu'ammem a köpek [19]

Birinci mısrada Ganî - zâde'ye "Gerede orfanası" denilmesi, babası Abdülganî Efendi'nin Gerede'li olmasındandır. İkinci mısrada ise Kirli Nigâr'ın cümle âleme başı sarıklı molla olarak göründüğü belirtilmektedir. O devirde bir kadının başına sarık sarıp kendisini monlâ olarak tanıtabilmesi imkânsızdır. Ganî - zâde ise, ilmiye sınıfına mensup başı imâmeli bir molladır.

(III)

Evvelâ mahkeme olur mu o evde kim ola
..... a köpek

beytinden anlaşıldığına göre de Nigâr, mahkeme kurup yargılayıp karâr verebilecek bir kimsedir. "Değil a" redifli kıt'ada yer alan: *"Kaadiyim derse eger mahkemeye lâzım olan / Dil - ber - i bâde - keş ü cân - ı leb - â leb değil a"* [20] beyti de aynı bilgiyi tekrarlamaktadır. O dönemde kadın yargıç yoktur; Ganî - zâde Efendi ise en üst düzeydeki kadılardan biridir.

(IV)

Kahbe on beş seneyi geçdi ki tefsîr yazar
Hîç bir harfini görmüş mü bir âdem a köpek

Ganî - zâde'nin Beyzâvî Tefsîri üzerinde tamamlanmamış bir hâşiyesinin bulunduğu hemen bütün kaynaklarda yer almış bilgilerdendir. Atâyî'nin açıkça belirttiğine göre Nâdirî, tefsîrini Bakara sûresinin ortalarına kadar yazabilmiştir. Bâzı kaynaklar

tefsîrin Âraf ya da En'âm sûresine kadar yazıldığını belirtmişler ise de, Ganî - zâde'nin en yakınları arasında yer alan Nev'î - zâde'nin söylediklerine inanılması daha yerinde olacaktır kanaatındayız. Kaldı ki En'âm, altıncı; Arâf yedinci sûre olduğuna göre eserin yazımında önemli bir ilerleme olmadığı açıktır.

(V)

Nice müftîyi eşekk etmiş o bir câdûdur
Sana ne ey har - ı lâ - yüfhem ü sersem a köpek

beytini daha iyi anlayabilmek için, Nef'î'nin, Bahsî Efendi'ye seslenen aşağıdaki kıt'asını hatırlamakta yarar vardır:

Beni nice har eder dersem eğer Kirli Nigâr
İşte bir harlığın ey Bahsî Efendi budur
Biricik var sor anın mekrini Sun'ullâha
Nice müftîyi eşekk etmiş o bir câdûdur

Nef'î'nin "har etmek", eşek etmek (eşek durumuna sokmak) ve "eşekk etmek" (çok şekk, şüphe, tereddüt sâhibi etmek) anlamları üzerinde kelime oyunu yaptığı bu örneklerde sözü edilen müftî yani şeyhülislâm Sun'ullâh Efendi, Ganî - zâde'nin kayın pederidir. Na'îmâ, H. 1012 yılı olayları başlıklı bölümünde Nâdirî'nin Sun'ullâh Efendi'nin dâmâdı olduğunu açıklamaktadır.[21] Nef'î, ayrıca "a köpek" redifli hicviyesinin bir başka beytinde de: "Neler etmiştir o bî - çâre kayın atasına" diyerek aynı konuya değinmektedir.

(VI)

Ya nedir âh o ta'bîri güzel Şeh - nâme
Rûh - ı Firdevsî - i merhûm ola hurrem a köpek

beytinde sözü edilen Şeh - nâme de, Nâdirî ile ilişkilidir. Çünkü adıgeçenin, II. Osmân için 2000 beyte yaklaşan bir Şeh - nâme yazdığı bir gerçektir.

(VII)

..... orosbîdir o!
Şimdi olmuş tutalım sadr - ı mu'azzam a köpek

beytindeki "sadr" yani kazaskerlik mevkii de Ganî - zâde'nin durumuna uymaktadır.

Aynı hicviyenin bir yazmada Kirli Nigâr, bir başkasında Ganî - zâde için başlığı altında görülebilmesi de değerlendirmemizi doğrulayan belirtiler arasındadır. Çünkü Kirli Nigâr adında gerçek bir kişi yaşamamıştır. Son olarak Nef'î'nin Bahsî'ye hitâben yazdığı aşağıdaki kıt'aya bakalım:

(VIII)

Sana Bahsî Efendi sad tahsîn
Görmedim bir senin gibi dâver
Olalı yine şehre sen hâkim
Kahbelik Nâdirî tahallüs eder

Öyle sanıyoruz ki Nef'î, kahbe dediği kişinin Nâdirî mahlasını kullandığını burada apaçık belirtmektedir. Son mısraın: *Kahbelik Murâdî tahallus eder* şeklinde kabûl edilerek, Nef'î'nin IV. Murâd'ı hicvettiğinin ve bu yüzden öldürüldüğünün ileri sürülmesi yanlıştır, yakıştırmadır. Çünki her şeyden önce Nâdirî kaldırılıp yerine Murâdî yazıldığında mısraın vezni bozulmaktadır.

Görebildiğimiz kadarıyla, *Sihâm - ı Kazâ*'nın belge değerine ilk olarak: "Tarihe mal olmuş hicvin vesika olarak değerlendirilmesi şüphesiz yerinde bir teşebbüstür. Bu suretle yeni bazı hakikatlerin elde edileceği de âşikârdır" diyerek işâret eden kişi Saffet Sıdkı Bilmen olmuştur. Fakat o hicivleri bilim açısından değerlendirip o zamana dek dikkati çekmeyen birçok yeni bilgiyi ortaya koyan kişi Prof. Dr. Abdülkadir Karahan'dır. Bu değerlendirmemiz, onların belirlediği yolda atılmış bir adımdan ibârettir. ☆

Burada, *gayret* kelimesinin: Nâmûsa, şerefe, haysiyete dokunan durumlarda duygulanmak ve harekete gelmek; taraftarlık etmek, arka çıkmak; kıskanmak gibi anlamlarının göz önünde tutulması gerekmektedir.

Nef'î'nin karşısında, kendisine düşmanca hareket eden hattâ öldürülmesine sevinen küçümsenemeyecek bir topluluğun bulunduğu gerek muhtelif hiciv kıt'alarından, gerek *Na'îmâ Târîh*'ndeki "Şâir Nef'î'nin Katlı" başlıklı bölümden anlaşılmaktadır. *Sihâm - ı Kazâ*'dan çıkarılabildiği kadarıyla, düşmanlarının birkısmı Kâf - zâde Fâizî, Nev'î - zâde Atâyî, Ganî - zâde Nâdirî ve hattâ Şeyhülislâm Yahyâ Efendi gibi devrin bilgin şâirlerinden oluşmaktadır. Nef'î'ye : "Ulemâ düşmeni bir hâin - i bî - dînsin sen" diye seslenilmesi de bu yüzdendir. Riyâzî'nin yanı sıra Tıflî, Itrî, Şîrâzlı Anka gibi şâirler de Nef'î'nin karşısında yer alanlar arasında sayılabilecektir.

Fork kelimesi Hulki Aktunç'un ve Ferit Devellioğlu'nun Argo sözlüklerinde gözümüze ilişmemiştir. Tosya'da kullanılan ve ağır bir hakaret ifâde eden *hork* kelimesi ile aynı anlamda olduğu düşünülebilecektir.

Nef'î, bir başka kıt'asında: "Neyleyim ey Kirli Kahbe bilmedin mikdârını / Sana bildirdim seni bir mısra'ın tazmîn ile / ... - i hicvi böyle sık sık basdığım ma'zûr tut / Oynaşı çok kahbeyi zîrâ ..... ler kîn ile" diyerek, Kirli Nigâr'ın bir mısra'ını tazmîn etmek suretiyle, onun silâhını ona karşı kullandığını açıklamaktadır. Öte yandan: "Bayır turpunun yararı (nef'i) yoktur diyorlar" yahut "Mecliste turpun yararı (nef'i) yoktur deme", "Yellendikçe çıkan nef'i (a. yararı, b. Nef'î) değil mi?" anlamındaki beytin de Kirli Nigâr tarafından Nef'i için yazıldığı söylenmekteyse de, bunun doğruluğunu ya da yanlışlığını belirtir güvenilir bir bilgiye rastlanmamıştır.

Tanıdığı herkesi pisliğe bulaştırmak isteyen, böylece adam sırasına karışmak isteyen ruh hastaları vardır. Nef'î'nin böyle bir kişi olmadığını anlayabilmek için karşısındakilerin Nef'î aleyhindeki tutum ve davranışlarının, Nef'î için yazdıkları hicviyelerin de araştırılıp ortaya konulması gerekmektedir.

Orfana: Anadolu'da, hizmetçi; İstanbul'da yosma, hafifmeşrep kadın anlamında kullanılan, yabancı kökenli bir kelimedir. 1890 basımlı Redhouse'da kelimenin her iki anlamıyla da Yunanlılar için kullanıldığı belirtilmektedir.

Kekez, kekiz (Kef, kef, ze ile): Eskiler bu kelimeyi genez olarak da okumaktadırlar. Ancak *Bianchi*'de (s: 621, C:2) bu kelime: a) kiekiez, s. t. Sodomite qui se prostitue (Jeune garçon), b. guenez, adj. t. facile, accommodant gibi iki ayrı şekilde yer aldığına göre; bu mısra'daki gibi bir anlamda kullanıldığında, argo sözlüklerinde görülen kekez okunuşu doğru olsa gerekir.

Burada sözü edilen kişiler, ikinci dipnotta değinilenler arasında aranmalıdır. Nef'î, kıt'alarının birinde: "İttifak edip bizi hicv etmeğe cem' oldular / Tıflî vü Kaf - oğlu Nev'î - zâde hep oğlan uşak" demek süretiyle konuya bir parça daha açıklık getirmiş olmaktadır.

Itrî: Şîrâzlıdır İran'da yetişmiş, Mısır ve Şâm'da dervişâne dolaştıktan sonra Anadolu'ya ve İstanbul'a gelmiş; Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin himâyesine mazhar olmuş; bir süre müderrislik görevinde bulunduktan sonra kadılığa geçmiş, H. 1032 (M. 1622/23)'de Ergene kadısı iken ölmüştür. Şâirdir. Yahyâ Efendi Rumeli kazaskeri iken onun kâtipliği görevinde de bulunmuştur (N. Atâyî. *Zeyl - i Şakayık*. s: 674 - 675).

Kuşak çözmek: Eskiden, erkekler

tarafından "nikâhlımdan başkasıyla yatmadım" anlamında "harama kuşak çözmedim" şeklinde kullanılırdı.

9 Nihâlî: Asıl adı Mehmed'dir. Müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuş, İstanbul kadısı iken 5 Muharrem 1027'de ölmüştür. Nev'î - zâde'nin: "Sudûr - ı ulemâ ile huşûnet üzere mu'âmele itmegin iki üç def'a ma'zûl ve matrûd olmuş iken mükerreren nefy ile isbât - ı vücûd itmişdi. Heft - hân - ı Rüstem'den nişân virür, ma'rekeleri elsine - i nâsda mezkûr ve tîg - i gamgamdan dem utur âteş - pâre kıt'aları cönklerinde mestûrdur" cümlelerinden (*Zeyl - i şakayık* s: 619, 620); sözünü esirgemeyen, hiciv kıt'aları yazan bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Bu beytin, kaba ve küfürlü anlamıyla değil, mecâzî anlamıyla; Nihâlî'nin bir yerde Kirli Nigâr'ı bir kıt'a ile mat ettiği gibi bir anlamda düşünülmesi gereklidir. Buradaki beytin devâmında yer alan: "Sonra bir kıt'ada ey kahbe - i bî - âr yine / Hem.... hem depen üstüne seni dikmedi mi" mısra'ları da Nihâlî'nin Kirli Nigâr'ı hicvederek kötü bir duruma düşürdüğünü belirtmektedir.

10 Acem şâhının câsûsudur denilen kişi Şirâzlı Itrî'dir.

11 Dalle (dat, lâm, güzel he ile): Bu kelimenin dalle, dille gibi okunuşlarından hangisinin doğru olduğunu gösterir harekeli bir *Sihâm - ı Kazâ* nüshasına rastlamış değiliz.

12 Nef'î, Haylî Bey için yazdığı bir kıt'ada: "Bir denî puşt iken ol gözleri eğri pezeveng / Şimdi haylî bok olup şöhre - i yârân olmuş" dediği bilinmektedir. Ancak Nef'î'nin, Şirâzlı Anka için de: "Gidinin gözü de eğri yalnız kaşı değil" dediği, Anka'nın Itrî'nin hemşehrîsi ve dolayısıyle yakını olduğu gibi hususlar göz önünde bulundurularak burada Şirâzlı Anka'nın kasdedildiği üzerinde durulabilecektir.

13 Ebüzziyâ Tevfîk. *Nef'î*, İstanbul 1311. Bâzı yanlış ve noksanlarına rağmen, hâlen Nef'î hakkındaki en eski ve okunması gerekli inceleme durumundadır. Bundan sonra yeni bilgiler ortaya koyan en önemli çalışmalar Prof. Dr. Abdülkadir Karahan'a âittir (Yazıları, kitapları, İslâm Ansiklopedisi Nef'î maddesi). Ondan sonraki çalışmalar arasında Prof. Dr. Tulga Ocak'ın doçentlik tezi Nef'î ile *Ölümünün 350 nci Yılında Nef'î* adlı eser (Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu, Prof. Dr. Tulga Ocak, Dr. İsmail Ünver) önemlidir. Prof. Dr. M. F. Kırzıoğlu'nun Nef'î'nin ataları hakkında verdiği bilgiler de ilginçtir.

14 S. Sıdkı (Bilmen). *Nef'î ve Sihâm - ı Kazâsı*, İstanbul 1943.

15 Nev'î - zâde Atâyî, *Zeyl - i Şakayık*'ta Itrî'nin kâtipliğinin yanı sıra onun hoş - nüvîsliğinden yani hattâtlığından da bahsetmektedir. Itrî'ye dîvân yazma işinin verilmesinin münâsebeti bu olsa gerektir.

16 Kîrli Nigâr eğer hem şâirim diyorsa; şâirliğini hünerini, şâirliğini isbât etmesi ta'lîk yazı ve müretteb dîvân ile olmaz. Şiirin şöhret kazanmasına sebeb onun söylenişindeki güzelliktir. Itrî'nin kalemi ile (yani hattat tarafından) yazılması ve müzehheb (süslemeli) *cildi*, *dîvânın* içindekilerin şiir olmasını sağlamaz.

17 Nev'î - zâde Atâyî, *Zeyl - i Şakayık*, s: 686 - 687.

18 Kişkirmek: kışkırtmak demektir.

19 Kîrli Nigâr Geredeli bir köylü gelinidir ve yosmadır. Fakat, herkese başı sarıklı bir molla olarak görünür a köpek.

20 Şâyet "ben kadıyım" diyorsa; mahkeme için gerekli olan, içki içen dilberler ve ağzına kadar dolu kadehler değil ya...

21 Ganî - zâde'nin Sun'ullah Efendi'nin dâmâdı olduğu husûsu güvenilir, sağlam bilgiler arasındadır. Na'îmâ'dan başka, Ganî - zâde'yi son derece *yakından tanıyan bir kişi* olan Nev'î - zâde Atâyî de *Zeyl - i Şakayık*'ta (s: 555) aynı bilgiyi vermektedir.

Diğer taraftan *Zeyl - i Şakayık*'ta (s: 402) Abdülkerim - zâde Efendi'nin üç kızından birinin Ganî - zâde Efendi, diğerinin Kerîm Çelebi, üçüncüsünün de Abdülkerîm Efendi ile evli olduğu yolunda bir başka kayıt da mevcuttur. Aynı bilgi eserin 718. sayfasında da tekrarlanmaktadır. Bu, ayrı bir değerlendirme konusu olsa gerekir.

Alman Kültür Tarihinde Türk İmgesi-VII

Hans Schiltberger:
(Türkler) Gün Boyu Kan Döktüler, Yirmi Yaşından Küçük Olanlara Dokunmadılar

ONUR BİLGE KULA

Ömrünün çok büyük bir bölümünü (32 yıl) Osmanlı topraklarında ve çevresinde tutsak olarak geçirmiş Bavyeralı bir Alman'ın, Hans Schiltberger'in sergilediği Türk ve Türkiye imgesi bu irdemlemenin konusu.

Bu seçimin gerekçesi şu:

Hans Schiltberger, Alman Kültür çevresinde Türk imgesini en yoğun ve kalıcı etkileyen tutsakların başında geliyor. Schiltberger'in gezi yazısı (Reisebuch) 15. ve 16. yüzyılda Türklere ilişkin yayınların en önemlisi ve yaygını. Martin Luther'in önsözü ile 1530 yılında Nürnberg'de yayınlanmış olan "Türklere İlişkin Kronikler ve Betimlemeler" (Chronika und Beschreibung der Türckey) adlı yapıt bu olguyu doğruluyor.

Hans Schiltberger'in çok özet özyaşam öyküsü şöyle:

Schiltberger 1380'de Güney Almanya'nın Freising kentinde doğar. Macaristan kralı öncülüğünde Türklere karşı düzenlenen Haçlı Seferi'ne katılır. Nicobel (Bulgaristan) kenti yakınlarında Beyazıt ve kral Sigmund arasındaki savaşta (1396) tutsak düşer. Türk ve Moğollara tutsak olarak hizmet eder,

Anadolu'da, Kırım'da Kafkas ülkelerinde, İran'da, Mısır'da bulunur. 1427'de ülkesine döner. Kapsamlı gezi yazısı (Seyahatname) 1473'de Ulm'de yayımlanır.

Orta Yüksek Almanca olarak 1476'da gerçekleştirilen bu ilk ve özgün baskıyı irdelemeye temel aldım ve alıntıladığım bölümleri Türkçeye çevirdim. Yapıtın sayfaları numaralı olmadığından alıntı yaptığım sayfaları belirtmek olanaklı olmadı.

Schiltberger 32 yıllık tutsaklık yaşamının çok boyutlu deneyimlerini toparladığı gezi yazısına şöyle başlar. "Bavyera'da bulunan Munih kenti yurdumdur. Macar kralı Sigmund'un dinsizliğe karşı yürüttüğü sefere katıldım. Yıl 1394 idi... Ve 1427'de dinsiz topraklardan yurduma döndüm. Bu süre içerisinde yaşadığım her türlü çarpışmayı, gizemli gelişmeleri, kentleri, suları gücüm ve becerim ölçüsünde yazdım. Tutsak olduğum ve özgür davranamadığım için yazdıklarım tam olmayabilir."

Bu girişi şu alt başlık izliyor: "Kral Sigmund ve Türkler arasındaki çarpışmaya ilişkin"

Türklerin Balkanlar'da hızla yayılması bölge ve öbür Avrupa ülkelerini kaygılandırır. Bu yayılmayı durduracak önlemler aranır. Avrupa ülkelerinin birliğinin gereği ve güçlü bir ortak ordu oluşturma düşüncesi gerçekleşir.

Macar kralı Sigmund'un yardım çağrısı bu birlikteliği yaratma çabalarını yoğunlaştırır. Bu çabalar sonucu Hans Schiltberger daha onaltı yaşında olmasına karşın, Türklere karşı savaşmak üzere sefere katılır.

Schiltberger'den alıntıladığım şu bölüm bu genel ortamı anlatıyor: "Dinsizler Macar Ülkesine büyük zararlar verdiğinden, kral Sigmund Hıristiyan dünyasını yardıma çağırdı."

Çeşitli ülkelerden gelen savaşçılar Macaristan'da toplanırlar. Türklerin ellerindeki kentlerden birini (Buda'yı) geri alırlar. Schiltberger betimliyor. "Kral Sigmund kenti aldıktan sonra ilerlemeye devam etti... Başka bir kente geldi; burada çok sayıda Türk vardı... Türkler, kenti teslim etmek istemediler; halkı zorla kent dışına çıkardılar. Ve sonunda krala teslim oldular... Kral daha sonra dinsizlerin dilinde Nitopoli (Niğbolu) diye anılan kenti kuşattı. Bu durum karada ve suda 16 gün sürdü. Adı Beyazıt olan Türk kralı 200.000 savaşçısı ile kentin yardımına koştu. Bunu duyan kral Sigmund, ona doğru yürümeye başladı. Ordusunun 60.000 savaşçıdan oluştuğu sanılıyordu.

Eflak Voyvodası Merter (Myrcea) Sigmund'dan, Beyazıt'ın ordusunu görmesi için izin vermesini diledi. Kral bu dileği yerine getirdi. Voyvoda bin savaşçı ile gidip düşmanı gözledi ve döndü..."

Voyvoda, Türklerin savaş gücü ve düzenine ilişkin kralı bilgilendirir. Kral, ordusunu yeni bilgiler ışığında düzenler. Voyvoda ve öbür komutanlar en ön safta düşmanın (Türklerin) üzerine yürüme şerefinin kime ait olacağı konusunda anlaşamazlar. Bunun üzerine kral, "Türklerin nasıl savaştığını bilen Macarların ön safta bulunmalarını" ister. Fakat Burguny (Burgonya) dükü bu ön safta çarpışma onurunu kimseye kaptırmak istemez ve savaşçıları ile birlikte atını Türklerin üzerine sürer. "Düşmanlar (Türkler), onun savaşçılarını kuşattılar, atlarını ellerinden aldılar; fakat kendine birşey yapmadılar; dük, tutsak düştü." Bunu duyan Sigmund ordusu ile Türklere saldırır; büyük bir bölümünü kılıçtan geçirir veya ezer. "Bu çarpışmada benim beyim, imparatorluk şövalyesi Leonhardt, vuruldu ve atından düştü. Bunu gören ben, Hans Schiltberger, yardıma koştum ve onu atıma aldım... Türk kralı kaçmaya yöneldiğinde, Sirisey dükü Despot 15.000 savaşçı ile birlikte onun yardımına koştu. Bunun üzerine kral Sigmund kaçmak zorunda kaldı. Ali ve Nürnbergli dük geldiler ve kralı Konstantinopel'e götürdüler. Kralın götürülüşünü gören şövalye ve uşaklar da kaçtılar. Bir çoğu Tuna nehrini geçerken boğularak öldüler...Çok sayıda soylu, uşak ve ben tutsak edildik."

Schiltberger gezi yazısında Beyazıt'ın eylemlerini ayrıntılı betimler."Türk kralı neler yaptı, nasıl öldürdü?" ana-başlığı altında bu eylemleri anlatır.

"Zaferi kazanan Beyazıt, kral Sigmund'un kentine saldırdı. Savaş yerine ve orada öldürülmüş olan kendi savaşçılarına baktı. Gördüklerinin korkunçluğu tüylerini ürpertti ve Macaristan'ı yerinde bırakmayacağına ant içti. Savaşçılarına tutsakları ve herşeyi getirmelerini buyurdu. Ertesi gün savaşçıları tutsakları ip ile bağladılar. Ben de tutsak edildim ve beni tutsak eden tarafından götürüldüm. Tutsaklar, Beyazıt'a getirildi. Beyazıt, öldürülen savaşçılarının öcüne karşılık, Burgonya dükünü aldı. Beyazıt'ın öfkesini gören dük, her ne yaptı ise bağışlanmasını diledi. Beyazıt, onu bağışladı... Daha sonra tutsak sahiplerine tutsaklarını öldürmelerini buyurdu. Buyruğuna uymayanları cezalandırdı. Arkadaşımı da götürdüler ve kellesini vurdular. Sıra bana geldiğinde Beyazıt'ın oğlu beni gördü ve canımı bağışlamalarını buyurdu. Beni öbürlerinin yanına götürdüler. Yirmi yaşından küçük olanlara dokunmadılar. Ben ise henüz 16 yaşında bile değildim. O sırada Bavyeralı Hannssen Greyff'i gördüm; o da ipe vurulmuş, götürülüyordu... Bütün gücüyle çığlık atıyor ölümle karşı karşıya olan şövalye ve uşakları yatıştırmaya çalışıyordu. Ve hoşçakalın dedi...

...Boynunu eğdi ve kellesini vurdular. Sabahtan akşama değin kan akıtıldı. Korkunç kan dökme eyleminin durmadığını gören Beyazıt'ın danışmanları gidip onun ayağına kapandılar ve Tanrının izni ile öfkesini unutmasını ve "yeter artık, kan dökmeye son verin!" demesini dilediler. Dilekleri kabul edildi. Kalanların tutsak edilmeleri buyuruldu. Ben Sultan'ın payına düştüm. Bir gün boyunca 10.000 kişinin öldürüldüğü sanılıyordu."

Schiltberger'in çizdiği bu görünüm öznel bir yargı değil. Öbür

kaynaklar Schiltberger'i doğruluyor...Örneğin Georg Schreiber "Auf den Spuren der Türken" (Türklerin İzinde) adlı yapıtında Derviş Ahmed'in adı geçen kıyımı şöyle betimlediğini belirtiyor. "Allah'ın lütuf ve inayetiyle (türkler) gâvur ordusunu öyle tepelediler ki, sonunda öldürmekten bıktılar, tutsak almaya koyuldular" (s. 55). Derviş Ahmed veya öbür adıyla Aşık Paşa Zade'nin bu saptamasına Richard F. Kreutel de "Osmanische Geschichtsschreiber" (Osmanlı Tarih Yazıcıları) adlı çeviri yapıtının 3. cildinde yer verir (s. 99).

Schiltberger'i alıntılamayı sürdürüyorum:

"...Sultan Beyazıt, tutsakları Edirne'ye götürttü... 15 gün sonra Gelibolu adında deniz kıyısında bir kente getirildik. Gelibolu'da bulunan üçyüz kadar kuleden birinde üç ay tutsak kaldık..."

Schiltberger'in anlattıklarına göre dönemin insanlararası ilişki biçimi, karşılıklı aşağılama, yengi ve yenilginin sürekli yaşanmasının yol açtığı ürkeklik ve kibir Türklerin eylemlerine de yansır. Yenen ve sürekli yayılan Türklerdir; o nedenle yabancılar onların davranışlarında alçakgönüllülükten çok, kibir görürler.

Schiltberger, Türklerin Macar kralı Sigmund'a karşı hem kibirli, hem de bağışlayıcı tutumunu konulaştırırken nesnel yaklaşır: "... Tutsaklığımız sürerken kral Sigmund da kente (Gelibolu) getirildi... Onu maskaraya çevirdiler; onunla alay ettiler; fakat ona zarar vermediler"

Yaşadığı kıyımların yanı sıra, insancıl davranışları da belirtir Schiltberger. Şu alıntı bu duruma iyi bir örnek: "... Daha sonra bizi imparatorluğun başkenti Bursa'ya götürdüler. Beyazıt gelene değin orada kaldık. Beyazıt gelince Burgonya dükünü yanına aldı ve onu özgür bıraktı. Ve onu sarayının yanında bir eve yerleştirdi."

Tutsaklar, nesne olarak görülür; alınır, satılır, armağan verilir. Schiltberger, Beyazıt'ın, döneminin etkin çeşitli egemenlerine genç tutsaklar gönderdiğini yazıyor ve ekliyor:

"...Beni de göndereceklerdi. Ama ben ağır yaralıydım. Bedenimin üç yerinde yara vardı. Yolda ölürüm diye düşündüler. Bu nedenle Türk kralının yanında kaldım... Beni saraya aldılar. 6 yıl başkaları ile yaya yürüdüm, koştum. Büyük bir topluluğun Sultan'ın sefere çıktığı yere doğru, yaya olarak önceden yola koyulması gelenekti. Altı yıl sonra bana at verildi.Ve altı yıl da at ile akıncılık ettim. Bu oniki yıl içerisinde Beyazıt'ın neleri başardığını gözledim ve birbir yazdım."

Schiltberger, dönemin önemli iç gelişmelerinin neden ve sonuçlarını, yeni oluşumları ayrıntılı öyküler. Karaman ile Beyazıt, Amasya egemeni Ahmet ile Burhaneddin arasındaki çelişki ve çatışmaları bu gelişmeler arasında anar. Türk imgesi yönünden yansız bir tutum sergiler.

Derken aralarında Schiltberger'in de bulunduğu altmış Hıristiyan tutsak görüşbirliğine varır ve kaçarlar. İmge oluşumu yönünden kaçışın kendisi ilginç değil, Türklerin tepkisi önemli. Türklerin tepkisini şu sözler anlatır.

Schiltberger: "Kaçtığımızı duyan Beyazıt, beşyüz atlıyı peşimize saldı... Buldular bizi. Teslim olmamızı istediler. Olmadık... Başlarındaki kişi teslim olursak canımızı bağışlayacağımızı söyledi. Zaman istedik ve durumu görüştük. Ona şu yanıtı verdik: Teslim olursak öldürüleceğimizi biliyoruz. O nedenle Hıristiyanlık uğruna savaşarak ölmeyi yeğleriz. Kararlı olduğumuzu gören komutan, teslim olmamız gerektiğini yineledi. Canımızı bağışlayacağına yemin etti. Sultan'ın öfkesi geçmez de öldürmek isterse, ilkin kendisini öldürmesini isteyeceğini söyledi. Ve teslim olduk... Bizi Sultan'a götürdüler. Sultan, öldürülmemizi buyurdu.Bize söz veren komutan, Sultan'ın önünde diz çöktü ve kendisinin merhamet edeceğini umarak bize dokunulmayacağına ilişkin söz verdiğini belirtti. Sultan, kötü bir iş yapıp yapmadığımızı sordu. Komutan "hayır" yanıtını verdi. Sonunda hapse atıldık. Dokuz ay tutuklu kaldık. Bu süre içerisinde bizden oniki kişi öldü. Dinsizlerin (Türklerin) bayramı gelince, sultan'ın büyük oğlu serbest bırakılmamızı sağladı. Kaçmayacağımıza söz verdik."

Anlatılanlar yalın, fakat insancıl ilişkiler ve değerlendirmeler açısından etkileyici, ortak bellekte kalıcı nitelikte.

Schiltberger, çeşitli olaylar ve rastlantılar sonucu Beyazıt'ın Samsun seferini birlikte yaşar. Bu yaşantı onu derinden etkiler. Anadolu ve yöresindeki devingenliğe, güçler dengesinin değişkenliğine tanık olur. Bölgede yaşayan ulusal toplulukların yerleşik yaşam anlayışlarını gözlemler. Şu saptaması Anadolu'nun bazı yerlerinde hala görülen yaşama biçimi açısından ilginç: "Dinsizler ülkesinde egemenlerin ve uyruklarındakilerin otlakların bol olduğu topraklarda dolaşması gelenektir."

Dönemin güçler dengesinin değişkenliği Schiltberger'in de yazgısını belirler. Schiltberger'i ülkeden ülkeye sürükler.

Schiltberger'in "beyaz Tatarlar" diye nitelediği topluluğun kralı Soldan, Beyazıt'tan yardım ister. Schiltberger anlatıyor: "Soldan, Beyazıt ile uzlaştı ve Beyazıt'tan kendisine yardım etmesini istedi. Beyazıt, yirmibin savaşçıdan oluşan bir ordu gönderdi. Bu yirmibin kişi arasında ben de vardım." Bundan sonra Schiltberger, Moğolların eline düşerek Kafkas ülkelerini Kırım'ı, İran'ı, Ermenistan'ı, Mısır'ı dolaşacak zengin deneyimler edinecek, Doğu ve Batı Hıristiyanlığının benzemezliklerini, Ermeni ve Musevilerin inançlarının Batı Hıristiyanlığından farklarını, İslamiyetin özgün yönlerini tanıyacak ve çok ayrıntılı betimleyecektir.

Moğol ordusunda bulunduğu süre içerisinde Timur'un Anadolu serüvenini birlikte yaşar; Timur ve ordusunun eylemlerine ilişkin gözlem ve değerlendirmeleri Avrupa'nın gizemli ve olumsuz Asya imgesini boyutlandırır. Bu

gözlemlere ilişkin bir-iki örnek : Timur bugünkü Suriye içlerinde ilerlemektedir. Şam'ı almak üzeredir. Kentin önde gelen din adamları kendisine başvururlar ve kutsal yerlere dokunmamasını dilerler. Dilekleri kabul görmez: Kutsal yerler içerde bulunan halkla birlikte yerle bir edilir.

Schiltberger'in şu belirlemesi Asya insanının acımasız olduğu kanısını pekiştirir: "... Daha sonra Timur,herkesin bir kesik baş getirmesini buyurdu. Üç gün boyunca kesik baş getirildi. Ve Timur kesik başlardan üç katlı bir kule oluşturdu ve kenti yerle bir etti."

Kanlı eylemlerden sakınmama, yıkıcılık, öz niteliklerini ve eylemlerini sorgulamama eğilimi ile Asya'yı dolayısıyla da Küçük Asya diye anılan Anadolu'yu bütünleştirir çoğu Avrupalı.İmgelerin salt istemlerden ve öznel yargılardan oluştuğunu savlamak olanaksız. Toplum, ülke veya insan imge oluşturabilmek için başkasına muhtaçtır. Kısa deyimle, imgenin oluşabilmesi için, imge oluşturan ile kendisine ilişkin imge oluşturulanın var olması gerektir. Bu iki yönlülük, imgenin şekillenmesinin önkoşulu. Yönlerden biri istençsel davranır; imgeyi özlemleri doğrultusunda boyutlandırabilir. Böyle durumlarda nesnelliğin tek güvencesi karşı tarafın, imgenin belirleyicilerini zaman toplumsal ortam ve karşılıklı çıkarlar ilişkisi açısından sorgulamasıdır. Karşılıklı olarak öznel yargılamalar yoluyla ilgili kültür çevrelerinde yaşayan insanları birbirinden ve insancıllıktan uzaklaştırmamak için, öz ve dış deneyimler birlikte eleştirel çözümlemeden geçirilmelidir.

Schiltberger'in yazdığına göre Timur, yedibin çocuğu öldürtür; onikibin savaşçının başparmağını kestirtir.

İsfahan yakınlarında bir kenti ele geçirir; on dört yaşın üzerindekilerin başlarını vurdurtur. Kesik başlar kule gibi yükselir. Timur eylemlerini sürdürür. Schiltberger'i alıntılıyorum: "... Sonra kadın ve çocukların kent meydanında toplanmalarını buyurdu. Yedi yaşından küçük çocukları ayırtettirdi. Savaşçılarına atlarını çocukların üzerine sürmelerini söyledi. Bunu gören danışmanları ve anneler, Timur'un ayaklarına kapandılar; vazgeçmesini dilediler. Bunun üzerine savaşçılarına annelerin de üzerine atlarını sürmelerini buyurdu. Fakat savaşçılarından hiçbiri bu eylemi yapan ilk kişi olmak istemiyordu. Kendisi atını çocukların üzerine sürdü ve 'şimdi kim buyruğuma karşı gelecek göreyim!' dedi. Savaşçıları, çocukları atların ayakları altında ezdiler ve kenti ateşe verdiler."

Timur Lenk dahil hiç kimse tek ve mutlak egemen ve güç olamaz. Güç ve güçsüzlük koşut. Kişi yaşamın bir alanında egemen, bir başka alanında boyun eğendir. Schiltberger'in Timur'un özel yaşamına ilişkin aktardığı olay bu gerçeğin anlatımıdır: Çevre ülkelere korku salan Timur can evinden vurulur. Tutku düzeyinde sevdiği üçüncü ve en genç eşi yokluğunda Timur'u bir başkası ile aldatır. Timur eşini öldürtür, fakat eşiyle birlikte olanı elinden kaçırır. O denli güce karşın umarsız kalışına ve üzüntüsüne dayanamaz, ölür.

Timur'un ölümünden sonra dört yıl da oğullarına tutsak olarak hizmet eden Schiltberger kendi deyimiyle (die grosse Türckey) yeniden büyük Türkiye'ye döner. "Büyük Türkiye'nin başkenti Bursa idi; ve Bursa'da 200.000 ev vardı. Yoksulların barındığı hanlar (spital) vardı.Buralarda barınanlar Hıristiyan, dinsiz (Türk) ve Musevi idiler."

Schiltberger Anadolu'da yaşayan etnik toplulukların dillerini, kültürlerini inançlarını ayrıntılı anlatır. Yapıtı, dönemin aynası niteliğindedir.

İstanbul'a geniş yer verir. Türklerin İstanbul'a yakınlığı konusunda şu belirlemeyi yapar: "Türkler de İstanbul'a bakan bir kıyıya sahiptiler; bu kıyının adı Üsküdar (Skuter); Türkler buradan denize ulaşıyorlar."

Karadeniz boyunca zorlu ve serüvenli bir yolculuk sonucu ülkesine ulaşan Schiltberger, yapıtını şu sözlerle bitirir: "...Yakınında doğduğum Freisingen kentine ve Hıristiyanlığa geri döndüm. Tanrı'ya ve bana yardım eden herkese teşekkür ediyorum. Dinsizler ülkesinde 32 yıl boyunca Hıristiyanlıktan tamamen uzak yaşamak zorunda kaldım. Şimdi bu süre içerisinde gereklerini yerine getiremediğim kutsal Hıristiyan inancına ve toplumuna döndüm. Benim bu büyük dileğimi ve isteğimi gören yüce Tanrı, beni kaygılardan bedensel çöküntüden kurtardı. O nedenle bu kitabı okuyan ve duyanlardan Tanrı'yı ve beni iyi dileklerle anmasını diliyorum."

Bu sonuç tümceleri önemli; üzerinde durmaya değer.Şöyle ki:

Tutsak olan insanın, başkalarının yardımı olmaksızın otuziki yıl süren tutsaklığı geride bırakması olanaksız. Tutsak eden de, tutsak kişiye tutsaklığı yenmeyi olanaklı kılan da aynı insanlar, yani Türkler. Schiltberger olayın bu iki yönünü de görecek denli geniş ufuklu. Tutsaklığı boyunca yaşadığı kötü deneyimleri kine, önyargıya dönüştürmeyecek denli hoşgörülü.

Bu geniş ufukluluğun ve hoşgörünün temelinde yatan şu: Schiltberger, oluşumları çoğu yerde birbirinden soyut ardı ardına sıralamasına karşın yaşadığı yeni kültür ortamında geçerli hiçbir şeye şaşmıyor, hiçbir gelişmenin gerisinde kalmıyor, olayları ve durumları ısrarla anlamaya, dönemin gerçekleri içerisinde görmeye çalışıyor. Çözümleyici, irdeleyici bir yaklaşım sergiliyor; nesnel belirlemelere ulaşıyor. İnsanlığı öne çıkarıyor. İmge açısından bu çabanın doğal sonucu, olumlu-olumsuz yaşantı ve yargıların Alman kültür çevresine aktarımı oluyor.

Schiltberger'in çok boyutlu gezi-yazısı, hem nesnel bir Türk imgesinin oluşumuna katkısı, hem de dönemin Anadolu'su ve çevresine ilişkin geniş bilgiler içermesi yönünden özgün ve ilginç bir yapıt.

İşte Eser

ORHAN ŞAİK GÖKYAY

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI: 22

TÜRK KÜTÜPHANELERİ TARİHİ
II

KURULUŞTAN TANZİMAT'A KADAR
OSMANLI VAKIF KÜTÜPHANELERİ

İSMAİL E. ERÜNSAL

ANKARA 1980

Kendisini, daha önceki makaleleri ve eserleriyle de tanıdığımız Prof. Dr. İsmail E. Erünsal bize yeni ve örnek bir çalışmasını daha sunmuş oluyor. Bizim kıvanmaktan, yararlandığımızı söylemekten ve kendisini kutlamaktan başka ne sözümüz olabilir? Bir büyük imparatorluğun kuruluşundan Tanzimata kadar toplanıp gelen kültür çalışmalarını ve mirasını, konunun gerçek ehlinin kaleminden tanımak kadar bizi sevindirecek ne vardır? O, bize kütüphanelerimizin tarihini anlattığı kadar, ciddi ve ilmî bir eserin nasıl ve kaç yılda meydana getirilebileceğinin yolunu da göstermektedir.

Vakıf Kütüphanelerinin Tarihi

Kitabın ilk cümlesi şudur: Osmanlı Devletine adını veren Osman Gazinin saltanat yıllarının, kültür tarihi bir yana, siyasî tarihini ve kronolojisini bile kesin çizgilerle tesbit etmek mümkin olmamaktadır. Umur Bey 859/1454 tarihinde hazırlattığı son vakfiyesiyle bir araya topladığı bütün vakıflarına son şeklini vermiştir. Bu vakfiyenin biri taş üstüne kazılmıştır; camiin kapısının iki yanına yerleştirilmiştir. Bunda, vakfiyede isimleri yazılı olan kitaplardan herkesin istifade edebileceğini ve kitapları muhafazaya memur edilen mütevellinin arzu edenlere istedikleri kitapları verip geri almasını şart koşmaktadır; "ama camiden çıkmaya", diye ilâve etmektedir. 959/1454 tarihinde, fetihten bir yıl sonra, Visâlî adıyla tanınan Şeyh Mehmet Ceylânî, İstanbul'da Sur dibindeki At İskelesi Zaviyesinde, küçük bir kolleksiyona sahip bir kütüphane kurmuştur. İlk vakıf kütüphanesi budur. Kimi araştırıcıların fetihden sonra medrese haline getirilen Ayasofya'da II. Mehmet tarafından bir kütüphane kurulduğu hakkındaki, görüşlerini yeterli bulmayan Erünsal, Zeyrek medrese kütüphanesi için durum aynıdır, demektedir. Eski saltanat merkezi olan Edirne'de ve diğer bazı şehirlerde kütüphane kurma çalışmalarının devam ettiği görülmektedir. Bu şehirde kurulan medreselerde kütüphanelere yer verildiği gibi, küçük kolleksiyonlardan oluşan mahalle kütüphaneleri de meydana çıkmaktadır. Çandarlızade İbrahim Paşanın Edirne'deki imaretinin vakfiyesinde imarette kurulan kütüphanede bulunan eserlerin isimleri de verilmektedir. Erünsal, daha o tarihte kitaplarını kendisinden sonra geleceklerin istifadesine bırakan hayır sahiplerinin bulunduğuna bir de misal vermektedir: Edirne'de, Cami-i Cedid müezzini Ali Fakih b. İbrahim'in kitaplarını, 875/1470-1471'de düzenlediği vakfiyesiyle kendisine, ailesine ve azadlı kölelerine vakfettiğini öğreniyoruz. Vakfiye, konulan bir şartla bu kitapların kendisinin ve azadlı kölelerinin nesli kesildikten sonra, "sulahâ-yı ehl-i ilmden ve kütûb-i mezkûrenin mütalâasına muhtaç olanlara" verilmesi istenmektedir. Kitapların ihtiyaç sahiplerinden esirgenmemesi de vakfiyeye konan şartlardandır. Fatih devri müderris ve şeyhlerinden Mesût Halife'nin, Fatih devri ulemasından Molla Yegân diye tanınan Mevlânâ Mehmed'in Bursa'da yaptırdığı mescidine, bazı kitaplar vakf ederek bir kütüphane kurduğu da eldeki vakfiyesinden anlaşılmaktadır. Sultan II. Murat devri ümerasından İshak Beyin oğlu İsa beyin Üsküp'te kurduğu kütüphane, zengin kolleksiyonu ile dikkati çekmektedir.

Fatih Devri Kütüphaneleri

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'da kurduğu Külliyede, Erünsal, cami, medreseler ve imaretin yanında birkaç kütüphane bulunduğu hususunda araştırmacıların görüş birliğinde olduklarını söyledikten sonra bu konuyu ele almaktadır. Onun konuların üzerine nasıl dikkatle eğildiğini, nasıl inceden inceye araştırmalarda bulunduğunu, görüş birliğinde olan araştırmacıların neden yanıldıklarını, gerçeklerin nerede ve nasıl olduğu sonucuna ne yoldan ulaştığını görmek ve anlamak için bizim de tam dört sahifeyi okumamız icap edecektir. Bundan dolayı müellifini yalnızca takdir etmekle yetinmeyip, ciddi araştırmalarda bulunmak isteyenler, bu kitaptan bir rehber gibi yararlanacakları daha başka sahifeler de bulacaklarını akılda tutacaklardır. Devrin sadrıâzamı Mahmut Paşanın, Fatih'in emrine uyarak İstanbul'da bir cami etrafında toplanan medrese, imaret, sıbyan mektebi, mahkeme, türbe, hamam gibi ünitelerden meydana gelen bir külliye kurduğu gibi imparatorluğun diğer şehirlerinde de bazı hayır eserleri vücuda getirdiği görülmektedir.

II. Bayezid ve I. Selim Devri Kütüphaneleri

II. Bayezid, Topkapı Sarayında Fatih'in kurduğu kütüphaneyi, kendisine hediye edilen ve adına yazılan kitaplarla daha da zenginleştirmiştir. Edirne'de, Tunca kenarında II. Bayezid'in yaptırdığı külliyenin vakfiyesinde Kütüphane ile ilgili şartlar onun kütüphaneye verdiği önemi ortaya koymaktadır. Özellikle "medresede mütemekkin olan talebeye, hacet oldukça, şahit huzurunda, aded-i ecza ve evrakını add edip kıtasını ve cildini ve nakkaşını defterinde kayd edip ve evsâfını şühûd zeyl-i defter-i mezburda tahrir ede, tâ ki sonra kitabı aldığı vakit tamam yakaza ve tenebbüh üzre olup kitaplar tağyir ve tebdilden masun ola." II. Bayezid'in kurduğu kütüpheneler dışında devlet adamlarının ve âlimlerinin, meşâyihinin de gerek İstanbul'da, gerek Anadolu'da ve Rumeli'de bazı şehirlerde kütüphaneler kurdukları görülmektedir. Bunları, kimlerin nerelerde kurduğunu, vakf ettikleri kitapların sayısı ve konuları hakkında Erünsal gerektiği kadar bilgi vermektedir. Müeyyedzade'nin özel kütüphanesinden kaynaklar övgü ile bahsetmektedir. Erünsal'ın onun kitapları hakkında verdiği bilgi, bugünün kitap meraklısı okuyucular için olduğu kadar, hepimiz için bir önem taşımaktadır. I. Selim, Müeyyedzade'nin vefatından sonra onun dağılan kitaplarının biraraya getirilerek tesbitini emretmiştir. Bu defterde sayım sonucu tesbit edilen kitap sayısı 2112'dir. Fakat defterin önsözünden anlaşıldığına göre, Müeyyedzade'nin sahip olduğu kitaplar daha fazla olabilir. Zira önsözde "Müeyyedzadenin ne kadar kitapları varsa cem' olunup ve satılmış olan var ise dahi satılan yerlerden alınıp bir yerde hıfz oluna" ve " ve ne kadar kitapları var ise olan yerlerden alınıp bir yere cem' olunup veresesi zabtında ve hıfzında olan kitaplardan dahi mûmaileyh merhumundır deyu ne kadar kitaplar ızhar ettiler ise bile bir emin yerde hıfz olunup ve zâhir olan kitapların esâmisi mufassal ve meşrûh yazılup defter edilüp" denilmektedir. Erünsal'ın kolay kolay ölçülemeyecek bir değer taşıyan kitabında zevkle okunacak sahifelerden biri, ilme ve ulemâya büyük değer verdiğini bildiğimiz I. Selim'in kitaba çok düşkün olduğunu öğrendiğimiz iki menkabe vardır (s. 39) Erünsal, kitabının hemen her sahifesinde bize kütüphaneleri tanıttığı kadar, onları kuranların da, ayrıca menkabeleri yazılmaya değer kişiler olduğunu anlatmaktan geri durmamaktadır. (s.40)

Kanunî Devriyle XVI. Asrın Sonunda Kurulan Kütüphaneler

Edirne'de II. Murat devrinden bu yana görülmeye başlayan, mahallelerde küçük kolleksiyonlardan oluşan kütüphaneler kurma geleneğinin bu devirde yeni örneklerle devam ettiğini söyledikten sonra, Erünsal Mısır Valisi Çoban Mustafa Paşanın Gebze'de 926/1521-1522 yılında tamamlandığı külliyesinde 165 kitaplık bir kütüphanenin de yer aldığını söyleyerek bu bölüme girmektedir. Müellif, Çoban Mustafa'nın külliyesinde olduğu gibi artık kütüphaneyi, medreseyi tamamlayan bir unsur olarak göstermekte ve bunlara, İstanbul, Bursa, Sofya, Tekirdağ, Rodos, Amasya'da türlü kişiler tarafından yaptırılan medreselerde birer kütüphane bulunduğunu söyleyerek tanıklar vermektedir. Bunların çoğunun, İstanbul'da yaptırılmış olduğunu söylemek gerekmez. Bu medrese kütüphanelerinin yanında, bazı cami ve mescitlerde de kütüphaneler bulunduğuna dair kayıtlara rastlanmaktadır. Erünsal, bunlardan birçoğunun, adlarını ve kimler tarafından yaptırıldığını da söyleyerek sıralamaktadır. Bu medrese kütüphanelerinin yanında, bu devirde görülen medrese, cami mektep, tekke ve türbe kütüphaneleri dışında, genellikle örnekleri ancak XV. ve XVI. asırlarda görülen bir kütüphane türü daha vardır ki, ona göre bu, şimdiye kadar olan kütüphane sınıflandırmalarında yer almamaktadır. Çoğunlukla ulemâ sınıfından olan kimselerin adlarından veya vakfiyelerinde vakf edilen kitaplardan önce, vakfı yapanın, sonra neslinden gelenlerin, daha sonra da mahalle âlimlerinin ve bu kitapları anlayabilecek herkesin istifade etmesi şartının konulmasıdır. Bu türün birkaç örneği, İstanbul ve Edirne'de görülmektedir. Kanunî Sultan Süleyman'ın ve daha önce Şehzade Mehmet ve Mihrimah Sultan için kurduğu medreselerde birer kütüphane yaptırmasına rağmen, devrin en büyük müessesesi olan Süleymaniye külliyesinde, kuruluş yıllarında bir kütüphane bulunmadığı görülmektedir. Bu devirde kütüphane kurma çalışmalarının yanında, daha önceden kurulan kütüphaneleri yeniden düzenleme ve kontrol etmeye de önem verilmekte ve katalog çalışmaları üzerinde durulmaktadır. II. Selim'in, Edirne'de kurduğu Selimiyye külliye medresesi için tesis ettiği kütüphane, gerek kolleksiyonunun zenginliği, gerekse kataloğun mükemmeliyyeti bakımından dikkati çekmektedir. İstanbul'da bir rasadhane kuran Takıyyüddin, müneccimbaşılığı sırasında, bu rasadhanede astronomi ile ilgili eserlerden meydana gelen bir kütüphane tesis etmiştir.

Müstakil Kütüphanelerle Büyük Medrese Kütüphanelerinin Ortaya Çıkışı

Bu bölüme Erünsal şu satırlarla girmektedir: XVII. asrın sonlarına doğru ulemâya ve öğrencilere, hem de halka açık, cami ve tekke kütüphanelerine yeni bir kütüphane türünün daha eklendiği görülür. İşleyişi bakımından diğer kütüphanelerden pek farklı olmayan, ancak değişik bir bünyeye sahip olan bu tür kütüphanelerin en belirgin hususiyyeti müstakil binada kurulmuş olmaları ve kütüphanede görevlendirilen ve başka bir işle uğraşmaması istenen personeline daha fazla ücret verilmesidir. Müellif, bu kütüphaneye örnek olarak *Köprülü Kütüphanesi*'ni göstermektedir, ve onun üzerinde durmaktadır. (s.61 v.d)

Büyük *medrese kütüphaneleri ve kitap bağışları*. Bu alt bölümde, Köprülü Mehmed Paşanın damadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın, İstanbul'da Çarşıkapı'da inşasına başlattığı mescit, medrese, kütüphane

sıbyan mektebi, sebil ve türbeden meydana gelen külliyesini oğlu Ali Paşa tamamlamıştır. Mustafa Paşa, bu külliyede kuracağı kütüphanenin kitaplarını da önceden hazırlamıştır. Köprülü Mehmet Paşanın kardeşi Hasan Ağanın oğlu Amcazade Hüseyin Paşanın Sarachane'de, Mimar Ayas mahallesinde yaptırdığı külliyenin içinde müstakil bir mekânda kurulan kütüphanesinde 400-500 kitaplık bir kolleksiyon vardır. Erünsal bu bölümde ve daha başka kimlerin ve başka sayılarda kitaplar bağışladığını, bunların İstanbul ve Anadolu'dan nerelere konulduğunu anlattıktan sonra, Şeyhülislam Feyzullah Efendinin 1111/1699 tarihli vakfiyesi ile, medresesi yanında kurduğu kütüphanenin zengin kolleksiyonu ile dikkati çekmekte olduğuna işaret etmektedir.

III. Ahmet Devri Kütüphaneleri

Bu alt bölümde , Erünsal, asıl Şehit Ali Paşa üzerinde durmaktadır (s. 70 vd.) Ali Paşa, şubat 1127/1715 tarihli vakfiyesinden anlaşıldığına göre ilk kütüphanesini İstanbul'da, Üskûbî mahallesindeki konağında kurmuştur. Üç katlı olan bu kütüphaneye Ali Paşa çeşitli ilim dallarında kitaplar koymuş ve bunların bir de kataloğunu hazırlamıştır. Onun kurduğu ikinci kütüphane, Kuzguncuk yanındaki İstavroz semtinde bulunan yalısının bir odasında bulunmaktadır. O, vakfiyelerinde, kitaplarından yalnız kütüphane içinde yararlanılacağını zikr etmiştir. Erünsal, kültür tarihimizle ilgili bir nokta üzerinde durmaktadır. Burada, onun kitabının önemli sahifelerinden birkaçını okumaktayız. Bu sahifeler, Ali Paşanın şehadetinden hemen sonra mallarının müsadere edilmek üzere sayımının yapıldığını anlatmaktadır. Bunu *Raşid Tarihi*'ndeki bir kayıttan öğreniyoruz (s. 73 vd.) Ordu-yı Hümayun kadısı Sunullah Efendiye yazılan bir hatt-ı hümayunla, Paşanın vakf edilmiş mallarının ayrılıp diğerlerinin bildirilmesi istenmiştir.

Daha sonra, Ali Paşanın vakf ettiği malları dışında kalan serveti müsadere edilmiş, ancak değerli kitaplardan meydana gelen zengin kolleksiyonun müsaderesi pek kolay olmamıştır. Kitapların müsaderesi için devrin şeyhülislamı Ebû İshak İsmail Efendiden bu konuda bir fetva almak gerekmiştir. III. Ahmed'in hatt-ı hümayununda bu fetva ile ilgili olarak şöyle denilmektedir: Bu husus-ı mezbur a'lemü'l-Ulamâ'l-mütebahhırîn, efdalü'l-müteverrîn, bi'l, fiil şeyhülislam ve müfti'l-enâm olan Mevlâna Ebû İshak İsmail -edâm'Allahu Taâlâ fazâilehu- istifta olundukta, kütüb-i kesiresi olan *Zeyd*, malik olduğu kütüb tescil ettirdikten sonra fevt olsa, *Zeydin* felsefe, nücum ve ekâzîb ile meşhun olan eş'ar ve tevârîhe müteallık olan kitapları dahi vakfa dahil olmaz. Ol makule kütübün vakfı mütearif değildir deyu fetva-yı şerîfe verilmekte...Bundan sonra Erünsal'ın ele aldığı konuları nasıl değerlendirdiğinin tanıklarını gösteren ve bunları olduğu gibi kabul ederek yanlış ve sakat sonuç çıkaranlardan onu ayıran satırları okumağa başlıyoruz. Bu fetva tek başına ele alınıp değerlendirildiğinde ortaya izahı güç meseleler çıkmaktadır. Herşeyden önce "felsefe ve nücum ve yalanlarla dolu şiir ve tarih kitaplarının vakfı caiz değilse," bu tarihten önce ve sonra bu tür eserlerin vakf edilerek kütüphane kurulmasına nasıl müsaade edilmiştir? Fetvanın hukûkî dayanağı nedir? Bu sağlam bir dayanak mıdır? Bu sorular cevaplandırmaya çalışıldığında fetvanın ardında başka bir meselenin yattığı görülmektedir. Ancak, bu fetvayı tek başına ve olduğu gibi alup değerlendiren Adnan Adıvar, Osmanlılarda ilim ve heyet hakkında görüşleri şu neticeye varmaktadır: "Bu bize gösteriyor ki, felsefe, astronomi, hattâ tarihe ait eserleri makbul ve muteber tutmak şöyle dursun, onların umumi bir kütüphaneye vakfına bile razı olmayan bir zihniyet, XVII. asır ibtidalarında hâlâ yaşıyordu." Bu fetvanın başka araştırıcılar tarafından da aynı şekilde değerlendirilmeye devam ettiğini görüyoruz. (s.74 vd., çıkmalar 433, 434, 435). Aziz bilginimiz Erünsal'ın, konuyu ilmine yakışır yolda inceledikten sonra vardığı netice ise şudur: Şeyhülislâm İsmail Efendinin fetvasını, III. Ahmed'in, başta Ali Paşanın kitaplarıyla ilgili iki hatt-ı hümayuniyle birlikte değerlendirdiğimizde, bu fetvanın Ali Paşanın kitaplarının müsaderesine hukûkî bir mesnet sağlamak gayesiyle verildiği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, hatt-ı hümayunlar incelendiğinde, vakfı caiz görülmeyen bu kitapların önemli bir bölümünün saraya gönderilmesinin, bir kısmının ayrılmasının, bir kısmının da satılmasının istendiği görülmektedir. Dikkati çeken diğer bir husus da, bütün kitapların vakf edilmeyeceğine dair fetva alan III. Ahmed'in bu hadiseden üç yıl sonra kurduğu Saray Kütüphanesinde, tarih ve edebiyyat, felsefe ve nücum dallarında eserlere yer vermesidir. Bu tezadı herhalde III. Ahmed'in kısa süre içinde, görüşlerinin değiştiği şeklinde izah etmek mümkün değildir. III. Ahmed'in, saltanatı yıllarına kadar, sarayda çeşitli kaynaklardan sağlanmış binlerce kitap birikmiştir. Padişahlar ve yakınları, kurdukları kütüphaneleri, bunların kolleksiyonları ve genellikle hazinede toplanan bu kitaplarla meydana getiriliyordu. III. Ahmet, sarayın değişik bölümlerinde hazinesi bulunan kitapların kullanılması ve korunması için, daha önce yapılan düzenlemeleri yeterli görmediğinden Topkapı Sarayında yeni yaptırdığı kütüphane içinde, bu kitapların büyük bir kısmını toplamaya çalıştı.

I. Mahmut Devrinde İstanbul'da Yapılan Kütüphaneler

Hekimoğlu Ali Paşanın, İstanbul'da Davudpaşa'da kurduğu kütüphaneden başlayarak Damadzade Ebülhayr Ahmet Efendinin, Sultan Selim Camii mahfilinin altında, Darüsaade ağalarından Hacı Beşir Ağanın Cağaloğlu'ndaki külliyesinde kurduğu kütüphane vardır. I. Mahmud'un İstanbul'da yaptırdığı kütüphaneler arasında Ayasofya Kütüphanesinin açılışı dolayısıyla saray, devlet erkânından, ulemadan bazı kimselerin kitap bağışında bulundukları görülmektedir. Bu kütüphane gerek mimarisi, gerek zengin kolleksiyonu ve geniş kadrosu bakımından önem taşır. Ayasofya Kütüphanesinin açılışı halk arasında da akis yapmıştır. Bu konuyu işleyen bir destanda, özellikle kütüphanenin tezyinatı üzerinde durulmuştur.(s.88 vd.) İstanbul'da aynı yıl içinde iki önemli kütüphane kurulmuştur: Âşir Efendi ve Âtıf Efendi Kütüphaneleri. I. Mahmut, Galatasaray Mektebinde bir kütüpha-

ne yaptırmıştır. Kütüphanenin kuruluşuna sebep olarak burada bulunan öğrencilerin kitaba şiddetle ihtiyacı gösterilmiştir.

III. Osman ve III. Mustafa Kütüphaneleri

I. Mahmud, saltanatının son yıllarında yaptırmaya başladığı külliyesinde, büyük bir kütüphane kurmayı planlamışsa da, III. Osman onun bu hayratını tamamlamış ve adını da kendi adına izafetle *Nur-ı Osmanî* koymuştur. Kütüphane açılışında 5032 ciltlik bir kolleksiyona sahipti. III. Mustafa devrinde sadrazamlık yapan Ragıb Paşanın konağında zengin bir kütüphanesi ve kitaplarının bakımıyla görevli bir de kitapçısı vardı. Tarihçi Vâsıf'ın yazdığına göre, Ragıb Paşa, senelerden beri toplayıp seçtiği, getirtdiği bütün kitaplarını, telef ve kayb olmalarından çekinerek ve halkın istifadesine yarasın diye bir kütüphane yaptırmıştır. III. Mustafa ilim ve irfan sahiplerini himaye etmesi, sarayda ilim meclisleri tertib etmesiyle de tanınırdı. Laleli'de, camiin yanına yaptırdığı medresesinde bir kütüphane kurduğu gibi, saraydaki Bostancılar ocağında da bir kütüphane yaptırmıştır. Burada, bu kütüphane hakkında, Erünsal'ın yazdıklarını, onun bu eseri yazarken yanlışa düşmekten ne kadar çekindiğinin, gerçeğe ulaşmakta ne kadar titiz davrandığının bir başka örneği olarak şuracığa sıkıştırmaktan kalemimi alamadım. İstanbul kütüphanelerini gösteren listelerde bu kütüphanenin kurucusu III. Mustafa veya III. Selim ve kuruluş tarihi de 1217/1801-1802 yılı verilmektedir. Süleymaniye kütüphanesinin Lâleli bölümünde bulunan kitapların çoğunun III. Mustafa'nın vakıf mühürünü taşıdıkları dikkate alınarak, bu kütüphanenin kurucusunun Sultan III. Mustafa olduğu söylenebilirse de, aynı padişahın Bostancılar Ocağındaki Kütüphanesinin 1247/1831-1832 tarihinde II. Mahmud'un emriyle Lâleli medresesi kütüphanesine nakledilmiş olması dolayısıyla, ve sadece vakıf mühüründen hareketle bu görüşü desteklemek güçleşir. Çünki bugünkü Lâleli kolleksiyonunda bulunan kitapların hangileri Lâleli medresesinden, hangilerinin Bostancılar Ocağı kütüphanesinden geldiğini kesinlikle söylemek güçtür. Fakat Vakıflar genel müdürlüğündeki bir belge, III. Mustafa'nın Lâleli medresesinde bir kütüphane kurduğunu açıkça ifade etmektedir. Lâleli Cami-i Şerifi civarında kâin medresesi derununda olan kütüphane-i münifesinde, fi'l-asıl mevzu olan kütüb-i şerîfe, tam kütüphane tertibi olmayup nakıs olduğuna.... Bu belgeden anlaşıldığına göre, Lâleli medresesinde, III. Mustafa tarafından kurulmuş bir kütüphane bulunmaktadır. III. Mustafa'nın Bostancılar Ocağında kurduğu kütüphane hakkında ise hem vakfiyesinde, hem de muhasebe defterlerinde gerekli bilgiler bulmaktayız. Ayrıca 1800 yılında, İngiliz elçisi, Dr. Hunt ile İstanbul'da Bizanstan kalan yazmaları araştırmak için gelen Prof. Carlyle da, 20 Kasım 1800 tarihinde Lincoln piskoposuna yazdığı mektubunda bu kütüphaneden tafsilâtlı bir şekilde söz eder. Kütüphaneye ait vakfiye ve Topkapı Sarayında bulunan katalog 1188/1774 tarihini taşımakta ise de, III. Mustafa'nın defterindeki kayıtlar bu kütüphanenin kuruluş tarihi olarak 1767 tarihini vermektedir.

Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi

III. Mustafa devrinde iki defa Şeyhülislâm olan Veliyyüdin Efendi, şeyhülislâmlıktan ilk azlinde düzenlediği bir vakfiyede 150 kitabını Âtıf Efendi kütüphanesine vakf etmiş, fakat ikinci tayininde bu vakıftan dönerek, Âtıf Efendi kütüphanesine verdiği kitaplarla sahip olduğu kitapları Bayezid Camiinin sağ tarafına bitişik olarak yaptırdığı kütüphanesine vakf etmiştir. Onun vakf ettiği kitapların bir listesi vakfiyesinin sonunda bulunmaktadır. Kütüphaneye vakf edilen kitapların satır sayısını, cild ve tezhib özelliklerini belirten katalog konulduğunu daha sonraki yıllarda yapılan sayım kayıtlarından anlamaktayız. Müverrih Vâsıf Efendi, Veliyyiddin Efendi Kütüphanesinin kolleksiyonunda nadir kitaplar bulunduğunu ve kütüphanenin çok sayıda okuyucusu olduğunu belirtir; benim de Darülfünün talebesi olduğum senelerde, bu kütüphanede çok çalışmalarım olmuştur.

II. Bölüm: Vakıf Kütüphanelerinin Teşkilâtı

Bu bölümü de okumak gereklidir. Yalnız bu bölümde, müellifin ele aldığı noktalara bağlı kalarak teferruata inilmeyecektir.

Kütüphane personeli

Kütüphanelerde görevli personel devirlere göre çeşitli yönlerden farklılıklar gösterdiğinden, bu konunun işlenişinde tarihî bir sıra takip etmek hem gerekli, hem de bu alandaki gelişmeleri göstermek bakımından yararlıdır diyerek söze başlayan Erünsal misal olarak kuruluş devrinde Kütüphane, külliye veya içinde bulunduğu cami ve medreseden müstakil bir yapıya sahip olmadığından ayrıca bir kadroya sahip olması da söz konusu olamamaktadır diyor. Bu bölümde *Kütüphane personelinin seçimi ve tayini-Kütüphane personelinin azli-Kütüphane personelinin ücretleri-Kütüphane ücretlerinin artırılması-Vakıf idarecileri*

1. Nâzır, 2. Mütevelli, 3. Kütüphane görevlileri anlatılmaktadır. 1. Hâfız-ı kütüb. i. Hâfız-ı kütübde aranan vasıflar. ii. Hafız-ı kütübün seçimi ve tayini.iii Hafız-ı kütübün görevi ve sorumluluğu iv.Hâfız-ı kütübün ücreti. v. Kütüphanelerde görevlendirilen hâfız-ı kütübün sayısı. vi Hâfız-ı kütübün başka bir kimseye devri. vii. Hâfız-ı kütüblüğün babadan oğula geçmesi 2. Hâfız-ı kütübün yamağı. 3. Kâtib-i kütüb. 4. Mücellid. 5. Bevvab, müstahfız. 6. Ferraş. 7. Kütübhanelerin tamir ve bakımıyla görevli personel.

Kolleksiyon

Bu bölüm, üzerinde durulacak bölümlerden biridir. Çünkü kütüphanelerin gördükleri hizmet bakımından asıl *hikmet-i vücudları bu kolleksiyonlardır*. Bundan dolayı öteki bölümlere bakarak bu bölümden, daha geniş bir bilgi aktarmak istiyorum.

a. *Ana kolleksiyonun kuruluşu*. Kitaptan okuyoruz: "Vakıf kütüphanelerinin kolleksiyonları vakf edilen kitaplardan oluştuğu gibi bu kolleksiyonların zenginleşmesi de genellikle aynı yoldan sağlanmakta idi. Vakfiyelerle vakıf kayıtları ve muhürleri incelendiğinde, kütüphane kolleksiyonlarının teşkilinin bazı farklı şekillerde gerçekleşdiği görülür. Bu konuda en çok rastlanan uy-

gulama, medrese kurucularının yaptırdıkları medreselerde, talebelerin öğrenimi için gerekli bir miktar kitap bağışlayarak kütüphane kurmalarıydı. Bundan dolayı bu kolleksiyonlar ders kitaplarından oluşmakta idi. Müstakil bir binada veya öğretim ve ibadet için yaptırılmış müesseselerde kütüphane kurmak için yapılan kitap vakfı bir vakfiye ile gerçekleşmekte idi. Kütüphanelerin kuruluşunda vakf edilen kitap sayısı devirlere göre değişdiği gibi kurulan kütüphanenin türüne göre farklılık gösterir. (Daha geniş bilgi için bkz. bu konunun b,c, ç maddelerine bu bölümlerde *b. Kolleksiyonların zenginleştirilmesi. c. Kolleksiyonların özellikleri, ç. Kolleksiyonların sayım ve kontrolü* ile geniş bilgi verilmektedir. Bir başka ana bölümde vakıf kütüphanelerinde kataloglama çalışmaları ve kataloglar anlatılmaktadır s. 213 vdd.) Vakıf müesseselerinin kuruluşunda hazırlanan vakfiyelerde bağışlanan kitapların da bir listesi verilmekte idi. Genellikle kitap adlarından oluşan bu listeler bazan yazar adı; kitabın cild sayısı da belirtiliyordu. Erünsal , kuruluş kütüphanelerindeki kataloglama çalışmalarının başlangıcı saymakta ve bundan dolayı, Osmanlılarda ilk katalogun da kurulan ilk kütüphane ile birlikte ortaya çıktığını söylemek mümkündür, demektedir. Devam eden satırlarda, bu listeler hakkında daha geniş bilgi verilmektedir. Yazar, Fatih Camii kütüphanesinin biri II. Beyazıd devrinde bu kütüphaneyi teftişle görevlendirilen Mehmed b. Ali Fenârî, diğeri Kanunî Sultan Süleyman zamanında, bu kütüphane hafız-ı kütübü Molla Arab tarafından düzenlenen iki kataloğu bulunduğu biliniyorsa da, her iki kataloğun da elimize geçmediğini söylemektedir. Günümüze ulaşabilen en eski müstakil katalogları Kanunî devrine ait. Bunlardan birincisinin ancak ilk kısmı elimizde bulunmaktadır. Bu kataloğun üzerinde hangi kütüphaneye ait olduğunu gösteren bir kayıt yoktur. Ancak içindekiler kısmında yapılan sınıflandırmanın zenginliği, alt başlıkların bolluğu, bu kataloğun büyük bir ihtimalle zengin bir kolleksiyona sahip olan Saray Kütüphanesine ait olabileceğini düşündürmektedir. Bu katalog hakkında geniş bilgi veren Erünsal, merakla okumağa devam ettiğimiz bu bölümde, Kanuni devrinden günümüze ulaşabilen bir diğer müstakil katalogun Fatih Camii kütüphanesine ait olduğunu anlatıyor. "Kitaplar defteri" olarak adlandırılmış olan bu kataloğun evsâfı sayılmakta, hem kitabın Osmanlı cemiyetindeki yeri, hem de bu kütüphanenin tarihi açıklanmaktadır Ayrıca yapılan kataloglama çalışmaları üzerinde bilgi verilmektedir. Katalogda Fatih tarafından bu kütüphaneye vakf edilen kitapların sayısını, bu kütüphaneye bağışlanan müstakil koleksiyonları bulmaktayız. Erünsal, Arapça ve Türkçe yazılmış olan bu katalog hakkında vakıf kütüphaneler için bu hazırlanan katalogların en düzenlisidir, dedikten sonra, üzerinde daha ayrıntılarla durmaktadır. B. XVI. asrın ikinci yarısından başlayarak vakfiyelere ekli basit kitap çalışmalarının gelişdiği, kitap adlarının tasnifli bir şekilde verilmesinin yanında, tavsiflerinin de büyük bir titizlikle yapıldığını söyleyen Erünsal'a göre, II. Selim'in kızı Esmihan Sultanın Eyyub'da yaptırdığı medrese için düzenlediği vakfiyesinde, medreseye vakf ettiği kitapların özellikleri en ince ayrıntılarına kadar tesbit edilmiştir. XVIII. asrın başlarında gerek İstanbul'da, gerekse İstanbul dışında kurulan kütüphanelerin böylece dikkatle hazırlanan katalogları vardır. Erünsal, bu katalogların hem tasnif, hem de konu başlığını tesbit bakımından bir gelişme olduğu gibi diğer kataloglarda görülen bazı kusurların devam ettiğinin görüldüğünü de ilave etmektedir.

Yararlanma(s. 237 vd.) bölümünde, a. Kütüphanelerin açık bulunduğu günler ve saatler, b. Kütüphanede okuma, istinsah, öğretim, ibadet ve diğer faaliyetler, c. ödünç verme (iare) konularında bilgi verilmektedir. Erünsal bu konu üzerinde oldukça uzun durmuştur. (s.246 vd.) Kütüphane kurucularının vakf ettikleri kitapların ödünç verilmesi konusunda farklı görüşlere sahip olduklarını bildirerek konuya giren Erünsal ödünç vermeyi teşvik eden, hattâ hâfız-ı kütüblerin bu konuda ihmalkâr davranmamasını isteyen vakıflar bulunduğu gibi ödünç vermeye şiddetle karşı çıkan kütüphane kurucuları da vardır. İslam dininin ilmi yaymayı ve dolayısıyla ödünç vermeyi teşvik etmesi, kütüphane kurucularının kitaplarının ödünç verilmesine izin verilmemesi halinde İslâmın bir emrine karşı çıkmış olacakları endişesiyle vakfiyelerine bu konuda kesin olarak yasaklayıcı hükümler koymalarına sebep olmuştur. Ancak bir süre sonra ödünç verme yoluyla kütüphanelerin kitap kaybına uğramaları ve bazı kütüphane kurucularını vakfiyelerine ödünç kitap vermeyi kısıtlayan maddeler koymaya zorlamıştır. İslâm âlimi Süyuti, Kahire'deki Mahmudiye Medresesi kütüphanesi vakfiyesinde kitapların dışarı çıkarılamayacağına dair bir kayıt bulunmasına rağmen hocalarından ikisinin bu kütüphanenin kitaplarını evlerine götürdüklerini görünce, bu derece emin kimselerin dinin kurallarına aykırı bir iş yapmayacaklarını düşündüğünden, bu konuyu inceler ve "Vâkıfın izni olmadığı hallerde dahi, bazı şartlar dahilinde ödünç kitap alınabileceği neticesine varır. Süyûti'nin bu konuda bir eseri vardır. Bu risalesinde, bu kütüphanede bir kitabın ödünç alınabilmesi için, alınacak kitabın lüzumundan fazla elde tutulmaması gerektiğini belirtmiştir. Erünsal'ın el attığı konuları nasıl inceden inceye ve başka bir araştırıcının aklından bile geçmeyen noktalara kadar uzandığına, bunu da ayrı bir tanık sayıyorum. Kitabın son sahifelerini okurken sevincimi ve takdirimi belirtmek için heyecanlanıp tutarlı bir kelime arıyorum. *"Tedkik böyle olur diyecektim. Fakat daha önce "tedkik" kelimesinin sözlük anlamına bakmak istedim.* "Tedkik" *bir nesneyi gereği gibi döğüp hurdhhaş eylemek* (Kamus Tercümesi, III, 816).

Bibliyografya bölümü de, biz okuyucular için büyük bir değer taşımaktadır. Erünsal, bu büyük tarih hazinesine yığdığı bunca bilgiyi nerelerden , nasıl toplamıştır? On yıl kendisini, bunca birbirine benzemeyen; nerelerde hangi arşivlerde, hangi kitaplıklarda ve kimlerin hangi eserleri içinde saklanup kalmış olan ve yerleri bilinmeyen bu kitapları; bunların sahifelerine serpilip kalmış olan ipuçlarını, belgeleri, bilgileri bulup bu siyah satırları, bu kara sahifeleri ışıklandırmış; kara yazıyı ak etmiştir. Sa'yi meşkûr olsun. ☆

Toplum Tarihi Açısından, Kütüphanelere Ulaşmamış Önemli Bir Kaynak:

Mütareke'de *Ses* Gazetesi

BAYRAM BAYRAKTAR

Giriş

I. Dünya Savaşı sonunda Mondros ateşkesi ile birlikte Osmanlı devleti fiilen çökerken, Anadolu idareden eğitime, ekonomiden toplumsal düzene varıncaya kadar genel bir karışıklık içine sürükleniyordu. Bu süreci hızlandıran etkenler arasında, izleri 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanan azınlıklar problemi de bulunmakta idi. Anadolu insanı Mütareke'de yalnız yokluk, yoksulluk,asayişsizlik, hastalık ve bilgisizlik gibi sorunlarla boğuşmayacak, aynı zamanda Müttefiklerin kışkırtmalarıyla anayurdunu istila edecek olan Yunanlılarla mücadele edecekti. İmparatorluk, yüzyıllardır bağrında taşıdığı Rum ve Ermeni gibi azınlık toplulukların problematiğini Mütareke'de Türk ulusuna ihale etmişti. Mondros Mütarekesi'nin beraberinde taşıdığı, yukarıda yansıttığım, sorunlar adı geçen dönemde Balıkesir'de yayınlanan *Ses* gazetesinde de açık bir şekilde yer almıştı.

Ses gazetesinin yansıttığı meseleler çoğunlukla toplumsal nitelikli olduğu için, burada, ilgili konunun imparatorluk sistemindeki tarihsel temellerine inerek kısaca devlet-toplum ilişkilerini tartışmak istiyorum: Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılın başlarından itibaren etkin bir merkezci politika izleyerek, halkı geçmişe göre daha pasif kılmıştı[1]. II. Mahmut döneminde önce ayanlar daha sonra da yeniçeriler tasfiye edilmiş, merkezî güç "devletin bekası" amacıyla her türlü sosyal başkalaşım eğilimlerini "bidat" ilan ederek bürokratik yapıyla etkisizleştirmişti. Bu bağlamda 19. yüzyıl reformları, toplumsal temellerinden yoksun, bürokratlara ve yeniçerilerin yerine ikame edilen orduya dayandırılarak gerçekleştirilmiş olmakta idi[2]. Reformlara, azınlıklar bağımsızlıkçı hareketlere giriştikleri için, Müslümanlar da yeniçeri ve ulemanın etkisi ile olumlu tepki göstermemişlerdir. Ayrıca reformların uygulanışını, II. Mahmut döneminden itibaren, kamuoyuna yansıtacak ve tartışacak konformist ya da radikal aydınlar mevcut değildi. Sonuçta, reformlar döneminin getirdiği ekonomik uğraşlardan en çok azınlıklar yararlandılar. Nitekim İngiliz konsolosu Palgrave, 1868 yılında ülkesine gönderdiği bir raporunda[3],"*Bugün görülen odur ki Osmanlı hükûmeti Hıristiyan tebaa yararına Müslüman tebaasını ezmek gibi ağır bir suçlama altındadır. Ben bu suçlamayı üzülerek doğrulamak durumundayım.* " diyerek Osmanlı'nın "acınacak" durumunu çarpıcı bir şekilde gözler önüne sergiliyordu.

Daha sonraları Türkler, genel durumlarını düzeltememiş olarak Trablusgarp, Balkan ve Dünya Savaşı içinde buldular kendilerini

Ses Gazetesi

Arkasından eğitimsiz, sağlıksız ve yoksul bir konum içinde Mütareke sürecine girdiler. Eğitsel açıdan Türklerle Rumların olanak ve eğilimlerini tartışan bir yazı, mütareke döneminde *Selâmet* gazetesinde şöyle yer alıyordu[4].

"Rum anasırın bizim ile boy ölçüştürmesine ne kadar hayret edilse azdır. Çünkü mekatibleri sırf hamiyyeti keselerinden akıb gelen mebaliğ ile idare edilmektedir. Acaba bizim ağniyamız şimdiye kadar kaç mekteb tesis ve maarifimizin terkisi uğrunda kaç kuruşu feda etmişdir. Biz gözlerimizi daima hükûmete dikmiş, herşeyi ondan bekliyoruz. Fakat düşünmüyoruz ki muavenet-i milliye vakı olmadıkça hükûmet kendi bütçesiyle bütün ihtiyaçlarımızı tatmine muktedir olamaz.(...) Şu lisan-ı maderzadelerimizin öz evlâdı olan Türk yavrularını sokakda değil, fakat, ta'limhane-yi edeb denilen mekteblerin ağuş-u meftununda gördüğümüz zaman bu güzel vatanın selâmet-i atiyesinden emin olabiliriz."

Ülke meselelerinin enine boyuna tartışıldığı Mütareke'de, Balıkesir'de çıkan *Ses* gazetesi, tarihte özetle yansıttığımız nedenlerden dolayı, pasifize olmuş Türk insanına yurt ve dünya sorunlarında önemli mesajlar vermekte, hangi problemlerle yüzyüze kaldığını hatırlatarak çağdaş konularda bilgilendirmekte idi. Çantayzade Hasan Basri Bey'in sahipliğini yaptığı *Ses* 'in ilk sayısı 17 Ekim 1918 tarihinde yayınlandı.Mütareke'de, yayını ancak 13 Mart 1919'a kadar devam etti. Gazete haftalık olarak 22 sayı halinde çıkmış, İtilâfçı hükûmetin takibi sonunda Hasan Basri Bey, gazetesini kapatmak ve kendisi de Balıkesir'i terketmek zorunda kalmıştı[5].

Ses gazetesi yayınlandığı süre-de, konularını tamamıyla toplum sorunlarına ayırmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde, Türk ve Müslüman Anadolu halkını aydınlatmak ve eğitmek gibi işlevleri yerine getirdiği söylenebilir. Gazete, bir otoritesizlik ve anarşi dönemi demek olan mütarekede, yurt meselelerine eğildiği ilk sayısında[6], *"... hiçbir şahsî ve siyasî tesir altında bulunmayan (...) gazetemizin..."*, ifadeleriyle politika dışı konularla ilgileneceğini belirtiyordu. Oysa, gazetenin içeriğini incelediğimizde, ülkeyi ve toplumu ilgilendiren hemen hemen her konuya el attığını görmekteyiz. Yazar, burada siyaseti "tekyönlülük" olarak nitelendirmiş olmalıdır, ayrıca partizanlığa alâka duymadığını da imâ etmek istemiştir.

Gazete, aynı sayıda, I. Dünya Harbi'nin genel bir değerlendirmesini yapmakta, Mütareke dönemine giden süreçte "Gideceğimiz Yol" adlı yazıyla savaşın topluma neler "kazandırdığını" irdelemektedir. Yazı aynen şu şekilde idi[7]:

"Düşmanlarla senelerden beri yaptığımız ve Allah'ın merhameti ve inayeti ile hayırlı olarak nihayetine erişdirmek üzere olduğumuz kanlı muharebe; bizdeki birçok çeşitli kabiliyyetleri meydana çıkardı. Bu kabiliyyetlerin en kısa ve kesdirme tecellîsî (uyanıklık)dır: Filhakıyka, din kardeşlerimizden mühim bir parçası ticarete, sanaata, çiftçiliğe koyuldu. Memleketin ve devlet hazinesinin gelirini çoğaltmaya, yaşamanın yollarını anlamaya, hülâsa: Zengin olmaya başladı. Denizlerin, karaların kapanması bize kendi yağımızla kavrulmak dersini de vermişdi: Yiyeceklerimizi, içeceklerimizi, giyeceklerimizi kendimiz bulmaya ve hazırlamaya mecbur kaldık. Eskiden yiyeceğimiz zahiren in yüksek bir kısmını ecnebi memleketlerinden getirmeye alışdığımız ve Türkiya'nın yiyecekde bile dışarıya muhtaç olduğunu zannetmekte olduğumuz halde, bu koca muharebe bu yanlış zanlarımızı düzeltmeye, memleketimizin ne büyük hazineler sakladığını anlamaya yaradı.

Hülâsâ: Harb bizi uyandırdı ve benliğimizi bize tanıtdı. Fakat bu uyanma ve tanıma içine birçok hırslar, ihtiraslar ve ahlâksızlıklar da sokulabilmişdi. Kasalarımızı dolduran kâğıd paralar, eski ruh temizliğimizi -ma'teessüf-bozdu.Herkes (nefsî, nefsî) demeye başladı (ümmetî, ümmetî) diyen büyük yürekli bir adam kalmadı."

Çağatayzade Basri imzasıyla yazılan makalede, devletin ve halkın tümüyle teşkilâtsız kaldığı, toplumbilincinden uzak bir egoizmin yaygınlaştığı sergileniyor; halkın çoğunluğunun yoksulluğun kucağına sürüklendiği, açlığın ve ahlâksızlığın arttığı, öyleki yoksulluk ve ahlâksızlık nedeniyle fahişeliğin yaygınlaştığı vurgulandıktan sonra, *"...eskiden, meselâ, Balıkesir'de fahişelerin sayısı üç'ü geçmediği halde, son zamanlara yüzlere vardı..."* denilerek, aslında yalnız bölgenin değil, aynı zamanda Anadolu'nun genel görüntüsü yansıtılıyordu. *Ses*'in bir başka sayısında [8], "Yeis, Bedbînlik" başlıklı makalede, getirdiği ortam ve sonuçları açısından I. Genel Savaş "uğursuz muharebe" olarak nitelendiriliyordu.

Hasan Basri Çantay

Çağdaşı çoğu gazete gibi, *Ses* gazetesi kendisine okuyucu olarak köylü çoğunluğu seçmişti. Dönemin genel görüntüsü hatırlandığında, bu durum yadırganacak bir özellik olarak algılanamazdı. Gazetenin köylü okuyucularına ulaşabilmesi için öğretmenlerden ve imamlardan "himmet" beklendiği belirtiliyor, sade halkın daha kolay anlayabilmesi için "sade Türkçe'yi seçtiği ve *"çapraşık dillerle değil, milletin, Anadolu köylüsünün söylediği tatlı dil ile konuşulacağı..."*, yansıtıldıktan sonra, gazetenin mesleğinin (izleyeceği yol) doğruluk olduğu, doğruluğuna inanılmayan haberin konu yapılmayacağı fikri işleniyordu[9]. *Ses* 'in bütün sayılarında, gazete adının hemen altında, şu mısralar dikkat çekmekte idi *"Düşman sesi duymak istemezsen./ Kardeş sesidir uyan bu Ses'den./ Kalkınca görür, ki akşam olmuş./ Vaktiyle uyanmayan bu Ses'den."*

Ses gazetesi yayınlandığı beş aylık dönemde-17 Ekim 1918'den 13 Mart 1919'a kadar-başlıca şu konular üzerinde haber üretmişti: Eşkiyalık ve asayiş, Wilson İlkeleri, köy ve köylü sorunları, İlk ve Orta öğretim sorunları, Öğretmen ve öğretmenlik meseleleri, il haberleri, piyasa haberleri, imparatorluk'tan Mütareke'ye devredilen Rum Tehciri sorunu, yörenin demografik yapısı ve tarihte Türk yönetiminde geçirdiği evreler, tütün ziraati, il bütçeleri, il ve ilçelerde yönetsel sorunlar, hekimlik, muhtekirlik, hırsızlık, Dünya Savaşı'nın Anadolu'da meydana getirdiği yıkımlar, un meselesi vb.

Bu makalede, *Ses*'te yer alan konulardan, bize göre daha önemli görülen bazılarını tanıtmak istiyorum:

a) Eşkıyalık ve Asayiş

Mütareke ile birlikte çöken Osmanlı İmparatorluğu'nun politik, idari ve sosyal kurumları işlemez bir görüntü sergilirken, Anadolu'nun her tarafında soygunculuk ve eşkıyalık hareketleri yaygın bir hale gelmişti. Bu olgu, efe ya da zeybek gibi geleneksel soyguncu zümrelerin etkili olduğu Batı Anadolu'da daha belirgin idi. Her taraf asker kaçakları ile dolmuştu. Eşkıyalığı bir yaşam biçimi haline getiren çete şefleri, savaşın sona ermesi ile işsiz kalan ve sosyal fonksiyonlarını bulamayan niteliksiz malzemeyi kullanacaktı. 19. yüzyılda dağlık bölgelerde etkili olan eşkıyalık Mütareke'de köy ve kasabaları kendine hedef seçmişti. Göreceli de olsa kentler daha güvenli idi.

Mütareke basınında genelde gündemden düşmeyen eşkıyalık [10] ve toplumsal düzenle ilgili olarak, *Ses* gazetesi bir değerlendirmesinde konuyu okuyucularına şöyle bir anlatımla yansıtıyordu[11]:

"... gerek harbden kaçan ve gerek bazı müsamahalar ve menfaatler sonunda köşede bucakda kalan kimseler, yağma zamanını fırsat bilerek ufak tefek hırsızlıklara ve nihayet şekavete başladılar. İlk zamanlarda pek basit ve fakat devamlı tedbirlerle bunun önüne geçmek kabil idi. Fakat hükümet, her nasılsa, gözünü bir türlü iç hallerimize çeviremedi, eşkıyalık artdıkça artdı. Hele son zamanlarda coğrafî kuruluşu itibariyle Anadolu'nun en mühim bir memleketi olan livamız o hale geldi, ki: Kimse canından, malından, ırzından emin olamıyordu: Eşkıyanın -hem de defaatle- baskınına uğramayan hiçbir köyümüz kalmadı. Bu baskınlarda nice mallar yağma, paralar gasb, hayatlar ifna ve namuslar hetkedildi. Büyük muharebenin eritdiği nüfus, mahvetdiği servet yetmiyormuş gibi, şekavet belâsı da köylerimizdeki bakıyye-yi hayat ve samanı adeta söndürmüş, kurutmuşdur.

Öyle iddia edebiliriz, ki: Livamız kadar eşkıyalığa pek fazla ve kanlı sahne olan hiçbir memleket yokdur. Buna da sancağımızın coğrafî vaziyeti, anasır-ı başkalıkları ve vaktinden sonra başlayan tedbirlerin noksanlıkları sebeb olmuşdur(...) 450.000 nüfusu ihtiva eden bu koca livada, bu tarihî memleketde yükselen, haykıran, hâkim olan yalnız bir ses var: Eşkıya sesi. Bu ses karşısında -hayır, bu ses karşısında değil- eşkiyanın silâhı karşısında herkes korkmuş, ürkmüşdür..."

Eşkıyalık, mütarekede bir meslek haline gelmişti. Genelde niteliksiz, malzemesinin çoğunluğunu eğitimsiz köy çocuklarının oluşturduğu; hükûmetsizlik, yokluk, yaygın bulaşıcı hastalık ve savaşın getirdiği anarşi ortamının bir ürünü olan eşkıyalardan başlıcaları Arnavut Ali, Hurşit, Çerkes Ethem[12], Çerkes Musa, Laz Yusuf, Mustafa, Manalı Deli Yusuf, Salorlu Raif, Dağıstanlı Kara Veli, Manyaslı Çerkes İsmail, Tuzakçılı Kâmil, Eleksili Nuri, Aydemir oğlu Mehmet, Darıcalı Hasan, Darıcalı İdris, Şah İsmail ve Karadağlı Yusuf çeteleri idi[13].Mütarekenin ilk günlerinde Padişah'ın ilân ettiği genel af, genel özelliklerini yansıttığımız, önemli bir kısmının asker kaçağı olduğu şakîleri, ayrıca cesaretlendirmekten öte bir sonuç doğurmamıştı[14].

Batı Anadolu'nun kuzey bölgelerinde, özellikle kıyıya yakın yerlerde, eşkıyalık yapanlar yalnızca Türk ve Müslüman kökenli kişiler değildi. Osmanlı vatandaşı olan Rumlar da büyük kütleler halinde çetecilik eylemlerini yürütüyordular. Adı geçen dönemde, devletin siyasal ve idarî mekanizması iflâs ettiğinden dolayı, etnik farklılıklar da çetelerce fırsat olarak değerlendiriliyor ve rekabetler soygunculuktan insan yaralamaya, hatta öldürmeye kadar gidebiliyordu. *Ses* 'in yansıttığı bilgilere göre, Rum çeteler çoklukla Türk köylerini basıyorlardı,yetkililerce takip edildiklerinde, bazen de denizde faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Ender olarak Rum köylerini bastıkları da görülüyordu. Rum çetelerden bazılarının adları ise Tutliman köylü çete reisi Panayot, Andon Kâhya oğlu İstavri, Nikole oğlu Yani, Yorgi oğlu Sofoklu, Nikole oğlu Dimitri, Papa Nikole oğlu Penahi , Yani oğlu İstirati, Elbislikli Moskova oğlu Yorgi, Peremeli Andon oğlu Yorgaki, Pandali oğlu Pedro, Yeniceli Kırman, Çavdar, Yordan oğluYorgi, Mihanyalı Kırman, İstavri, Timurtaş Tanaş, Tınaş oğlu İstirati, Yorgi oğlu Yani, Karamari oğlu Manol, İstirati oğlu Vasil, Yorgi oğlu Ligoridas ve diğerleri idi [15].

Ses'in çoğu nüshalarında, anarşi ve hükûmetsizlik döneminin bir sonucu olarak, toplumsal ahlâkın bozulduğu, savaştan dönen askerlerin toplumdan yeterli değil, biraz olsun ilgi bulamadıkları konusu eleştirel bir yaklaşımla irdeleniyor; tüm bireyleri bir ilgisizlik ve vurdumduymazlığın sardığı hatırlatılıyor, ayrıca, insanlar arasında sevgi bağlarının kaybolduğu üzerinde duruluyordu. 1918 yılının Kasım ayında *Ses*'te çıkan, Hasan Basri imzalı ve "Millî Muavenet Lâzımdır" başlıklı bir yazıda, tahlilci bir yaklaşımla ilgili problemler tartışılıyor ve toplum bilinci yaratılmaya çalışılıyordu [16].

Mütareke'de, eşkıyalık ile atbaşı giden konulardan biri de sağlık sorunları idi. Balıkesir ve çevre kasabalardan Bandırma, Edremit ve Ayvalık'ta bir tür öldürücü nezle demek olan "İspanyol" hastalığı ile frengi hastalığının yaygınlığı *Ses* gazetesinde vurgulanıyordu.Gazete muhabiri, Balıkesir sağlık Müdürü Mukbil Bey'le yaptığı bir mülâkatla halkın bilinçlendirilmesi ile ilgili bilgiler yayınlıyordu[17].

b) İdare ve Eğitim

Osmanlı Devleti son dönemlerde yerinden yönetim (muhtariyet esasına göre idarî yapılanma sürecini yaşamakta idi. Mütareke'de

Karesi (Balıkesir) sancağı "müstakil" liva idi. Eyalet sistemi içinde her vilâyet ya da sancak (liva, bugünkü il) yıllık bütçesini liva encümenince tayin ve tesbit ediyor, daha sonra ilgili bütçeler Meclis-i Mebusan'ca onaylandıktan sonra yürürlüğe giriyordu. Mütareke'de Balıkesir il encümeni, 1919 yılı bütçesini şöyle belirlemiştir[18]:

1. Maarif (Millî Eğitim) Bütçesi : 8.347.300 kuruş,
2. Ziraat Bütçesi : 3.214.150 kuruş,
3. Sağlık Bütçesi : 1.611.200 kuruş,
4. Dahiliye (İçişleri) Bütçesi : 719.500 kuruş,
5. Bayındırlık Bütçesi : 3.504.800 kuruş,
6. Çeşitli Harcamalar : 4.519.040 kuruş

1919 yılına ait sancak yönetiminin toplam bütçesi 21.915.900 kuruş olarak kararlaştırılmıştı. İlgili bütçeye dikkat edildiğinde eğitime ayrılan bütçenin hemen hemen diğer bakanlıkların bütçeleri toplamına yakın bir meblâğ tutmakta idi. Dönemin temel sorunlarının başında kuşkusuz eğitim sorunu gelmekte idi.

Bütçelerin sancak bazında düzenlenmesi, gazetenin yansıttığı bilgilere göre, her konuda ilgili birimlerin görüşlerinin alınması ile yapılıyordu. Örneğin, Balıkesir sancağında 1918 yılı maarif bütçesi 4.575.000 kuruş olarak kararlaştırılmış iken; 1919 yılı için eğitim dairesi 7.879.600 kuruşluk bir bütçe taslağı hazırlayıp il encümenine önerisini iletmiş, encümen idaresi de ilgili bütçeyi 8.347.300 kuruşa çıkararak kabul etmiştir. Bütçenin artırımı eğitim ve eğitime bağlı yan alanlarda yapılacak yeni yatırımlarla ilgili idi. Buna göre, merkezde ve kasabalarda yeni kız ve erkek okulları yaptırılması kararlaştırılmış, ayrıca öğretmen maaşlarının arttırılarak ödenmesi planlanmıştır[19].

Gerçekte, gazeteye göre[20], mütarekede öğretmenlerin malî durumları içaçıcı bir görüntü yansıtıyor değildi. Hükûmetin, o dönemde izlediği politikanın bir sonucu olarak öğretmenler ile okullaşma problemleri *Ses*'te şöyle yansıtılmıştı :

"Maliye Nezareti liva âşâr-ı hisse-yi ianesi havalesini henüz göndermemiştir. Mülhakatda dört-beş aydır maaş alamayan muallimlerin hali pek acınacak bir dereceye gelmişdir. İdare-yi Hususî'ye bağlı bütün işler tatil edilmiş, alacaklı amele işlerini tamamen bırakmak zorunda kalmışdır."

Bu haberlerin yanında, okulların odunsuz, kömürsüz; öğrencilerin kitapsız, öğretmenlerin maaşsız ve öteki işlerin de "muattal" bırakıldığı vurgulandıktan sonra, "Ey millet meclisi" 60.000 liralık tahsisatımızı onaylayınız diye kent halkının sorunlarını başkente duyuruyordu.

c) İhtikâr Meselesi

Ses gazetesinin, Mütareke döneminde konu edindiği bir başka olgu ise "muhtekirlik" idi. Bahsedilen dönemde tüm Anadolu'da, özellikle kıyı bölgelerinde görülen karaborsacılık ve yüksek fiyata mal satmak çok yaygın bir hal almıştı. Eşkıyalığın kol gezdiği Mütareke döneminde cesaret gerektirecek bir yazı, 2 Ocak 1919 tarihli *Ses*'te, "Muhtekirler hırsız mı kalacak?" başlığı ile şöyle yayınlanmıştı[21]:

"Dört seneden fazla süren uğursuz muharebenin ahlâkımız üzerinde en ziyade icra etdiği -diyebiliriz ki - hırsızlık ve ihtikârdı. Devamlı ve kanlı harbi milleti soymak; kanını, iliğini sormak (emmek) için iyi bir fırsat sanan alçaklar öyle yağmaya, ihtikâra koyuldular, ki onların gerçekten hesabını ancak Allah görebilir. Bu yağmalar, bu ihtikârlar milletin adeta yüzde doksanını rükûret ve perişan bırakdığı halde, kendilerini servetlere, ihtişamlara gark etdi. Meselâ: Vaktiyle beş guruş haftalıkla bir kahveci çıraklığı edenler bugün başımıza birer lord kesildiler. Onlar, milletin mısır koçanı, ayrık kökü ile idame-yi hayata mecbur kaldığı zamanlarda, kılçıklı yiyecek maddeleriyle karışık bakla unlarını en beyaz un olmak üzere bu millete yutturdular ve mukabilinde milyonlar kazandılar. Biz vakıa her dindaş ve vatandaşımızın zengin ve mesud olmasını canla arzu etmez değiliz. Hatta bu vadide on senedir birçok yazılar yazdık.(...) Tam dört buçuk sene asker ailelerinin namusuyla, ahlâkıyla oynayan, onları perişan ve binnetice ahlâksız eden muhtekirler, namussuzlar birçok hanümanı alçakca söndürdükten başka, açlıkla da binlerce yüzbinlerce nüfus öldürdüler ve bu suretle birer katil oldular. Dağlardaki eşkıya ile kasabadaki muhtekirler arasında fark, hemen hemen, evvelkilerin silâhla görünerek, bütün hayatını obalarda, kırlarda geçirerek uğraşmasında; diğerlerinin ise silâhsız, emeksiz, zahmetsiz hırsızlık etmesinden ibaret kaldı..."

Makale yazarı savaşın, sonuçları açısından, evrensel boyutunu o günlerde yakalayabilmişti. Savaş ekonomisi, zaten yokluk içinde kıvranan bir ulusu en zayıf anında etkisi altına almıştı. Yazarın tahlilci bir zihniyetle sergilediği konular ve vermek istediği mesaj, gelecek kuşakları etkilemeyecek gibi değildi. Eşkıyalıkla birlikte ihtikâr konusu, mütarekede, *Ses* gazetesinin devamlı gündemini işgal etti. Gazetede yer alan eğitici yayınlarla halkın, çağının olaylarına daha duyarlı kılınmaya çalışıldığı gibi, aynı zamanda ilgililer de uyarılmıştır.

d) Batı Anadolu'nun Demografik Yapısı

Bilindiği gibi, Mütareke sürecinde Müttefikler, 12 Ocak 1919 tarihinden itibaren uluslararası yapılanmaya istedikleri doğrultuda bir boyut kazandırmak amacıyla, Paris'te biraraya gelmişlerdi. Bu cümleden olarak, Müttefiklerin gölgesinde -özellikle İngiltere'nin -aynı yerde Yunanistan Başbakanı Venizelos, Türkiye üzerinde birtakım iddia ve isteklerde bulunmuştu.*Ses* gazetesine de yansıyan bu istekler İstanbul'un, İzmir ve çevresinin, Marmara kıyıları ile Trabzon ve Samsun kentlerinin nüfus çoğunluğunun Rumların elinde bulunduğu görüşlerinde odaklaşıyordu. Emperyalist devletlerin Anadolu üzerindeki istekleri, *Ses* gazetesini yurt savunması kaygısıyla savunmaya yöneltmişti. Benzer konular dönemin belli başlı basınında da tartışılmamış değildi. Paris Konferansı'nda, yazgısı Yunanistan lehine değiştirilmek istenen, Anadolu'nun demografik yapısı irdeleniyor ve bu konu "Venizelos'a Cevab" başlığı ile tartışılıyordu *Ses* gazetesinde.

Venizelos'a göre, İstanbul'da 1.173.670 nüfus yaşıyordu ve bunun üçte birinden biraz fazlası Türklerden oluşmak üzere, çoğunluk Rumların elinde bulunuyordu. *Ses*'in, nüfus müdürü Re'fet Bey'e dayandırarak, yansıttığı bilgilere göre ise İstanbul'un toplam nüfusu 909.778 idi ve 560.434'ü -yani %61.5'i Müslümandı[22].Gazete, Venizelos'un Aydın vilâyetinde 800.000 Rum nüfus olduğunu ileri sürmesine karşın, bu eyalette 1.819.606 nüfus bulunduğunu, bunun 1.437.983'ünün Türk ve Müslüman olduğunu-%79- Rum nüfusun ise bu bölgede, ancak 319.019 dolaylarında olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Marmara kıyılarının-İstanbul, Edirne, Bursa, İzmit, Biga ve Balıkesir- da nüfuslarını irdelemekte, adı geçen yörelerde 3.179.923 nüfusun bulunduğu vurgulandıktan sonra, bunlardan 2.151.579'unun Müslüman, diğer 678.638'inin ise Rum, Ermeni ve Yahudi unsurlar olduğuna dikkat çekilmiştir[23].

Ses gazetesi demografik yapı hakkında istatistiksel rakamlarla bilgi verdikten başka, ayrıca, yörenin tarihte Türklerin eline geçişini ve uygarlık alanında çeşitli eserlerin bulunduğu hatırlatılmış, yörenin Beylikler zamanından itibaren yurt edinildiği işlenmiştir. Bu cümleden olarak, ilgili dönemde bölgede Karesi Beyliği'nin egemen olduğu, bu beyliğin Osmanlılardan da önce ordu ve donanmasıyla Bizans'a ve Balkanlara seferler düzenlediği, bu seferlerin ancak bir devlet ve organizosyonla gerçekleştirilebileceği betimlendikten sonra dönemin Kara İsa ve Evrenos gibi siyasal ve askerî önderleri hakkında-Selçuklu ümerasından oldukları ile ilgili-bilgiler veriliyordu. Aynı dönemde, Balıkesir yöresinde yukarıda adları verilen beylerin önderliğinde, heteredoks Türkmen topluluklarının Sarı Saltuk'a bağlı olarak Anadolu'nun yurt edinilmesini, adeta, bir halk hareketi niteliğinde göstermeyi amaçlamış olmalıydı. [24]

Ses gazetesi, demografik yapıyı tarihî bilgilerle pekiştirerek okuyucuya yansıtıyor, böylece halkın çağdaş ve tarihsel sorunlarında karşılaştığı problematikle ilgili olarak bilinçlenmesi ve toplumsal dayanışma açısından güçlenmesi konularında bir perspektif sunmuş oluyordu.

Adı geçen yörenin "tarihte Türklüğü" ve demografik yapısı ile ilgili yayınları, belirttiğimiz gibi, Mütareke döneminin uluslararası kombinezonlarına karşı Anadolu'nun bir "anavatan" olduğu görüşünü işlemekten başka bir amaç taşıyor değildi. Nitekim Mondros'un 7. maddesine dayandırılarak İzmir'de ve tüm Batı Anadolu kıyılarında karışıklıklar çıkartılmak isteniyordu Müttefiklerce. Benzer senaryolar, *Ses*'in yansıttığına göre, Balıkesir'in bir ilçesi olan ve büyük bir çoğunluğunu Rumların oluşturduğu Ayvalık'ta da sergileniyordu. Ayvalık, Yunan işgali için, İzmir gibi, bir köprübaşı niteliğinde idi. Yunanlılar Mütareke'de 17 Şubat'ta İzmir'e, 27 Şubat'ta ise Ayvalık'a Salib-i Ahmer Hey'eti" adı ile Kızılhaç kurulları göndermişlerdi. Bu kurullar Bilge Umar'a göre[25], beşinci kol faaliyetleri yürüteceklerdi. *Ses* gazetesi muhabiri Sansür Ali Bey, Kızılhaç Kurulu'nun Ayvalık'a gelişini, bu olayla birlikte kentte karışıklıklar çıktığını yansıtıyordu okuyucularına[26]. *Ses*, Mütarekede, toplumsal ve stratejik açılardan çok nazik bir evreye giren Ayvalık'ın özel durumu ile ilgili gelişmeleri sıklıkla değerlendirerek yöneticileri de uyarmıştı. Bu yayınlar hükûmetin işine gelmemiş olacak ki, gazetenin yazarı ve sahibi olan Hasan Basri (Çantay) Bey'i takibe başladılar ve gazete son sayısını 13 Mart 1919 tarihli olarak ve bir daha çıkmamak üzere yayınlıyordu.

Ses, gazetesi, çok kısa bir süre yayınlanmış olmasına karşın, eğitimden sağlığa, politikadan toplumsal sorunlara dek her alanda halkı eğitici, uyandırıcı, yurt sorunları ve çağdaş sorunlarla ilgili duyarlı kılıcı bir işlevi yerine getirmiştir. Gazetenin kısa sürede Damat Ferit hükûmetince kapatılması, en azından yöre halkının uyandırılmasından rahatsız olunduğu dönemin koşullarında basının ne denli önemli olduğu düşünülürse, Anadolu'nun bu kritik yöresinin sessizce istilâcılara "peşkeş" çekilmek istendiği, daha belirgin olarak anlaşılacaktır. Bunlara ek olarak *Ses* gazetesi yayınlandığı sürede işlediği konularla, aynı zamanda çağdaş tarihçilere yerel meselelerle ilgili pek çok ve önemli malzeme bırakmıştır. ☆

1 Stanford Shaw'un Osmanlı-Türk toplumunda demokratikleşme eğilimlerinin bulunduğu konusundaki yaklaşımları ile ilgili Şahin Alpay'la söyleşisi için bkz. *Cumhuriyet*, 23 Aralık 1990.

2 Gerek 19. yüzyıl ve gerekse daha önceki dönemler için Osmanlı İmparatorluğu'nda profesyonel asker-sivil bürokratik kadronun egemenliği ve bu olgunun toplum dokusunu sivilleşme açısından olumsuz etkilediği bugün tartışmasız kabul edilen bir gerçektir. Bu konuda yapılan son incelemelerden biri olarak bkz., Şerif Mardın, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İstanbul, 1990.

3 Bilâl Şimşir, "İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri", *Milliyet*, 2 Nisan 1983.

4 *Selâmet*, 6 Ocak 1919.

5 Hasan Basri Çantay, *Kara Günler ve İbret Levhaları*, İstanbul, 1964,s. 39-40.

6 *Ses*, 17 Ekim 1918.

7 *Ses*, 17 Ekim 1918.

8 *Ses*, 21 Kasım 1918.

9 *Ses*, 17 Ekim 1918,7 Kasım 1918.

10 Mütareke'de Batı Anadolu bölgesi'nde egemen olan eşkıyalık düzeni ile ilgili, dönemin *Anadolu*, *Ahenk*, *Hukuk-u Beşer*, *İkdam* gibi gazetelerinde geniş bilgiler bulunmaktadır.

11 *Ses*, 24 Kasım 1918.

12 *Ses*, 28 Kasım 1918; Ethemle ilgili son araştırma olarak bkz., Cemal Şener, "Çerkez Ethem Dosyasını Açıyoruz", *Güneş*, 21-31 Ekim 90.

13 *Ses*, 28 Kasım 1918.

14 *Ses*, 7 Kasım 1918. Ayrıca bkz., 22 Kasım 1918 *Anadolu*.

15 *Ses*, 14 Kasım 1918.

16 *Ses*, 7 Kasım 1918.

17 *Ses*, 31 Ekim 1918. Ayrıca bkz.13 Şubat 1919.

18 *Ses*, 5 Aralık 1918

19 *Ses*, 5 Aralık 1918.

20 *Ses*, 5 Aralık 1918.

21 *Ses*, 2 Ocak 1919; *Ses*'in 6 Şubat 1919 tarihli sayısında "İhtikâr Dolapları" başlığı altında un meseleri ile ilgili yolsuzluklar konu ediliyordu.

22 *Ses*, 5 Mart 1919.

23 *Ses*, 5 Mart 1919.

24 *Ses*, 5 Mart 1919.

25 Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Ankara, 1974, s. 48-50.

26 Çantay, *Kara Günler...*, s. 39-40,86.

"VAKIF MÜESSESESİ" Adındaki Kitaba Yaptığımız Tenkide Verilen Cevaba Dair

HASAN YÜKSEL

Tarih ve Toplum'un 89. sayısında sayın Akgündüz'ün "İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi" adındaki eserine dair, ilmî gayelerle, mümkün mertebe objektif olmaya gayret göstererek hazırlamış olduğumuz bir tenkit yazımız yayınlandı. Buna mukabil Sayın Akgündüz de aynı derginin 91. sayısında bize cevap yazmıştır. Ne var ki, sayın yazar, kendisine yönelttiğimiz eleştirilere karşı "sadra şifa" bir cevap bulamayınca, bizi muğalâta yapmakla, indî davranmakla ve nâ - ehil olmakla itham ederek cevap vermeye çalışmıştır. Keşke, sayın yazar, kendisine yönelttiğimiz eleştirilere tatminkâr cevap verebilseydi de, bize yakıştırdığı bütün kavramları kabul etseydik. Biz, yine de sayın Akgündüz'ün bu tutumuna nezaketle cevap vereceğiz ve takdir hakkını okuyucuya bırakacağız. Bu arada şu hususu belirtelim ki, sayın yazar, müstear bir isimle kitabını tenkit ettiğimizi sanmaktadır. Hayır, endişe etmelerine gerek yoktur; sade bir vatandaş olarak Cumhuriyet Üniversitesi'nde çalışıyorum, o kadar...

Sözkonusu eleştiri yazımız, sayın Akgündüz'ün kitabının "maa'l - kusur ve 'l - küsûr"üne rağmen, "İslâm hukukundaki muhtelif mezheplere göre, vakıf hukukunu ele alan Türkçe tek eser olması hasebiyle önemli bir çalışmadır" diye başlamaktadır. Sonra, konunun erbabının takdir edeceği üzere, haklı ve kanıtlı eleştirilerimizi iki anabaşlık altında sayın yazara yönelttik. Ve sayın yazar, bu belgelere dayalı eleştirilerimize makul cevap bulamayınca, bunları unutturmaya çalışıp (kendisi daha büyük muğalâtalara başvurarak) bizi muğalâta yapmak ve konunun uzmanı olmadığımızı ileri sürerek, geçiştirmeye çalışmaktadır.

I- Sayın Akgündüz'ün 1988'de yayınlanan eserinin, 1977'de yayımlanmış olan Kübeysi'nin eseriyle bazı büyük benzerlikler arzettiğini belirtmiştik. Buna karşın sayın yazar, 461 sayfalık eserimin 200 küsur sayfası orijinal değilse ne çıkar, demeye getiriyor ve hemen 461 (doğrusu 489) sayfalık kitabının 349 - 461 (% 22'si), 151 - 167 (% 3'ü), 208 - 223 (% 3'ü) ve 263 - 288 (% 5'i) sayfaları arasındaki kısımların orjinal olduğunu, başka eserlerde, belirtilen bu sayfalar arasındaki hususların bir iki cümle ile geçiştirildiğini (ki hiç te böyle değil) belirtiyor. Böyle olsa bile, bu 489 sayfalık kitabın % 34'ü demektir. Yani yazarın kendi ifadesine göre, bu kadarı orijinal. Kitabın geriye kalan % 66'sı Kübeysî'nin veya başkasının eseriyle plan açısından, dipnot bakımından, yer yer tercüme kokmasından âdeta ne çıkar, diye bir anlam çıkıyor. Ardından, filan filan mümtaz simaların, şu şu kitablarında "yine konuyla ilgili eserlerin tasnifini aynen taklit" etmeleri gerekçe gösterilmektedir. Yalnız, sayın yazara hemen hatırlatalım ki, sizin Kübeysî'yi taklit etmeniz (plan, dipnot ve yer yer tercüme kokan ifadelerle) bize birazcık fazla gelmektedir (Kanıt olarak da bu derginin 89. sayısındaki yazımızı tekrar gözden geçirmenizi öneririz). Ayrıca, bilimde esas olan taklit değil orijinalitedir. Keza, sayın yazarın, sayfa numaralarını vererek ve kitabının orijinal kısımları olduğunu, İslâm hukukuna ait kaynaklarda bir iki cümle ile geçiştirildiğini belirttiği hususlar ise, dediği gibi ilk kez onun tarafından ele alınan konular değildir. Delil olarak, kitabının sonundaki bibliyografyaya (s.463-480) tekrar bakılmasında fayda vardır.

a- Plan açısından, sayın yazara yönelttiğimiz eleştiriye mukabil, kitabının 200 küsur (bizim hesaplamalarımıza göre bu kitabın % 66'sı demektir) sayfasının, "başta Kübeysî'nin eseri olmak üzere", "arada çok büyük benzerlikler bulunmasını" tabiî ve hatta zarurî addediyor. Peki, sayın yazar, bu durumu tabiî karşılıyorsa, bize de pes demek düşer. Ayrıca, sorunumuz Kübeysî'nin kimden iktibas ettiği değildir.

b- Dipnotlar açısından: Sözkonusu tenkit yazımızda sayın yazara, "kitabını 196. sayfaya kadar rastgele yaptığımız taramada, toplam 64 dipnotunun ufak tefek bazı eklemelerle, Kübeysi'nin aynı konularda gösterdiği kaynakların aynısı olduğu", "bazen de Kübeysî'den sözedilmeden zikredilen kaynaklar Kübeysi'nin göstermiş olduğu kaynakların" aynısı olduğu ve "hatta bazen Kübeysî'nin dipnot olarak zikrettiği kaynakların Akgündüz'ün eserinde de aynı sıra bozulmadan verildiğini", bu durumda, "acaba sayın Akgündüz, 1977 yılında yazılan bir eserin dipnot olarak gösterilmesini yeterli bulamayıp da, bu eserin dipnotlarında belirtilen kaynaklara tekrar müracaat etmek gibi büyük bir zahmete mi katlandı veya sehven aynı dipnotları olduğu gibi mi aktardı?" diye yönelttiğimiz eleştiriye mukabil diyor ki: Efendim, şu kadar kaynaktan biz yalnız istifade ettik (müsaade et, o kadar da olsun!), İslâm hukuku ve mezheblerin görüşlerine ilişkin kaynaklardan istifadede Kübeysî bize rehber olmuştur (ki zannımca bu rehberliğin ötesinde bir şey!) ve günümüz hukukunun tersine İslam hukukunda kaynaklar eskiye gittikçe kıymetlenir, demektedir.

1- Faraza, kabul edelim ki sayın yazar, Kübeysî'nin kaynak olarak gösterdiği bütün bu eserlere baktı. Aldığı notları fişlere kaydetti veya Şark usulu, bağdaş kurup önüne rahlesini alıp, sözkonusu kaynakları açıp etrafına serdi ve kitabını böylece yazdı. Peki, dipnotlarının bir kısmında görüldüğü gibi, Kübeysî'nin kitabında verdiği dipnotların sırasını bozmadan nasıl verebildi? Araştırıcılar bilir ki, sayın yazarın övünerek belirttiği gibi, 100'lerce kaynaktan not alarak ve bunları kullanırken de, daha önce yazılmış bir eserde verilen dipnot sırasına göre vermek pek o kadar tesadüfle olacak bir şey değildir. Her neyse...

2- Sayın yazarın dipnotlarına baktıkça, kaynakları ne kadar eskiye doğru giderse gitsin, bize güven vermekten uzaktır, çünkü bunları görüp görmediğine dair şüphelerimiz zail olmamıştır. Misal olarak, daha önceki yazımızda belirttiğimiz gibi, kitabının sayfa 133, dipnot 113'ünde Ezher Kütübhanesi'ndeki bir yazmaya ulaştığını belirtiyor; sayfa 36, dipnot 31'de ise bu yazma eseri Kübeysî'den naklen verdiğini belirtiyor. Böylesi bariz bir çelişki karşısında sayın yazarın dipnotları bize nasıl güven verebilir?

3- Sayın yazara, "göstermiş olduğu dipnota göre (s. 133 dipnot: 113), Ezher Kütübhanesi'ndeki bir yazma esere ulaşabilmiş görünüyor, buna mükabil 489 sayfa tutarındaki eseri için Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ne gelip başvurmayı ihmal etmiştir (Bu arada 1988 Temmuz'una kadar Vakıflar Arşivi'nde çalıştığımı belirteyim). Ayrıca, yazarın, yazmış olduğu eserde, arasıra Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki vesikalara atıfta bulunması bizi düşündürmektedir. Resmî yollardan gelip başvurmadığı bir ar-

şivdeki vesikaları nasıl elde ettiği sorusu ortada kalmaktadır", diye yönelttiğimiz eleştiriye karşı, "Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki belgeler kıymetlidir", ama şu şu arşivdeki veya bu bu fetvalar ve risaleler de kıymetlidir (bilmiyen mi var!) diye muğalâta yaparak, sorduğumuz soruyu unutturmaya çalışıyor. Sayın yazar, bu sorulara makul cevap veremediği sürece çalışması bize nasıl güven verebilir?

c- Metin bakımından sayın yazara yönelttiğimiz eleştiride, eserinin yer yer tercüme koktuğunu belirtmiş ve buna misaller vermiştik. Sayın yazar buna karşın, verdiğimiz bu misaller bazı terimlerin izahıdır, diye geçiştirdikten sonra; baştan beri öne sürdüğü gibi, efendim, böyle böyle (plan, dipnot ve metin bakımından) şeyler Kübeysî'de de mevcuttur ve böyle şeyler bir mazeret teşkil etmez,demeye getiriyor. Peki!.. Bildiğimiz kadarıyla, sayın yazar hukukçu ve daha iyi bilse de kendilerine hatırlatalım ki, "sûi misâl emsâl teşkil etmez"!.. İkincisi, alıntının da bir usulu var. Meselâ, sizin kitabınızdan biri iktibâs yapacak o'ursa, bunu tırnak işaretleri arasında vermesi gerekir.

Osmanlı tatbikâtı kısmına geçmeden, sırası gelmişken bu arada sayın yazara bir hadiseyi nakledelim: Burada anlatacağımız hadise iki yaşlı hocamız arasında geçiyor. İsim ve yer belirtmeye gerek görmüyoruz. Hadise şöyle:

Günün birinde, bu iki hocamızdan biri, âdet - i müstemirresi hilâfına, o gün erkenden gelip odasına girdikten sonra, diğer hoca arkadaşının geliş saatinde odasının kapısı önüne çıkıp beklemeye başladı. Sevinci yüzünden okunuyordu. Biz birkaç arkadaşla beraber, hocanın boşuna kapıda beklemediğini sezdiğimizden, (muzırlık olsun diye) karşıdan çaktırmadan hocayı gözetliyorduk ki, birden asansörün kapısı açıldı ve diğer yaşlı hocamız, büyük bir azametle, geçip (o arada arkadaşına selam verdiyse de, kendisine pek iltifat etmeden) odasına gidiyordu. Kapısı önünde, epeyden beri bekleyen diğer hocamız, "... bey...bey!", diye seslenince; o da, başını arkaya çevirerek, "buyurun... bey!", deyip yoluna devam etti. Öteki hocamız, "... filan eseri tercüme ettim", deyince; diğer hocamız, "desene foyamız meydana çıkacak!" deyip, geçip gitti.

Şimdi, sayın yazar, isterseniz Kübeysî'yi tercüme edelim. Ne dersiniz, acaba satabilir miyiz?..

II- Osmanlı tatbikatı açısında da, makul cevap bulamayan sayın yazar, baştan beri başvurduğu muğalata metodunu sürdürmektedir. Şöyle ki:

a- Sayın yazarın, "kölenin efendisinden izin alması gerekir" dediği yer "Vakıf Muamelesinin Geçerlilik Şartları" bahsidir (s. 114 - 121); bu tür şartlar hem sahih ve hem de gayrı sahih vakıfların kurucularında aranan şartlardır. Yazarın kitabında sahih vakıflar 131. sayfada anlatılmaktadır. Kimlerin gayri sahih vakıf kurabileceği (miri araziyi vakfedebileceği) hususunda sayfa numarası vererek, uzun uzun anlattığını belirttiği kısım ise, "üç satırdan" ibarettir (bkz. s. 452). Bu kadar da bariz muğalâta yapılmaz. Ayrıca, sayın yazarın, padişahın kölesi addettiği insanlar, koca bir devletin yöneticisidirler. Bunların kulluğu izafîdir. Sıradan bir reayanın kölesi değildirler. Bu hükmü bir nas gibi kabul edip, tevil yoluna gideceğine, yaptığımız eleştiriler doğrultusunda yazdıklarını bir daha düşünerek okumasında yarar vardır.

b- Sayın yazar, icare - i tavile (uzun süreli kira akdi) hususunda kitabında, "..icare - i tavile (ki icareteynin benzeridir ve aslıdır)" (s. 360); bir sonraki sayfada, "..icare - i tavile, icareteynin tâ kendisidir. Bütün Osmanlı tatbikatında da durum böyledir. Hatta, 1280/1863 tarihli Evkâf Nizamnâmesi icareteynle ilgili hükümleri icare - i tavile başlığı altında zikretmiştir" (s. 361), demektedir. Biz sözkonusu eleştiri yazımızda, sayın yazarın bu çelişkili ifadelerine (benzeridir, aslıdır, tâ kendisidir) işaret ederek; icareteynin icare - i tavilenin tâ kendisi olduğunu, bu türlü tereddütlere gerek olmadığını belirtmiştik. Buna mukabil, sayın yazar yazdıklarını unutmuş olacak ki, icare - i tavileyi, daha önce yazdıklarının tersine yeniden tanımlamaya çalışmakta ve birçok araştırmacılar gibi (kimmiş bunlar?) icare - i tavileyi anlamadığımızı belirtmektedir. Sayın yazara, âcizâne olarak deriz ki, icare - i tavilenin icareteynin tâ kendisi olduğunu tereddütsüz olarak ifade edebilmeniz için lütfen şu belgelere bakınız (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Def. No: 617, s. 61 ve 153).

c- Zimmî vakıflarıyla ilgili olarak sayın yazar kitabında, "vâkıf Müslüman da olsa, zimmî de olsa kiliselere, havralara, bunların her çeşit ihtiyaçlarına, Tevrat, İncil gibi diğer mukaddes kitablara yapılan vakıflar geçersizdir. Zira bunlar İslâm'a göre masiyet sayılır" (s. 169) demektedir; biz de kendilerine yönelttiğimiz eleştiride, tatbikatta durumun böyle olmadığını belgelerle ispat etmiştik. Buna mukabil sayın yazar, bize bu konuyla ilgili olarak Ebussuud'un fetvasını okumamızı öneriyor. Yalnız, sayın yazarın bir hukukçu olarak, teori ile tatbikatın her zaman için aynı çizgiyi takip etmediğini bilmesi gerekmez mi?

d- Faiz konusuna gelince; sayın yazarın mantığına göre, "onu onbir buçuk hesabı üzere... ale vechi'l - helâl istirbah ve istiğlal olunup, her re's - i senede tecdid - i muamele eyleyüp, aynıyla esedî kuruş verüp esedî kuruş ala... " denilince faiz olmuyor ve sayın yazar kitabında, "bazı araştırmacılar tarafından konu bilerek veya bilmeyerek çarpıtılmıştır" (s. 158) - kastettiği araştırmacılar da, gösterdiği dipnota göre (s. 159, dipnot: 248) Ömer Lütfi Barkan ve Neşet Çağatay - ve bir sonraki sayfada (s. 159) "Osmanlı Devleti'nin faizi uyguladığını söylemek mümkün değildir.» demektedir.

Peki, sayın yazara göre, "ale vechi'l - helâl istirbah" olunca faiz olmuyor. "250 kuruş nakit akçenin faizi"ni de "fazlalık" olarak yorumluyor. O halde, buyurun beraber sözlüğe bakalım: "Ribh: Arapça, (isim) faiz; irbâh: ribhlandırmak; istirbâh: faize vermek (- murabahacıların cesur ve bî - edeblerinden bir mürteşi şahıs idi, Naima, *Tarih*)" (bkz. Hüseyin Kazım Kadrî, *Türk Lûgatı*, İstanbul, 1928, C. II, s. 866). Sanırım, şimdi sayın yazar, "ribh" ile "faiz"in aynı şey olduğunu anladı ve bir daha bu iddiasını tekrarlamaz.

e- Sayın yazar kitabında, vakıfları amaçlarına göre "hayri" ve "zürri" olarak sınıflandırıp, buna göre değerlendiriyor. Biz de, sayın yazarın bu tasnifinin eski bir gruplandırma şekli olduğunu bu tür sınıflandırmanın Osmanlı döneminde tesis edilen bütün vakıfları kapsamadığını belirtmiştik. Örneğin, Şam'da 1735/1736 (h. 1148) tarihinde bir vakıf tesis etmiş olan Vezir Süleyman Paşa'nın vakfının toplam 48 parça gayrı menkul akarı mevcuttur. Bu kadar akardan sağlanacak olan gelire mukabil, bu vakfın hayri yönü, tesis tarihinden itibaren senelik 60 kuruştur. Bu 60 kuruşun yarısı Mekke ve yarısı Medine fukarasına gönderilecektir. Vakfın gelirinin geri kalan kısmı, şeri taksimata göre, vâkıfın evlâd - ı evlâd - ı evlâdına tahsis edilmiştir (bkz., VGMA., Def. No: 735/211/102).

Peki sayın yazar kendi tasnif sistemine göre, bu vakfı hayrî veya zürrî olarak kabul edebilir mi? Ayrıca, bildiğim kadarıyla, bu kıymetli eser, sayın yazarın doktora tezi (belki de doçentlik tezi). Bir doktora tezinde, konuyla ilgili olarak daha önce yapılan bir çalışmada öne sürülen görüşlere, katılmasa da, neden katılmadığını belirtmesi, "ilmin prensiplerine bağlı bir hadise" değil midir? Hakeza, doktora tezi, yazarın ifadesiyle, "yeni nesil tarafından anlaşılmayan eski eser ve belgeler"i sadeleştirmek de değildir!..

f- Sayın yazar, kitabında, vakfedilen malların ve mülklerin (özellikle gayri menkûllerin) hususiyetlerine (hukukî yapılarına) göre vakıfları, sahih ve gayri sahih diye (s. 131) ikiye ayırdığını; biz de, bu tür tasnifin, gayeleri bakımında vakıfları hayrî ve zürrî olarak tasnif etmesinde olduğu gibi, hukukî yapıları bakımında bö-

tün vakıfları kapsamadığını söylemiştik. Vakıfların hukukî yapılarına göre, "sahih", "gayri sahih (irsadi)" ve "yarı sahih - yarı irsadi" vakıflar diye üç gruba ayırmak gerektiğini belirtmiştik. Buna mukabil sayın yazar diyor ki: "Zira böyle bir taksim, hiçbir vakıf hukukçusu ve otoritesi tarafından dile getirilmemiştir". Evet, sayın yazarın tespiti doğru; bu tasnif sistemi ilk kez tarafımızdan dile getirilmiştir. Bunun için, sözkonusu tenkit yazımızda bu kısmı, sayın yazarın iyice okumasında yarar vardır.

Sonuç olarak, okuyucuyu fazla sıkmamak için, bu kadarıyla iktifa edeceğiz. Ayrıca, sayın yazar, tenkide açık bir ilim adamı olduğunu beyan ettiğinden dolayı (her ne kadar bizi muğalâta yapmak, nâ - ehil olmak ve mübhem biri olmakla suçlasa da) teşekkür ederiz.

* * *

İspanya: Tarihçi ile Toplum arasında bir Tarih

SALİH ÖZBARAN

GÜL IŞIK, İSPANYA: BİR BAŞKA AVRUPA, METİS YAYINLARI, İSTANBUL, 1991, 248 SAYFA, 32 FOTOĞRAF

Salamanca'yı gezerken valilik binası giriş kapısının hemen yanındaki mermer levha dikkatini çekiyor, bu kitabın yazarı Gül Işık'ın:

Başkanımız Francisco Franco
burada yaşadı ve Kutsal Haçlı Seferimiz'e
buradan komuta etti.

Bu yazı doğal olarak çok şaşırtmış kendisini. Ama kapının üzerindeki bez bir afişi görünce rahatlamış: İç Savaşta Kadınların Rolü. Sosyalist hükümetin Kültür Bakanlığı'nın bin bir girişiminden biri olduğunu anlamış. Yenisinin eskisini sessizce yoksaydığını vurguluyor. Geçmişi tehdit oluşturmayan bir konumda algılıyor. Tarih bilincini çok güzel tanımlıyor.

" İspanya'nın her köşesi dikkatli bir gözlemci için yakın tarihin iki çağını, iki siyasal rejimi, iki ideolojik görüşü simgeleyen göstergelerle doludur.

Prado Müzesi'nin karşısında, Franco çağının merkeziyetçi, ahlakçı, Katolik politika ve kültür anlayışını özetleyen büyük bir taş yazıtta şunlar okunuyor hâlâ: ' Politika Katolik olmalıdır, yani evrensel; Kutsal Roma Kilisesi'nin gösterdiği doğrultuda olmalıdır, yani tek. Kültür de tek olmalıdır. Geleneklerden gelmeyen herşey çalıntıdır. Doğa günaha götürür, tembellik ve yalnızlık hastalıktır; herkes maneviyatı geliştirsin, dostluk ve diyalog içinde'.

Bugünkü İspanya'nın laik ve çoğul kültür anlayışının, dünyaya açık, somut, gerçekçi değerlere dayanan politikasının tam tersi. İspanyollar artık bu tür şeyleri öylesine aşmış, öylesine unutmuş görünüyorlar ki, söylediğimde o tümceleri nereden bulduğumu sordular örtülü bir tedirginlikle; yazıtın oracıkta, başkentin göbeğinde durup durduğuna neredeyse inanmak istemediler" (s. 197-198).

Nasıl olabildi bu? Yazar da kendi kendine sormuş bu soruyu ve yanıtlamış, konuyu basite indirgemeden:

"... Çelişkili değer yargılarının göstergelerinin yanyana yer almaları uzun bir birikimin doğrultusundaki bir evrimin sonucu. O çelişkili birliktelik İspanya tarihinde alışılmadık bir durumun, bir tarihsel uzlaşmanın simgesi diyebiliriz... Süreklilik içinde köklü değişim" (s.199). Ölürken geride "sımsıkı bağlanmış" İspanya bıraktığını sanan Franco çok yanılmıştı. 1960'lı, 1970'li yıllar, dünyadan kopuk, dörtyüz yıl önceki geleneklerle görülmek yerine, ekonomik kalkınma dinamiğine yönelen İspanya toplumsal ve kültürel değişim ile demokrasi ve özgürlük isteklerini ortaya koydu.Rejim toplumun gerisinde kaldı; kendi sonunu hazırladı. "1981 Eylül'ünde Picasso'nun İç Savaş'ta Milliyetçilerin yarattığı dehşeti görüntüleyen ünlü Guernica tablosunun "sürgünden" İspanya'ya dönerek Prado Müzesi'ne komşu özel bir pavyonda yerini aldı. İspanya 1 Ocak 1986 tarihinde Avrupa Topluluğu'na üye olarak kabul edildi.

"İspanya artık ulusal tarihini ve kültürünü abartmadan, ideolojik çarpıtmalardan sakınarak - ama büyük bir ilgi, bağlılık ve sevgiyle- yeniden kurma, yetiştirdiği yeni kuşaklar ve gezegeni paylaştığı öteki halklar için onun gerçekçi, inandırıcı bir görüntüsünü oluşturmada" (s. 231)

" En önemlisi, çekişmeler sona erdikten, tarihe karışan rejime olan tepkiler dile getirildikten, ezici Kastilya merkeziyetçiliğine ve koyu Katolik inancına dayalı kültür yadsındıktan, bir de Avrupa ile bütünleşme furyası geride kaldıktan sonra, serinkanlılıkla düşününce İspanya Américo Castro'nun görüşlerinde karar kılmışa benziyor. Kendi özgün varlığını, çelişkili tarihsel gerçeğini olduğu gibi benimsemede, onu akılla ya da düşgücüyle irdeleyerek, İspanya'yı "üç kültürün ülkesi" olarak değerlendirmede" (s. 231).

Gül Işık'ın yorulmadan, zevk alarak ve hayranlıkla okuduğum bu kitabına son bölümünden başladım. XVI. Yüzyıl çevresinde gezinen bir tarihçi olmama rağmen, diktadan demokrasiye, yalnızlıktan Avrupa Topluluğu'na geçişin irdelendiği kısmı okumakla, günümüze çok daha yüksek dozda fısıldayan yakın geçmişi anlamak istedim öncelikle. Kitabı içim burkularak gözüm parlayarak okudum; ve umutlanarak. İspanya son on yıllarda çok daha uzun bir süreçte, Türkiye ile benzeşiyor. Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı İmparatorluğu kafamdan hiç ayrılmadı kitap boyunca, "Bir yanda tarihte büyük bir ulus olmuş olmanın gururu, denizlerin ötesine ulaşan, kıtaları bağlayan, üzerinde güneş batmayan uçsuz bucaksız bir imparatorluğu, Avrupa'nın ilk denizaşırı imparatorluğunu kurmuş, uygarlıkları yaratmış ya da kendi potasında birleştirerek eritmiş olmanın kıvancı; öte yanda liberal atılımlarda gecikmiş, orta sınıfı zamanında ve yeterince genelleştirememiş, endüstri devrimini yerli yerince gerçekleştirememiş, komşu ülkelerle teknoloji yarışında yaya kalmış olmanın sıkıntısı.

Tarih bilinci: hem tatlı bir masal, hem keskin bir bıçak gibi, olumlu ve olumsuz sonuçlarıyla, çift yönlü" (s.13)

Zengin, derin, görkemli bir kültürün gerikalmışlıkla şaşırması; ama yine bu kültür birikiminin günümüze ulaştırdığı çağdaşlık.

Gül Işık bizi İspanya coğrafyasıyla tanıştırıyor önce; Fernand Braudel'in Akdeniz'ini hatırlıyorum tarih ile coğrafyayı kaynaştırırken. İslam kültürünü tarih derinliğine çok iyi oturtuyor:

" İspanyol ruhunun özünü yaratan Kastilya topraklarının Unamuno'da uyandırdığı kültürel çağrışımlar bizim açımızdan son derece ilginç: İlk çağrışım, etkileyici bir görüntüyle, Mağribi varlığının o topraklardaki güçlü izini kanıtlıyor. Ulusal kimlik ve dinsel inancın geçerliği sorunlarının irdeleyicisi olan yazar, o kimliğin temelinde geleneksel "düşman" sayılması beklenen ve sekiz yüzyıla yakın bir süreyle yarımadayı İspanyollarla paylaşmış bulunan bir başka ulusu, "karşıt" dinsel inancın savunucularını buluyor; hem de aynı doğal çevre içinde, yine o doğanın esinlediği bir dinsel duyarlığın dışa vurumuyla. Ve Unamuno, "karşıt inanç'ın temel ilkesini özbeöz İspanyol olan başka bir deyişle birleştiriyor aynı tümce içinde: Klasik yazar Calderon de la Barca'nın *La vida es sueño*'su (*Yaşam Düştür*) ve İspanyolluğun şahlandığı XVI. yüzyılın yüce kralı, Akdeniz egemenliği uğruna Osmanlılara karşı savaş veren, Katolikliğin heybetli ve ürkütücü savunucusu II. Felipe'ye atfedilen sözlerle. Böylelikle Müslümanlara karşı en şiddetli savaşlara sahne olmuş bulunan Kastilya, değişik hatta çelişik insan topluluklarını bağrında birleştiren, onlara özgün damgasını vuran kültür ortamı olarak beliriyor"(s.44).

"Günümüzde 'İslamın yolları', turizm acentalarının sundukları belli başlı gezilerden biri. Ve Hıristiyanlık'la yarımadayı paylaşmış ve çekişmiş olan o kültürün izleri Hıristiyanlık öncesi döneminkiler, pagan Roma'nınkiler gibi kazılabilimine malolmuş değiller, yaşayan, binbir biçimde hala varlığını sürdüren izler. Hem çevrede görüyorsunuz o izleri, hem insanlarda. Çoğu zaman da yalnızca sezinliyorsunuz, İspanya'yı 'bir başka Avrupa' yapan şey olarak"(s.52).

Ve altın çağ. Müslümanların son kalesinden çıkarıldığı 1492 yılında "o zaferin sağladığı atılımla Amerika'nın keşfedilmesi, o genç devlete yoksul Avrupa'nın o zamanlar hayal bile edemeyeceği parasal olanaklar verecek, İspanyollar kıtanın iki denizaşırı imparatorluğunu kuracak, benzersiz büyüklük düşleri peşinde, iki kıtada benzersiz serüvenlere girişecek, İspanyolluğun şahlanışını Eski Dünya'nın halkları da, Yeni Dünya'nınkiler de, İtalyanlarla Hollandalılar da, İnkalarla Aztekler de pahalı ödeyeceklerdi. En çok da "düşünenler" ve düşünceleri Taht'la tam bir uyum içinde bulunan Kilise'nin uygun gördüğü kalıplara ters düşenler... Yeryüzünün birçok yerinde, toplum yapılarında, dinde, kültür ve sanat biçimlerinde silinmez izler bırakan yüz elli yıl" dünya tarihine işlenecekti; büyük acıların, baskıların, bir azınlığın çağı da olacaktı.

Pedre Laín Entralgo'dan aktardığı satırlarla görkemli imparatorluğun inişini de çok güzel sergilemekte yazar:

"İspanya'nın işleri iyi gitmemektedir. Protestan reformu iyice yerleşmiştir. Fransa ile İngiltere giderek güçlenmektedirler. O hareketli, dünya nimetlerine dört elle sarılmış, o giderek büyüyen Avrupa'nın aklı ve tekniği İspanyolların Tanrı aşkına gösterdikleri yiğitliklerden keskin çıkmaktadır" (s. 101)

" Gerçekten de" diyor Gül Işık "XVII. yüzyıl sona ererken İspanyol ekonomisi öylesine felce uğramıştır ki, daha dün Avrupa'nın hâkimi olan Krallık şimdi öbür Avrupa güçlerinin sömürgesi durumuna düşmektedir. Tüm Avrupa'da artık geçerlik kazanmış bulunan merkantalist kuramları bilinçle ve kararlılıkla uygulayamamış olmanın bedelini ödemektedir İspanya.

Ekonomik çöküntü topluma da yansımaktadır; soylular yönetici sınıf olarak iflas etmişlerdir. Daha XVI. yüzyıl sonlarında dikkati çeken rahip, başı bozuk asker, aylak bolluğu giderek şaşırtıcı boyutlara varmıştır. Kırsal kesimde eşkiyalık almış yürümüştür.

Rahiplik toplumdaki tek güvenceli uğraşa dönüştüğünden, ruhban sınıfı da inanılmayacak kadar genişlemiş, o durum din adamlarının niteliklerinin iyiden iyiye düşmesine, dinsel duyguların çığrından çıkarak abartılı, garip biçimler almasına yol açmış, yozlaşmaya Papalık bile çare bulamamıştır" (s. 101-102).

Yine de sanat, görkem ve eğlence varlığını duyurmuş. Tiyatro gösterileri vardır, şatolar yükselmektedir, fiyestalar ve boğa güreşleri İspanyolların yaşam biçimidir.

Kitap bizi XVIII. yüzyıla ulaştırdığında geleneklere sımsıkı bağlılığın, ama Avrupa'ya yetişme telaşıyla ileri atılımın çağına getirir. Çok uzun bir yüzyıldır bu. Kilise egemendir, halk yoksuldur. Ancak kralların merkeziyetçi, bununla beraber laik, akılcı ve kilisenin etkinliğini azaltıcı siyasetleri devrededir.

XIX. Yüzyılda Avrupa, çeşitli kazanımlarıyla gerçekleşen yeniden yapılanmaya sahne olurken, İspanya, bundan etkilenmekle birlikte, çoğu zaman geriye dönük kısır bir uğraşla geçirdi yüzyılını. Yazar bu sürece XX. yüzyılın ilk kırk yılını da ekliyor. Birçok yazar, düşünür, aydın vardır, ama iç savaş müzminleşmiştir. Avrupalılaşmak istiyordu İspanya, ama İber insanı kendini Avrupa'da bulamıyordu. Yine de dayandı AT kapısına "süreklilik içinde köklü değişim" ile.

Elimden gelseydi kendimden hiç bir şey katmayacaktım bu tanıtma yazıma. Sadece Gül Işık'la, kendi sesiyle, yansıtacaktım. Yine öyle oldu, birkaç bağlantı cümlesi ekledim.

Kitabın çıktığını mühendis arkadaşım Sami Cömert haber vermişti. İspanya tarihi ile bilhassa ilgilenen Cömert, kitabı ne kadar beğendiğini anlatmıştı telefonda. Ben de hemen satın aldım, bir solukta okudum; belki de en hızlı okuduğum tarih kitabı oldu bu.

Tarih, son durağı olarak halka, geniş kitleye uğrayacaksa eğer, Gül Işık çok iyi yapmış bu işi. Hem de profesyonel tarihçilerin kıskanabileceği bir yöntem ve yetenekle. Uzun dönemleri en kestirme yolla ama belirleyici ve çekici bir dille anlatmış. Tarih kaynaklarıyla toplum arasına çok güzel girmiş. Türkiye'de bu tür çalışmalara ne kadar gerek var!

Profesyonel/meslekten tarihçiliğimizin pek tanımadığı, belki de hiç tanımadığı, bir isim Gül Işık. Kendisini kutlarım.

***

İlm-i Tedbir-i Menzil

DR. İLHAN YERLİKAYA

Size tanıtmaya çalışacağımız iktisada dair bu inceleme M. Zühdü (İnan) Bey'indir[1]. M. Zühdü, Say'dan çevirisi yapılan bu eseri yarı telif olarak niteler. Eseri J. B. Say'dan Osmanlıcaya çeviren Sehak Abru Efendi'dir. Sehak Efendi kelimesi kelimesine bir çeviri yapmamış, kendi fikirlerini ve yorumlarını kattığı bir Charles Compte'un şerhlerinden münasiplerini de icap eden yerlere dercetmiştir.

J.B. Say'ın geniş halk yığınları için kaleme aldığı "Catéchisme d'Economie Politique"in orijinal tertibinin sualli cevaplı olduğunu Sehak Abru'dan öğreniyoruz. Fakat kendisinin de bahsettiği gibi Sehak Abru bu tertibi değiştirerek bayağı nesir haline getirmiştir. Sehak Efendi Say'ın bu eserini otuz bende ayırarak Türkçe'ye çe-

virmiş ve ismini de "İlm-i Tedbir-i Menzil" koymuştur. Çeviride dipnotlar atlanmış, ayrıca kitabın sonundaki ilaveler de ana metne dahil edilmemiştir. Sehak Abru'nun bu tercümesi eksik, tahrif edilmiş ve yorum katılmış yarı telif bir eser olmasına rağmen Osmanlı iktisat düşüncesinin modernleşmesine giden yolda önemli bir kanal ve aralıktır.

J.B. Say'ın eserini tercüme eden Sehak Abru Efendi 1852'de "Tercüme Odası"na girmiş ve uzun müddet Ali ve Fuat Paşaların yanında mütercim ve siyasi meselelerde danışman olarak görev yapmıştır. J. B. Say'dan yaptığı İktisat tercümesinin dışında, birçok çevirileri bulunmaktadır. Abru Efendi İktisat terminolojisini iyi bildiği gibi yerli dili iyi bilen şark ve garp kültürüne hakim bir kişi olarak karşımıza çıkıyor. Abru'nun Ahmet Cevdet Paşa'nın "tarih"ine yaptığı katkılar da bunun bir delilidir. Sehak Efendi aynı zamanda Encümen-i Dâniş'in haricî azalarındandı. "İlm-i Tedbir-i Menzil"in çevirisinde bu Encümen'in rolü olduğu söyleniyorsa da bu doğru değildir.

Hocamız A. G. Sayar, Say'cı yorumu ağır basan bir klasik iktisat düşüncesinin Osmanlılara daha çabuk intibakı ve yaygınlığını, şu iki sebebe bağlar2.

1- J. B. Say'ın iktisadî düşünceyi "ilmihal" anlayışı ile geniş bir okuyucu kitlesine sunması

2- Klasik iktisat düşüncesinin İngiltere'den kıta Avrupasına hatta Amerika'ya akışı Ricardo'dan çok J. B. Say ile gerçekleşmesi. Bunun sebebi de Prof. A.W. Coats'a göre şöyle izah edilebilir:

a- Akademik dünyada Fransızcanın İngilizce'den daha çok konuşulan ve okunan dil olması

b- Smithian iktisadın Say'cı yorumunun Ricardo'nunkinden daha kolay anlaşılır olması.

c- Ricardo'nun soyut yöntemi ve iktisadın mantıkî yapısının kıta Avrupasındakilere çok daha gerçek dışı görünmesi

d- Fransız İhtilali'nin Adam Smith'in giderek artan şöhretine mani olması

Bu bilgilerden sonra şimdi de bu incelemenin kısa bir özetini sunmaya çalışalım:

Mütercimi : Sehak Abru Efendi

Tab Tarihi : 1268

Tab Yeri : Mühendisoğlu matbaasında, otuz bâbı muhtevi, 142 sahife, Sultan Abdülmecit Han'a takdim edilmiştir.

M. Zühdü eserin 1. Babında servet, kıymet ve eşya fiyatı ile Zenginlikten bahsolunduğunu söyleyerek şu açıklamaları bize aktarıyor:

"Bir milletin mali kuvveti herkes ve her Familyanın münferiden elinde bulundurduğu mal ve servetinin toplamından ibarettir ve buna ulusal mili güç denir. "Ulusal mali güç de ayrı bir iktisadi mahiyet aramağa gerek yoktur. Hele milli iktisat kabiliyeti aramağa hiç lüzum yoktur" Kitabın müellifi klasik mektebin babalarından biri olduğu için "Milli iktisat" kavramına asla yanaşmamaktadır.

Bir milletin üretim masrafı düştükçe o milletin mali kuvveti artar. J. B. Say, iktisadi hadiseleri Adam Smith tarzında izah ettiği için Sehak Efendinin tercümesi bize "özel iktisat" kanaatlerini getirmiş ve milletin servet ve iktisadi kabiliyetlerine dair ülkeyi aydınlatamamıştır.

Sehak Efendinin şahsen "Liberal" olduğu tercüme ifadelerinden anlaşılmaktadır. Sehak Efendi gayri müslim ise ve bu tercümeler bir düzelticinin kaleminden geçirilmemiş ise onun bu kitabı Ohannes Efendinin *İlmi Servet*'inin birinci numunesi demektir. Sehak Efendi yeni bir ilmin Türk ülkesine ilk nakledicisi olarak düşünülür.

Faide, yarar maddesi ile mal üretimi hükümlerinin keyfiyetine dair olan bölümün hiçbir özelliği yoktur.

Tabiat, Sanat ve Ticaretin oynadığı rollere dair üçüncü bölümde açılan bölüm "Mal üretmek için ihtiyaç duyulan üç sebep" şeklinde izah ediliyor. Fakat ilim adamlarının "Mal üretimi"nde büyük katkıları olduğu da şüphesizdir. Eğer bunların yardımları olmasa sanayi yavaş yavaş mahvolur ve mal üretimi hayal olur. Daha sonra Ziraat, Sanat ve ticaret ehline ne gibi ön bilgiler lazım olduğu anlatılıyor.

Tabiatın meydana getirdiği eşyayı, esas durumundan çıkarıp yeni bir şekle sokarak kıymetini artırma işine sanat denir.

Sermayenin durumu ve üretimi ve değişimi bölümünde Peşinatlar, zararlar masarıfat-ı gayri muhassala tabirleri açıklanmaktadır. Tedavüldeki sermaye ve sabit sermaye (Demirbaş) tabirleri izah edilmektedir. Bundan sonra "Özel sermayenin artması veya eksilmesi nasıl bilinir?" sorusunun çözümüne çalışılmış ve hesapların görülmesi ve mizan hesabı tanzimi gösterilmiş ve isbat edilmiştir. Milli iktisadın halletmekle uğraştığı "Milli sermaye" sorununa dair şu mütalaa açıklanmıştır.

Bir milletin mali gücü, herkesin ve her familyanın ferd ferd sahip oldukları emlak ve malların toplamından ise de iktisat ilmi gereğince Milli sermaye denilen şeyin miktarını bilmek çok zordur. Çünkü milli sermayeden bir bölüm alan, herkesin masarıfından artakalan hakiki sermayesi başka başka sayıda olduğundan bunların toplanması gerekir. Fakat herkes elindeki servetinin büyük bölümünü evinin masrafına harcadığından bu masraflar milli sermayenin toplamından bir cüz olamaz. Ancak herkesin gelirden alıp, yine gelir getirmek üzere yaptığı yatırım milli sermayeye dahil olabilir.

Burada milli sermaye nedir? ve Milli sermaye ile özel sermaye arasında fark olup olmadığı belirtilmemektedir. Şahıs için sermaye olmayan bazı şeyler (köprü, yol, orman ve doğal zenginlikler) milli iktisat için milli sermayedir. Eserde bu konulardan yeterince bahsedilmemektedir.

Jan Batist Say zamanında iktisatçılar nezdinde devletlerin önemi yoktu. Mesele daha çok şahsi iktisat noktasından ele alınıyordu.

Altıncı Bölüm : tabii araçlar, *Yedinci Bölüm* : hizmet, çalışma ve gayretten bahsediyor. Tabiatın direkt ürettiği şeye tabii aletler ve onların vasıtasıyla üretilen faydalı şeylere "mahsulat" yahut sanayi aletleri denildikten sonra, her üretimin mutlaka iki çeşit aletin (tabii alet ve sanayi aleti) iştiraki ile olduğu ifade edilmektedir.

Hizmetlerin ürünü (hidemat-muhassala) evvela : iş ve sanayi hizmeti ikinci olarak : İş ve sermaye hizmeti üçüncü olarak : İş ve arazi hizmeti olarak üçe ayrılır. Bu işlerin sahibine de sırayla: **1-** Sanatkar **2-** Sermaye Sahibi **3-** Arazi-ve emlak sahibi denir. Üretim için bunların bir arada olması bazen de başka kimselerin yardımı gerektiğini anlatmış. Fakat milli iktisat vadisine asla yanaşmamıştır.

Sekizinci Bölümde: Sermayenin artması incelenerek, "Bir şahsın sermayesi çok kazanıp az harcamakla arttığı" düstur kabul edilerek bunun milli iktisada tatbiki yoluna gidilmiştir.

Dokuzuncu Bölümde: Manevi faydaların iktisat ve üretim açısından önemi ve cerrahiye sanatı ile çalgı ve türkü gibi zevk verici, kalbi hoşnut edici faydaların vasıflarını tayin ve satılıp alındığında faydasının hemen yok olduğu anlatılmaktadır.

Mütercime göre bunların bazılarının faidesi kamu yararına olduğundan vergi toplamak suretiyle masraflar karşılanır.

Onuncu Bölüm : Bir ülkede ticaret, ziraat ve sanatın ilerlediğinin emmaresi ve önemli sebebi beyanındadır. Bu sebeb ikidir:

1- Bir ülkede çıkmayan mahsulatın uygun şartlarda ve kullanılabilecek ucuzlukta üretilebilmektedir.

2- Bir mülkde çıkan mahsulatın ucuzlaması iktisadi gelişmenin ikinci delilidir.

Fakat eşyanın bu ucuzluğu sanatın müreffehiyetini, her zaman gösterecek bir delil değildir.

Ürünlerin kıymetinin düşmesi ve artması ile umum halka bir faide sağlanmaz.

Milli iktisat fikirleri henüz yaygın olmadığı devirlerde her mesele ferdi olarak halledildiği için, o zaman bu düsturları tesis etmek ve ispat etmek mümkün idi.

Her milletin arzu eylediği şey kendisine tahmil olunan imal edilmiş eşyanın sayıca ve miktarca artması, sahanın genişletilmesi ve eşyanın çeşitlendirilmesidir.

Milli iktisadın gücü ancak gelişmenin sürekli bir şekilde olması sayesinde artar. J. B. Say ve arkadaşları bunu anlamışlar ise de sonucunu tabii sebebe bırakmış ve devletin faideli nüfuz ve seçimini inkar etmekte ve fertlerin şahsi menfaatleri hissiyle bu neticenin meydana geleceğine kani bulunmakta olduklarından meselenin kaynak ve sonucunu ihata sınırını tahdid edememişlerdir.

Sonra memleket dahilinde, kıtalar arasında, ırklar ve sair sınıflar arasında işlerin taksimine ait sistem tarzında hiçbir esas koyamadıklarına bakılır ise Jan Batist Say ve muâsırlarının yaptığı ancak Fabrika denilene has bir çeşit mal taksiminden bahsetmekten ibarettir ki, bu da Simith'in iğne fabrikası örneğini tekrar etmekten başka birşey değildir. Nitekim Sehak Efendi'den başka tercümelerde de aynı iğne hikâyesinden başka örnekler mevcut değildir. Netice olarak bu bölümde de mesele sırf özel iktisat noktasından mütalâa edilmektedir.

Onbirinci bölümde : Değişimin mahiyetinden bahsederken "Mal değişimi ile mal üretimi elde edilemez" deniliyor. Bu ifade ile üretim ve üretim araçları bahsindeki fıkralar arasında açık bir tezat vardır. Mal üretimi eşyanın kıymetini yükseltmek ise mübadele (değişim) o neticeye bizi götürür. Zaten ticaret düzenlenmiş bir değişim değil midir? Sehak Efendi'nin tercümesinde buna benzer bir çok tezatlar bulmak olasıdır. Bunun sebebi tercümenin noksanından mütevellit olsa gerektir.

Onikinci Bölüm : paraya dair umumi bir bilgi veriyor. Devletin rolü sıfıra kadar indiriliyor ve şöyle deniliyor:

"Paranın kıymetini tayin eden, parayı darb eden devlet değildir. Çünkü bir devlet bastığı paranın mücerret itibari kıymetini tayin edebilir. Lakin baha ve gerçek değerini tayin edemez. Zira genel olarak malların gerçek değeri para ile mübadele sonucu oluşur. Paranın da gerçek değeri mallar ile mübadele sonucu oluştuğundan ve bir devlet bastığı para karşılığında alınıp verilecek malların miktarını tayin edemediğinden paranın gerçek değerini tayin ve darb eden, Devlet olmayıp o para karşılığında mal alıp veren sermaye ehlidir."

Burada devlet denilince keyfi hareket eden şahısların iradelerine behemahal karşı bir irade ortaya koyan, korkunç fena zamirli bir şahsiyyet düşünülmekte ve onun için devlete hücum edilmektedir. Devletin karşısına bir çehre çıkarmak lazım olduğu ve bunu da mülayim, nefret edici olmayan bir kimse göstermek icab ettiği için sermaye ehline mal sahibi deniliyor. Fakat sermaye ve mal sahipleri bir şahıs değildir. Mürekkep bir şahısdır. Binaenaleyh paranın kıymeti şahsi menfaat ile yine izah olunamamak icap eder. Para belki "Toplumcu" vasfını her maldan daha fazla kapsayan ve herkesin müşterek iradesini taşıyan bir maldır. Herkesin müşterek iradesi demek "milli irade" demektir. Para meselesi milli iktisat meseleleri içinde en önemlisidir. Uluslararası mahiyeti itibarı ile kezalik yine öyledir. Onun içindir ki iktisat meseleleri içinde bugüne kadar kesin bir şekilde halledilmiş olduğu iddia olunan para meselelerinin henüz bir nihaî sonuca varmamış olduğunu ve "milli ictimâî" surette paraya bakılmayacak olur ise hallolunmuş zannedilen birçok şeyin karanlıkda kaldığını görmek mümkün olacaktır. Buna rağmen itiraf ederiz ki, tedbir-i menzil içinde para ve teferruatı en iyi açıklanmış meselelerdendir.

Ondördüncü Bölüm : "İthalat ve İhracat" meselesini inceliyor ve iki esas üzerinde duruyor.

1- Ticaretin yerli veya yabancı tüccarlar elinde bulunması arasında hiçbir fark yoktur.

2- Genellikle ihracat mallarının kıymeti, ithalat mallarının değeri ile ödenir. Yani ihracatcı nakit getireceğine mal getirir.

J. B. Say'ın bu bölümde üçüncü kuralı olmak üzere Sehak Efendi tarafından nakil edilen hüküm şudur:

3- Bir milletin beher sene yabancı devletler ile meydana getirdiği ticaretten kar veya zarar ettiği bir devlette, içeriden dışarıya çıkarılan ve dışarıdan içeriye sokulan malların karşılıklı miktarını havi olarak "mizanı ticaret" namıyla kaleme alınan mizanı hesaptan oluşur ve bir memlekete giren mallar, memleketten çıkarılan mallardan ziyade oldukça, o memleket karlı ve faidelidir.

Eskiden Merkantilistler ihracatın ithalattan fazla olmasını memleketin karlı olduğuna delil sayarlar iken yeni iktisatçılar on dokuzuncu asır başlarından itibaren bunun tersini iddiaya başladılar. Tedbir-i menzilde işte bu iddiaya tesadüf edilmektedir.

Liberal iktisatçılar şimdi bunun aksini ele aldılar. Onların da özel hürriyet ve ticari serbesti"ye dayanan bir sistemleri vardır. Tedbir-i menzildeki fikirler de bu meyandadır. Liberalistlerin her şey basit ve mekaniki bir surette hareket ediyor varsayımına göre başlayan bu delilleri şunlardır.

1- Bir milletin dış ticaretinde olan kar ve zararı o milletin sahibi olan insanlar ve fertlerin dış ticaretten tahsil ettiği kar veya zarar gördüğü hasardan ibarettir.

2- Bir millet, dışarıya gönderdiği malların mukabilinde ülkeye soktuğu mal fazla oldukça karlı ve faydalı çıkar.

3- İki devlet arasında cari olan dış ticaret iki tarafın da menfaatinedir. Zira herkes ticaret yapmak zorundadır.

Onbeşinci Bölüm : Serbest ticaretin sonuçlarından "yasaklar" (memnuat) bölümüdür. Ekseriyetle dışarıdan içeriye sokulması yasak olunan mallar imal edilmiş mallardır. İçeriden dışarıya çıkarılması men olunan maden, hububat ve bazı hayvanlar gibi doğal mallardan mürekkep olur. Tedbir-i menzil sahibi buna mutlak bir surette karşıdır. O'na göre şu kuralı kabul etmek gerekir.

Gerek imal edilmiş malların ve gerekse tabii malların ve gayri mamülenin başka milletlere satmak alettesavi menfaatlidir.

Onaltıncı Bölüm : Sanat, ticaret ve ziraate dair bazı kanunları anlatır. Tedbir-i menzilde sanat, ticaret ve ziraat işlerine devletin müdahalesi gerekmez. Çünki piyasanın doğal şartları bir malın üretimini, ne kadar üretilmesi gerektiğini veya üretilmemesi gerektiğini kendiliğinden ortaya kor. Arz ve talebe göre bu üretim gerçekleşir. Ayrıca bu işe devletin müdahalesi gerekmez. Tedbir-i menzil sahibi her şahsın kendi menfaatlerine tamamen müdrik ve milletin şahsa yüklediği iktisadi vazifeyi yapmaya hazır kabul ediyor. Bu faraziye doğru değildir. Doğru olsa bile üretimin bazen men ve bazen teşvikine ihtiyaç vardır. Bu iş tamamen kişilerin eline bırakılamaz. İlm-i Tedbir-i Menzilde daha sonra "Mülkün tasarrufu hukuku"na ait olan bölümü gelirlerin kaynağı ile bölümlere ayrılması faslı takip etmektedir. Mütercim müellif ile beraber buralarda tamamen şahsiyat ve serbesti taraftarıdır.

Gelirlerin artması ve eksilmesinin çeşitli sebepleri bölümünde "Sanatkarlar sınıfının geliri ile erbab-ı sermaye ve erbab-ı emlakin gelirleri bahislerinde önemli mütalaalara rastlanmamaktadır.

Nüfusun artışının sebeplerine ait Bölümde, halk refah içinde geçinebildiği sürece nüfus artışının faydası vardır. Eğer ülke artan nüfusunu refah içinde yaşatamayacaksa nüfus artışı zararlıdır.

Bu bölümde mesele daha çok servet dağılımı noktasından ele alınıyor.

Osmanlı dönemi telif ve tercüme suretiyle yazılan eserlerimizden hiçbirisinde mesele "milli" noktasından ele alınmamıştır.

Herbir nüfusun üretim açısından değeri nedir o konulara girilmemiştir. Maltos'un fikirleri etrafında dönülmüş ve bu meyanda fikir yürütülmüştür.

Tedbir-i menzilin yirmi dördüncü bölümünden aşağısı tüketim, devlet mülkleri, rusumlar ve vergiler, bunların neticeleri, borç maddelerine yani daha ziyade genel mali düzene aittir. Bunları özetlemeye lüzum görmüyoruz.

Bu kitap müellifinin fikir ve mantığı ile Tanzimat devrinde mühim bir yer tutmuş olan bir eserdir. Osmanlı ilim adamları tarafından ne kadar okunduğu ve ne kadar taraftar bulduğu bilinmemektedir. Ancak daha sonra yazılan eserlerin satırları arasında bu eserin tedbirlerini görmek mümkündür.

İktisadi doktora yapmak isteyenlerin de başvurması gereken yine bu eserdir. Kanaatimize göre bu eser diğer birçok tercümelerden faydalıdır. Öyle zannediyoruz ki Tanzimat aydınları da bu müelliflerden yararlanmışlardır. Tanzimat adamlarındaki özgürlük ve hürriyet kanaati yine aynı kaynaktan gelmektedir. Siyasi, milli, dini hürriyet yanında iktisadi hürriyetin de yer tutması zorunlu değilse de pek kolay ve tabiidir. Sehak Efendi körü körüne bu müellifi seçmiş değildir. Belki çağdaşlarının pek sevdiği veya seveceği müellifi aramış bulmuştur. Belki de bu eser emir ve tavsiye edilmiş de olabilir.

Bu mütealaalardan şunu çıkarabiliriz. Tanzimat devri aslında hürriyet tecrübesi devridir. Nazari olarak siyasi hürriyet temini arzusu yanında iktisadi hürriyet (serbesti) arzuları da Tanzimatta mevcuttur.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki bu tercüme sadece iktisatla uğraşanlar tarafından incelenmiş ve dikkat çekmiş, bunun dışındaki kimseler Sehak Efendi'yi tanıma imkanı bulamamıştır.

[1] M. Zühdü (İnan), Dârülfünûn Hukuk Fakültesi Mecmuası, II/9 (1333)

[2] J. B. Say, Sehak Abru ve Osmanlı İktisat Düşüncesi'nin çağdaşlaşması hakkında geniş bilgi için bkz. : Ahmet Güner Sayar, Osmanlı iktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması, İstanbul 1986.

***

Anadolu Uygarlığının Görkemli Öyküsüne Bir Tanık

ONUR BİLGE KULA

FRİEDRİCH KARL DÖRNER: NEMRUD DAĞI'NIN ZİRVESİNDE TANRILARIN TAHTLARI; KÜLTÜR BAKANLIĞI YAY. (ÇEVİREN: PROF. DR. VURAL ÜLKÜ) 255 S.

Anadolu, doğal konumu gereği, insanlık tarihinin ilk evrelerinden beri yurt edinilmiş. Çeşitli topluluklar, Anadolu'da çalışmış, üretmiş, özünü düşünce ve yaşama biçimlerinde, nesnelerde somutlaştırmış ve böylece Anadolu uygarlığı diye nitelendirilen görkemli oluşuma katkıda bulunmuş. 10.000 yıl içerisinde biçimlenen, biçimleyen bu güçlü süreç, o denli zengin ve çokboyutludur ki, hiçbir ulusal topluluğun gücü ve yeteneği tek başına böyle bir gerçekliği yaratmaya yetmez. Zaten tek tek topluluklar bir başına Anadolu'nun yaratma gücüne ulaşamayacaklarını bilecek denli sağduyulu olmuşlar. Gürül gürül büyüyerek akan bu uygarlık sürecine kendilerince katkıda bulunmaya uğraşmışlar; Anadolu'nun doğal ortamının sunduğu olanaklar ve koşulların elverdiği ölçüde deneyin birikimleri ile Anadolu'yu uygarlaştırmışlar.

Uygarlaş(tır)ma bitimsiz bir süreç. İnsan yaşamı ise zamanla sınırlı. Fakat zamanla sınırlılık özgün izler bırakmayı engelleyemiyor. Anadolu uygarlığı çözümlendiğinde Anadolu'da yaşamış ve göçüp gitmiş tek tek toplulukların özgün izleri görülür.

Anadolu uygarlığına yaptığı özgün katkılar ile anılmaya değer, Anadolu'da hüküm sürmüş imparatorluklardan biri de "Kommagene"dir. Kommagene sözcüğünün Asurca "Kumnuhi" sözcüğünden geldiği sanılıyor. İmparatorluk anlamında Kommagene, Klikya, Kapadokya ve Kuzey Suriye arasındaki topraklarda, yani Anadolu'nun güney doğusunda hüküm sürmüş; Asur ve Selefki egemenliği altında kalmış.

Kommagene'nin Anadolu uygarlığına bıraktığı görkemli miras Nemrud Dağı'nın doruklarını süslümekte. Bu önemli kalıntılarının öyküsü şöyle: Kommagene Kralı I. Antiokhos kendini sürekli kılmak ister. Bu amaçla Nemrud Dağı'nın tepesine büyük bir mezar anıtı ve tapınak yaptırır. Kademeli üç teras üzerine kurulu tapınakta 25 tane kral, tanrı, çeşitli kartal ve aslan heykelleri vardır. Yüzyıllar boyu insanın ve doğanın yıkımını görmüş olan bazı heykellerin başları düşmüştür.

Kommagene'nin gösterişli kalıntılarının gün ışığına çıkarılması düşüncesi ve girişimi Avrupalılardan, özellikle Alman bilimcilerden kaynaklanır. Anadolunun yazgısı bu. Üzerinde yaşayanlar Anadolu'ya sahiplenme konusunda yeterince duyarlı ve bilinçli olamamış. Üzerinde yaşanılan toprak parçasının yurt diye nitelenebilmesi için sevilmesi, korunması, ona emek harcanması gerektiğini algılayan pek az kişi olmuş.

Durum böyle olunca bilimsel merakı yüksek yabancılar tarihsel kalıntılarla daha fazla ilgilenmişler. İlgi ve isteğini yenemeyip Anadolu'nun zor koşullarına karşın, Güney Doğu Anadolu'ya gelip, Nemrud Dağı doruklarında Kommagene dönemi kalıntılarını gün ışığına çıkaran bilimcilerden biri de Alman Profesör Friedrich Karl Dörner. Dörner, Almanca özgün adı "Der Thron der Götter auf dem Nemrud Dağı" adlı yapıtında Kommagene dönemi kalıntılarının ana özelliklerini ilgili bilim kesiminin edimine sunar, kalıntıların gün ışığına çıkış öyküsünü anlatır.

Dörner'in "Nemrud Dağı'nın Zirvesinde Tanrıların Tahtları" adlı yapıtı çok sayıda öğretici ve ilginç bilgi içeriyor. Alman Mareşal Helmut von Moltke Osmanlı Sultanının askeri danışmanıdır ve silahlı kuvvetler Başkomutanlığı nezdinde Güney Doğu Anadolu'ya gider. Moltke Yörenin ilk haritasını yapan kişi olur. (s. 1/2)

Bir başka Alman Heinrich Schliemann 1870 yılında Troia'yı gün ışığına çıkarmaya koyulur. Ortaya çıkardığı buluntular bilim çevrelerinin, Anadolu'nun gizemli geçmişine duydukları ilgisini artırır (s. 3). Yine Alman Karl Humann "Bergama Sunağı"nı bulur. Humann 1878 yılından itibaren Berlin Kraliyet Müzeleri adına Anadolu'da kazılar gerçekleştirir. Ünlü tarihçi ve hukukçu Thedor Mommsen, Roma imparatoru Augustus'un Roma'daki anıt mezarı önünde bakır plaketlere kazılmış Res Gestae'nin bir suretinin Ankara'da Hacıbayram Camii'nin bir bölümünü oluşturan bir tapınağın duvarlarında çağımıza değin ulaştığını bilmektedir. Mommsen eldeki suretin bozukluklarının ve eksikliklerinin giderilmesi için Ankara'da bulunan bu suretten yararlanmak için sabırsızlanır. Zaten adı geçen belgenin suretini daha önce hazırlayan kişi 1554 yılında Alman İmparatorunun İstanbul'daki elçisi

Ogier Ghiselin Busbeck'tir.

Mommsen araştırmalarını bilimin gerektirdiği tamlık ve kesinlikle sonuçlandırmak ister. O nedenle Ankara'daki Grekçe ve Latince özgün belgenin alçı kalıplarına gerek duymaktadır. Mommsen, Anadolu uzmanı Karl Humann ile tanışır. Human "Boğazköy'deki kabartmaların en önemlilerinin" ve "Ankara'daki Momumentum Ancyranum'un negatif alçı kalıplarını çıkarmak üzere Anadolu'ya gelir.

Yukarıda betimlenen bütün bu olaylar 1880'li yıllarda olmaktadır. O sıralarda, kitabın yazarı Dörner'e göre, "Asur" gizemli bir sözcüktür ve Asur döneminden kalma görkemli buluntuların bir bölümü Londra ve Paris müzelerini süsler.

Ve en sonunda 1883 yılında Nemrud Dağı'nda düzenli ve sistemli kazılar başlar. Bunda çeşitli Alman bilimcilerin katkıları ve Nemrud Dağı'nı keşfeden Otto Puchstein'ın ısrarlı tutumu etkili olmuştur. (s. 6)

Nemrud Dağı'nda kazılara başlanılmasında bir başka Alman araştırmacı belirleyici olmuştur. Bu araştırmacı Karl Sester'dir. Sester, 1880'den önce Diyarbakır ili başmühendisliği görevinde bulunduğu sırada Nemrud Dağı'nın doruklarında olağanüstü güzellikte kalıntı ve heykellerin bulunduğunu öğrenir. Topladığı bilgileri Alman Arkeoloji Enstitüsü Genel Sekreteri ve Alman Kraliyet Müzeleri Eski Eserler Bölümü Müdürü olan Alexander Conze'ye ulaştırır.

Sester ve Puchstein, Nemrud Dağı'nda kazılar yapmak üzere yöreye gelirler. Coğrafyacı ünlü bilgin Heinrich Kıepert " Antik Dönemde ve Günümüzde Anadolu Haritası" nın yeni baskısını hazırlamaktadır. Sester ve Puchstein Mayıs 1880'de Nemrud Dağı'nın tepesine ulaşır ve tepenin gizini çözmeye başlarlar (s. 16).

Puchstein yoğun ve zorlu araştırmaları sonucu doruktaki hükümdarın Kommagene Kralı I. Mithradotes Kallinikos ve Karısı Laodike'nin oğlu I. Antiyokhos olduğunu belirler; tarifsiz sevinç ve coşkuya kapılır. Bulduğu yazıtları çözdükçe coşkusu sınırsızlaşır. Yazıtta "... Romalılar ve Helenlerin dostu, ancak insanların görebildiği, âdil, Büyük Kral ve Tanrı Antiochos, kutsal temeller üzerinde sonsuz zamanlar için ebedî harflerle kendi ululanması amacıyla sözler kaydetti" denilmektedir (s. 19). Kendini sonsuzlaştırmak isteyen I. Antiochos Suriye kökenli, Romalılar ve Helenlerin dostudur. Bu sözler Anadolu'ya özgü evrensellik bilinç ve istencinin önemli bir belirtisi!...

Çözümlenen yazıtlar bir Anadolu geleneğinin, konukseverliğinin binlerce yıldan süzülüp günümüze ulaştığını kanıtlıyor. Kralın tahta çıkış yıldönümü ve yaşgünü törenlerinde herkes "yerliler ve özellikle o sırada burada bulunan yolcular davet ediliyordu" denilmektedir.

Salt konukseverlik değil, Anadolu insanın kişilik özelliklerinden birçoğu tarihsel bir oluşumun sonucu. Bu özelliklerin başında "nezaket ve hoşgörü" geliyor. Yazıtta "rahibin törene katılanlara incelik göstermesi, kimsenin yemesine içmesine karışmaması, kimseyi gözetmemesi" buyuruluyor (s. 27).

"Nemrud Dağı'nın Zirvesinde Tanrıların Tahtları" adlı kitap Anadolu uygarlığı araştırmaları açısından çok yönlü bilgiler içeriyor. Kitap salt Nemrud Dağı doruğunun keşfinin öyküsü ve buluntuların incelemesi sonucu kazanılan bilimsel bilgilerle yetinmiyor. Gelişmeler ve olaylar tek yanlı sunulmuyor. 1880'li yıllardaki Anadolu'nun genel görünümünü yansıtan bütünlüğünün izin verdiği ölçüde anlatılıyor. Örneğin, Osmanlı Müzeler Müdürü Hamdi Bey, Almanların Kommagene topraklarında araştırmalar yaptığını öğreniyor ve yanına heykeltraş Osgan Efendi'yi alarak yörenin gizine ortak olmak üzere yola koyuluyor ve o sırada Zincirli Höyüğü keşfediyor. (s. 32)

Anadolu uygarlığına ortam oluşturan yerler tarihsel zenginlikleri ile daha bir anlam kazanıyor: Yazar, Humann'a dayanarak Hierapolis'e, Pamukkale'ye eski çağlardan beri gelindiğini, bazı Roma imparatorlarının bile dinlenmek ve şifa bulmak için bu kaplıcaya geldiklerini belirtiyor.

Anadolu inançlarının belgesi niteliğinde olan, Asur Kralı Asorhaddon'a ilişkin övgü niteliğindeki kitabe son derece ilginç bilgilerle dolu. Anıta verilecek zararlara ilişkin uyarı içeren bölümden birkaç tümce ilginçliği belgeliyor. "Her kim bu anıtı yerinden uzaklaştırırsa, yazılı adımı silerse ve kendi adını oraya yazarsa... Savaş tanrıçası İştar (onu) kadın yapsın ve bağlı olarak düşmanın ayakları önünde oturtsun" ve sonraki hükümdara bir rica: "Adımı taşıyan anıtı bulsun... (ve onu) kutsasın, bir kurban adasın..." (s. 88)

Asur kralı Asorhaddon sanki olacakları sezmiş! Her kültürel yaratımın doğal ortamında güzel olduğunu vurgulamış ki, kimse bu yaratımları başka yerlere taşımasın. Ama ne yazık ki, bu ürünleri başka yerlere götürenler, onları gün ışığına çıkaranlar olmuş veya hâlâ oluyor. İkinci uyarıya uyupta bu kalıntıları yerlerinde koruyanların sayısı da üzüntü verecek denli az!...

Anadolu, her alanda giyimde kuşamda, yeme içmede, dinsel inançta eski ile yeninin yeni bir bireşim oluşturdukları verimli bir ortam. Anadolunun bu üretken yönüne güzel ve öğretici bir örnek: Bugün Müslüman bir ermişin yattığına inanılan Dülük Baba türbesi, adını verdiği Dülükbaba Tepesi'nde bulunmaktadır. Dülük sözcüğünün Gaziantep'in 10 km kadar kuzeyinde bulunduğu öne sürülen antik "Doliche" şehrinin adından geldiği kabul edilmektedir (s. 135). Bu örnek şu gerçeği de gösteriyor: Anadolu insanı üzerinde mirası olan kültür ürünlerini benimsiyor; ona kendince yeni işlevler yükleyerek, tarihsellik zincirini kırmaksızın kendinden sonra geleceklere bırakıyor.

Bütün bu yazıtlar ve örnekleri okunurda, İsmet Zeki Eyüpoğlu ve benzer düşünceli araştırmacılar anımsanmaz mı? Onları doğrular nitelikteki bulgu ve veriler sürekli çoğalıyor. Bu gerçeği gören, bunu zenginlik ve erinç kaynağı olarak algılayan Türk bilimci ve aydının sayısı umut verici boyutlara ulaşıyor. Ancak şunu belirtmek gerek: Anadolu'nun uygarlık tarihini tek din ve tek ulusal kökene dayandırmak isteyenler de var. Böyle bir yaklaşım, bilimsel nesnellikten yoksun ve istençsel oluşu bir yana, Anadolu'nun birikiminin ürünü olan Türk insanını da yadsımaktadır.

Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Vural Ülkü bu kitabı çevirmekle salt ilgili bilim çevrelerine hizmet etmekle kalmamış, Anadolu uygarlığının bir halkasını daha Türk okuruna sunmuştur. Ülkü'nün titiz ve yetenekli dil kullanımı kitabın bütününe sinmiştir.

Prof. Ülkü'nün bu özenli tutumu çevirinin ne denli gerekli ve öğretici bir kültür kaynağı olduğunu çok açık gösteriyor.

Çok sayıda renkli fotoğraf, antik ören yeri planı ve tasarımı içeren "Nemrud Dağı'nın Zirvesinde Tanrıların Tahtları" basımında I. sınıf nitelikli kağıt ve öbür malzeme kullanılmış. Sağlam ve güzel cilt ve cilt kapağı kitabın içeriksel değerini tamamlıyor.

Kitap, Anadolu uygarlığının bir dönemine tanıklık etmekle kalmıyor, Anadolu'nun bereketinin ürüne dönüşmesini zorlaştıran birtakım etmenleri de aydınlatıyor.

◀ Dr. Rıza Nur Avrupa'ya kaçtığı dönemde 17 Mayıs 1913 günü Sultan Abdülhamid'in 17 yıl Seraskerliğini yapan Rıza Paşa'nın torunu ve Şükrü Paşa'nın kızı, İffet Hanımla Nice'te evlendi. Yanda, evlendikleri gün çektirdikleri hatıra fotoğrafı görülüyor. Rıza Nur Bey 34, İffet Hanım 18 yaşındaydı.

Dr. Rıza Nur, Gülhane Askerî Tıbbiyesini bitirdikten sonra politikaya atıldı. Parlamento hayatına bir süre ara verince asıl mesleğine döndü. Balkan Savaşında yaptığı bir ameliyat sırasında, asistanlar, hemşireler ve hastahane personeli ile çekilen bir hatıra fotoğrafı. ▼